

บทที่ 2

วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาวิจัยเรื่อง “บทบาทของพระสงฆ์กับการเสริมสร้างวัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตยของไทย : กรณีศึกษาจังหวัดกระบี่” ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิดและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องดังนี้

1. แนวคิดเรื่องวัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตย
2. แนวคิดเรื่องรูปแบบวัฒนธรรมทางการเมือง
3. แนวคิดเรื่องระบอบประชาธิปไตย
4. แนวคิดเรื่องการเมืองมีส่วนร่วมทางการเมือง
5. แนวคิดเรื่องพุทธศาสนาและบทบาทของพระสงฆ์
6. ข้อมูลพื้นฐานของจังหวัดกระบี่
7. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. แนวคิดเรื่องวัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตย

การศึกษาพฤติกรรมทางการเมืองของคนในสังคมใด ก็ตาม จะต้องอาศัยรากฐานความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับวัฒนธรรมทางการเมืองของคนในสังคมนั้นเป็นเกณฑ์ ทั้งนี้เพราะพฤติกรรมทางการเมืองของคนในทุกสังคมล้วนขึ้นอยู่กับกระบวนการหล่อหลอมทางสังคมและทางการเมือง (Political socialization) ของคนในสังคมนั้น กระบวนการหล่อหลอมทางสังคมและทางการเมืองจะเป็นกลไกสำคัญในการถ่ายทอดความรู้ ความเข้าใจ ตลอดจนบ่มเพาะและปลูกฝังให้คนในสังคมมีความเชื่อ ค่านิยม และทัศนคติเกี่ยวกับระบบการเมือง ซึ่งหากทุกคนในสังคมได้รับการปลูกฝังสืบทอดต่อเนื่องมาเป็นเวลายาวนาน จะมีผลต่อความคิดและพฤติกรรมทางการเมืองของบุคคลในสังคม

แต่อย่างไรก็ตาม ความเชื่อ ค่านิยม และทัศนคติทางการเมืองสามารถที่จะเปลี่ยนแปลงได้ตลอดเวลา เพราะวัฒนธรรมทางการเมืองมีลักษณะเป็นพลวัต (Dynamic) จึงสามารถเกิดการเปลี่ยนแปลงได้เสมอ กลไกสำคัญที่จะกระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความเชื่อ ค่านิยม และทัศนคติทางการเมือง คือ ข้อมูลหรือความรู้ใหม่ ที่ก่อตัวขึ้นเป็นกระแสที่มีศักยภาพของพลังที่จะ

ผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลง เมื่อเกิดกระแสของการเปลี่ยนแปลง ความเชื่อทางการเมืองใหม่ ก็ จะนำไปสู่กระบวนการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมทางการเมืองในที่สุด กระบวนการนี้ เป็นกระบวนการที่ ต้องใช้เวลาในการปรับตัว เพื่อลบล้างระบบความเชื่อดั้งเดิม และปลูกฝังความเชื่อใหม่ อันจะส่งผล ต่อการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมทางการเมืองของบุคคลให้แตกต่างไปจากเดิม

ด้วยเหตุนี้ วัฒนธรรมทางการเมืองจึงเป็นรากฐานสำคัญของการพัฒนาทางการเมือง และกระบวนการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมทางการเมืองทั้งปวง การพัฒนาทางการเมืองของสังคมใด จะประสบความสำเร็จมากน้อยเพียงใด จึงขึ้นอยู่กับกระบวนการเปลี่ยนแปลงและการเสริมสร้าง วัฒนธรรมทางการเมืองที่พึงประสงค์เป็นสำคัญ (สมบัติ ชำรงชัยวงศ์ ,2551: 295-296)

1.1 วัฒนธรรมทางสังคม (Social culture)

1.1.1 ความหมายของวัฒนธรรมทางสังคม

ในทางสังคมศาสตร์ วัฒนธรรมทางการเมือง (Political culture) เป็นส่วน หนึ่งของวัฒนธรรมทางสังคม (Social culture) ดังนั้น เพื่อให้เกิดความเข้าใจในการศึกษาวัฒนธรรม ทางการเมือง จึงควรทำความเข้าใจกับวัฒนธรรมทางสังคมเพื่อเป็นพื้นฐาน ดังนี้

คำว่า “วัฒนธรรม” ตามความหมายของพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2511 อธิบายว่า วัฒนธรรม จากรากศัพท์ “วัฒนธรรม” มาจากภาษาบาลี หมายถึง ความเจริญ ความ งอกงาม และ “ธรรม” หมายถึง คุณความดี สภาพที่ทรงไว้ ดังนั้นวัฒนธรรมตามความหมายนี้จึง หมายถึง “สิ่งที่ดีงามเท่านั้น” (พิทยา สายหู, 2514: 1)

แต่ในทางสังคมศาสตร์ “วัฒนธรรม” หมายถึง แบบแผนพฤติกรรม การ ดำรงชีวิตของกลุ่มคน ที่เกิดจากการเรียนรู้และถ่ายทอดสืบต่อกัน ไปด้วยการอบรมสั่งสอนทั้ง ทางตรงและทางอ้อม ในช่วงระยะเวลาหนึ่ง แบบแผนพฤติกรรมของกลุ่มคนดังกล่าวเป็นผลมาจาก ระบบความเชื่อ (belief) ค่านิยม (value) และทัศนคติ (Attitude) ซึ่งถ่ายทอดกันมาด้วยกระบวนการ เรียนรู้ทางสังคม (Socialization) หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นผลของการกระทำที่ผ่านมา และเป็น เงื่อนไขของการกระทำต่อไปในอนาคตของชนกลุ่มหนึ่ง (De Vos and Hippler : 1969: 323 – 324 อ้างโดย สมบัติ ชำรงชัยวงศ์ 2551: 298)

สรุป วัฒนธรรมในความหมายสากล หมายถึง แบบแผนชีวิตความเป็นอยู่ ของกลุ่มชนหนึ่งในขณะใดขณะหนึ่ง ไม่ว่าในทัศนะของผู้อื่นจะเห็นเป็นความเจริญงอกงามหรือ ความเลวทรามต่ำช้า ไม่ว่าแบบวิถีของการดำรงชีวิตนั้นจะยืนยงคงอยู่ช้านานหรือเพิ่งเกิดมีขึ้นก็ตาม ถ้าตราบใด คนที่อยู่ร่วมกันในกลุ่มนั้น เห็นชอบที่จะดำรงชีวิตในแบบเช่นนี้แล้ว นั่นก็คือ “วัฒนธรรม” ของคนกลุ่มนั้น เช่น วัฒนธรรมของคนชาวเขาย่อมแตกต่างจากวัฒนธรรมของคน

เมือง ส่วนวัฒนธรรมของกลุ่มใดจะดีหรือไม่ดี อย่างไร ขึ้นอยู่กับกระบวนการเรียนรู้ทางสังคมของแต่ละคน

1.1.2 คุณสมบัติของวัฒนธรรม

วัฒนธรรมประกอบด้วยคุณสมบัติที่สำคัญ 3 ประการคือ (Foster, 1962: ch1)

ประการแรก วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่เรียนรู้ได้ ถ้าเราต้องการที่จะเรียนรู้วัฒนธรรมของชนชาติใดเผ่าใด เราก็สามารถศึกษาทำความเข้าใจได้ทั้งทางตรงและทางอ้อม ทางตรงก็คือ การเข้าไปคลุกคลีอยู่ร่วมกิจกรรมโดยตรง ก็จะทำให้เรามีความรู้ความเข้าใจวัฒนธรรมของชนชาตินั้นได้อย่างชัดเจน สำหรับการเรียนโดยทางอ้อมก็คือ การศึกษาจากเอกสารต่างๆ ที่มีผู้ทำการศึกษารวบรวมไว้

ประการที่สอง วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่เกิดจากระบวนการเรียนรู้ทางสังคมมากกว่าเกิดจากการถ่ายทอดทางสายเลือด แม้ว่าพันธุกรรมจะมีผลต่อคุณสมบัติหลายประการของมนุษย์ แต่ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมนั้น พันธุกรรมจะมีอิทธิพลน้อยมาก เพราะแบบแผนการดำรงชีวิตของมนุษย์ล้วนได้รับอิทธิพลมาจากกระบวนการหล่อหลอมทางสังคมเป็นลำดับ ตัวอย่างที่เห็นได้ชัด คือ คนเอเชียที่อพยพไปตั้งถิ่นฐานในประเทศตะวันตก แม้ลูกที่เกิดมาจะมีหน้าตา ผิวพรรณเป็นคนเอเชียเหมือนพ่อแม่ แต่แบบแผนพฤติกรรมของเด็กที่เกิดมาไม่ว่าจะเป็นวิถีคิด ความเชื่อ ค่านิยม ทักษะและการแสดงออกต่างๆ จะเป็นคนตะวันตกอย่างสิ้นเชิง ลักษณะเช่นนี้ย่อมเป็นการยืนยันที่ชัดเจนที่สุด

ประการที่สาม วัฒนธรรมต่างๆ มีการเปลี่ยนแปลงได้ (Dynamic) และมักจะมีการเปลี่ยนแปลงอย่างสม่ำเสมอไม่มีวัฒนธรรมใดที่จะคงอยู่อย่างสมบูรณ์โดยไม่มีการเปลี่ยนแปลงแม้แต่น้อย

1.1.3 คุณสมบัติของระบบความเชื่อ ค่านิยม และทัศนคติ

ระบบความเชื่อ (Belief) ค่านิยม (Value) และทัศนคติ (Attitude) ซึ่งมีอิทธิพลต่อกระบวนการเรียนรู้และถ่ายทอดของคนในสังคมสืบต่อกันจนกระทั่งก่อให้เกิดเป็นแบบแผนของพฤติกรรมนั้น มีลักษณะสำคัญโดยสรุปดังนี้

1) ระบบความเชื่อ โดยทั่วไปแบ่งออกเป็น 3 ประเภท ได้แก่ (Rokeach, 1968 : 6-7 อ้างโดยสมบัติ ชำรงชัยวงศ์ 2551: 299)

(1) เป็นความเชื่อเกี่ยวกับการประเมินคุณค่าของสิ่งทีดำรงอยู่ว่าเป็นสิ่งที่ดีหรือเลว เช่น ความเมตตาปราณีเป็นสิ่งที่ดี ส่วนความโหดร้ายทารุณ เป็นสิ่งที่เลว หรือความเชื่อที่ว่า การปกครองระบอบประชาธิปไตย เป็นการปกครองที่ดี เพราะเป็นการปกครองที่คำนึงถึง

ประโยชน์ของคนส่วนใหญ่เป็นหลัก ส่วนการปกครองแบบทรราชย์เป็นการปกครองที่เลว เราจะเป็นการปกครองที่คำนึงถึงประโยชน์ส่วนตนของผู้ปกครองเท่านั้น

(2) เป็นความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งที่ดำรงอยู่ว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้องหรือผิด เช่น ความเชื่อว่าการถือโงงเป็นสิ่งที่ดี การทำงานด้วยความสุจริตเป็นสิ่งที่ถูก หรือความเชื่อที่ว่าความกตัญญูเป็นสิ่งที่ถูก และความอกตัญญู เป็นสิ่งที่ผิด เป็นต้น

(3) เป็นความเชื่อเกี่ยวกับวิธีการหรือเป้าหมายของการกระทำว่าเป็นสิ่งที่พึงปรารถนาหรือเป็นสิ่งที่ไม่พึงปรารถนา เช่นความเชื่อว่าการอุทิศเสียสละต่อสังคม จะทำให้สังคมเจริญก้าวหน้า ส่วนความเห็นแก่ตัวไม่คำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวมจะทำให้สังคมเสียหาย เป็นสิ่งที่สังคมไม่พึงปรารถนา หรือความเชื่อว่าการความเสมอภาค ความมีเสรีภาพ เป็นสิ่งที่พึงปรารถนา เพราะจะทำให้สังคมมีความสุข ส่วนการแบ่งชั้นวรรณะ การกดขี่เอารัดเอาเปรียบจะทำให้สังคมแตกแยก ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่พึงปรารถนาของสังคม เป็นต้น

ความเชื่อเหล่านี้ จะมีอิทธิพลต่อการหล่อหลอมพฤติกรรมของคนในสังคมให้ละเว้นการกระทำที่สังคมเชื่อว่าผิด ไม่ดี และไม่เป็นที่พึงปรารถนาของสังคม ในขณะที่เดียวกันก็จะมีผลต่อการส่งเสริมให้สมาชิกของสังคม กระทำสิ่งที่สังคมเชื่อว่าถูกต้องดีงาม และเป็นที่พึงปรารถนาของสังคม ถ้าผู้ใดละเมิดความเชื่อดังกล่าวจะถูกสังคมประณาม แต่จะได้รับการยกย่องจากสังคม ถ้าบุคคลประพฤติปฏิบัติตามในสิ่งที่สังคมเชื่อว่าถูกต้องดีงาม และเป็นที่พึงปรารถนา อิทธิพลของความเชื่อดังกล่าว จะมีผลต่อการควบคุมพฤติกรรมของคนในสังคม ดังนั้นผู้ละเมิดจึงพยายามปกปิด เพื่อไม่ให้ตนถูกรังเกียจจากสังคม

2) ค่านิยม (Value) หมายถึง ความเชื่ออย่างหนึ่ง มีลักษณะยั่งยืนถาวร โดยเชื่อวิธีปฏิบัติหรือเป้าหมายของชีวิตบางอย่างนั้นเป็นสิ่งที่ตนเองหรือสังคมเห็นชอบสมควรที่จะยึดถือปฏิบัติมากกว่าวิธีปฏิบัติหรือเป้าหมายชีวิตอย่างอื่น ความเชื่อดังกล่าวใช้เป็นฐานสำหรับการเลือกปฏิบัติตามที่ตนชอบ (Rokech,1968: 5; Allport, 1961 อ้างโดยสมบัติ ชำรงธัญวงศ์ 2551: 301)

จากความหมายข้างต้นจะเห็นได้ว่าค่านิยมประกอบด้วยลักษณะสำคัญ 3 ประการ คือ (สุนทร โคมินและสนิท สมักรการ,2522: 6)

ประการแรก ค่านิยมมีลักษณะเป็นความเชื่ออย่างหนึ่ง กล่าวคือ เป็นความเชื่อเกี่ยวกับวิถีการกระทำ หรือเป้าหมายของการกระทำ อันเป็นสิ่งที่ตนเองปรารถนา เช่น บุคคลอาจจะนิยมประพฤติตนอย่างสมณะปฏิบัติตนอย่างเรียบง่าย เพื่อชีวิตที่สุขสงบหรือบุคคลอาจจะนิยมทำงานหนักด้วยความขยันหมั่นเพียร เพื่อความสำเร็จในชีวิต เป็นต้น

ประการที่สอง ค่านิยมมีลักษณะยั่งยืนถาวร ทั้งนี้เพราะค่านิยมเกิดจากกระบวนการ การเรียนรู้ทางสังคม (Socialization) ซึ่งมีการสั่งสมมาเป็นเวลานาน จึงทำให้เกิดการยึด

มันว่าเป็นสิ่งที่ดีงามและพึงปรารถนาของสังคม เช่น ค่านิยมความกตัญญู สังคมจะถ่ายทอดปลูกฝัง สืบต่อกันมาว่าความกตัญญูเป็นสิ่งที่ดี คนที่มีความกตัญญูจะมีชีวิตที่เจริญก้าวหน้า ได้รับการยกย่องสรรเสริญ ส่วนคน ออกตัญญูจะถูกประณามจากสังคม เป็นต้น

ค่านิยมแม้จะมีลักษณะยั่งยืนถาวร แต่ก็มิได้หมายความว่าเปลี่ยนแปลงมิได้ การเปลี่ยนแปลงจะเกิดขึ้น เมื่อคนเราได้รับประสบการณ์ต่างๆ จนทำให้เกิดความเชื่อมั่นใหม่ขึ้น เช่น ในอดีตคนอาจจะนิยมยกย่องคนกตัญญูรู้คุณคน โดยไม่จำแนกว่า กตัญญูในสิ่งที่ถูกหรือผิด ถ้าใครเคยมีบุญคุณจะต้องตอบแทน แม้จะเป็นการตอบแทนในสิ่งที่ผิดก็ตาม แต่ในปัจจุบันค่านิยมในเรื่องความกตัญญูอาจจะแตกต่างกันไป เช่น ต้องกตัญญูเฉพาะในสิ่งที่ถูกต้องชอบธรรมเท่านั้น มิฉะนั้น อาจจะถูกสังคมประณามว่าไม่รู้จักจำแนกชั่วดี

ประการที่สาม ค่านิยมมีลักษณะของการเปรียบเทียบความสำคัญ กล่าวคือ บุคคลทั่วไปจะเลือกสิ่งที่มีความสำคัญกว่าไว้ก่อน สิ่งที่มีความสำคัญน้อยกว่าจะถูกเลือกไว้ในอันดับหลังหรืออาจจะทิ้งไปเลยก็ได้ เช่น ค่านิยมการทำงานหนักกับการเที่ยวเตร่ บางคนอาจเลือกการทำงานไว้ก่อนเป็นหลัก ส่วนการเที่ยวเตร่เอาไว้ทีหลัง อย่างนี้เป็นต้น

จากความหมายของค่านิยมและระบบความเชื่อดังกล่าวข้างต้นจะเห็นได้ว่า มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด ค่านิยมของบุคคลเป็นผลมาจากความเชื่อที่ถูกหล่อหลอมถ่ายทอด สืบต่อกันมา ดังนั้น ค่านิยมจึงเป็น "การแสดงออกที่เป็นรูปธรรมของความเชื่อของบุคคล" การแสดงออกของบุคคลตามความเชื่อของตนเองเป็นการสะท้อนให้เห็นว่าบุคคลนั้นมีค่านิยมอย่างไร

3) ทักษะคติ (attitude) หมายถึงความพร้อมทางจิตใจและความรู้สึกของ คนเราที่สั่งสมมาจากประสบการณ์อันยาวนาน ซึ่งมีอิทธิพลต่อการกำหนดทิศทางที่จะตอบสนอง ต่อบุคคลอื่น หรือสถานการณ์ต่างๆ ที่บุคคลเกี่ยวข้องอยู่ด้วย (Alport, 1961: 810 อ้างโดยสมบัติ ชำรงธัญวงศ์ 2551: 302) หรืออาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า ทักษะคติหมายถึง ระบบของความเชื่อของ คนเราที่สั่งสมมาเป็นเวลาอันยาวนาน และจะมีผลต่อการตอบสนองต่อสิ่งต่างๆ ด้วยลักษณะของ ความรู้สึก และความพอใจของบุคคล (Rokeach, 1968: 112 อ้าง โดยสมบัติ ชำรงธัญวงศ์ 2551: 302) เช่น รู้สึกชอบ ไม่ชอบ เห็นด้วยหรือเห็นด้วย เป็นต้น

จากความหมายดังกล่าวจะเห็นได้ว่า ทั้งค่านิยมและทักษะคติต่างก็เป็นส่วน หนึ่งของความเชื่อ ที่เป็นผลมาจากกระบวนการเรียนรู้ และถ่ายทอดทางสังคมของคนเรานั้นเอง

กล่าวโดยสรุป การดำรงอยู่ของสังคมทุกสังคม จะอยู่ภายใต้กระบวนการ เรียนรู้และอบรมหล่อหลอมเกลาทางสังคม (Socialization process) กระบวนการนี้ จะเป็นกลไกสำคัญ ของสังคมในการถ่ายทอด และปลูกฝังความเชื่อแก่บุคคลในสังคม และบุคคลจะแสดงรูปธรรมของ ความเชื่อในรูปของค่านิยมและแสดงออกเกี่ยวกับความรู้สึกและความพอใจเกี่ยวกับความเชื่อในรูป

ของทัศนคติ การแสดงออกของบุคคลอย่างต่อเนื่องจนเป็นแบบแผนการดำรงชีวิตของกลุ่มคน ไม่ว่าจะเป็นแบบแผนความสัมพันธ์ในครอบครัว แบบแผนความสัมพันธ์ในการผลิต แบบแผนความสัมพันธ์ในชุมชนเกี่ยวกับประเพณีและพิธีกรรมต่างๆ ตลอดจนแบบแผนทางการเมืองการปกครอง เหล่านี้เรียกว่า “วัฒนธรรม”

1.2 วัฒนธรรมทางการเมือง (Political culture)

1.2.1 ความหมายของวัฒนธรรมทางการเมือง

Almond (1956: 398) เป็นผู้ริเริ่มใช้คำว่า “วัฒนธรรมทางการเมือง” (Political culture) เพื่ออธิบายแบบแผนพฤติกรรมทางการเมืองของบุคคลในสังคมต่างๆ

Almond อธิบายว่า วัฒนธรรมทางการเมือง หมายถึง แบบแผนของความเชื่อ ค่านิยมและทัศนคติส่วนบุคคลที่มีต่อระบบการเมืองและต่อส่วนต่างๆ ของระบบการเมือง

นอกจากนี้ Almond ได้ชี้ให้เห็นว่า แบบแผนของทัศนคติของบุคคลที่มีต่อระบบการเมือง พิจารณาได้จากความโน้มเอียงของบุคคลที่มีต่อการเมืองในฐานะที่บุคคลนั้นเป็นสมาชิก ของระบบการเมือง

ความโน้มเอียงในที่นี้ Almond อธิบายว่ามี 3 ลักษณะด้วยกัน คือ

1. ความโน้มเอียงด้านความรู้หรือการรับรู้ (Cognitive orientations) คือ ความรู้ความเข้าใจและความเชื่อของประชาชนที่มีต่อระบบการเมือง

2. ความโน้มเอียงด้านความรู้สึก (Affective orientations) คือ ความรู้สึกทางอารมณ์ที่ประชาชนมีต่อระบบการเมือง เช่น ชอบ – ไม่ชอบ พอใจ – ไม่พอใจ

3. ความโน้มเอียงด้านการประเมินค่า (Evaluative orientations) คือ การใช้ดุลพินิจตัดสินใจให้ความเห็นต่างๆ เกี่ยวกับกิจกรรมและปรากฏการณ์ทางการเมือง เช่น ตัดสินว่า ดี – ไม่ดี เป็นประโยชน์ – ไม่เป็นประโยชน์ ซึ่งการตัดสินใจจะใช้ข้อมูล ข้อเท็จจริง อารมณ์ความรู้สึกเข้ามาประกอบด้วย

Pye, Lucien W. (อ้างโดย สมบัติ ชำรงธัญวงศ์ 2551: 307) กล่าวถึงวัฒนธรรมทางการเมืองใน 4 ความหมาย ได้แก่

1. วัฒนธรรมทางการเมืองเกี่ยวข้องกับความไว้วางใจหรือความไม่ไว้วางใจของบุคคลต่อบุคคลอื่นหรือต่อสถาบันทางการเมือง เช่น การมีความศรัทธาหรือความเชื่อมั่นต่อสถาบันหรือผู้นำทางการเมือง

2. วัฒนธรรมทางการเมืองเกี่ยวข้องกับทัศนคติต่ออำนาจทางการเมือง ซึ่งจะสะท้อนถึงการยอมรับและความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองและผู้ถูกปกครอง หรือผู้นำกับ

ประชาชนทั่วไปซึ่งทัศนคตินี้ส่งผลโดยตรงต่อการที่ประชาชนให้ความร่วมมือหรือต่อต้านอำนาจทางการเมืองของผู้ปกครอง

3. **วัฒนธรรมทางการเมืองเกี่ยวข้องกับเสรีภาพ และการควบคุมบังคับทางการเมือง** กล่าวคือ วัฒนธรรมทางการเมืองในสังคมนั้น ให้ความสำคัญหรือเคารพต่อเสรีภาพของประชาชนมากน้อยเพียงใด หรือมุ่งเน้นการใช้อำนาจบังคับเพื่อให้เกิดความเป็นระเบียบเรียบร้อยของสังคม

4. **วัฒนธรรมทางการเมืองเกี่ยวข้องกับความรักภักดี และยึดมั่นในสังคมการเมืองของบุคคล** กล่าวคือ วัฒนธรรมทางการเมืองช่วยสร้างเอกลักษณ์ทางการเมืองให้แก่บุคคลในสังคมที่จะยึดมั่นร่วมกันและพร้อมที่จะต่อสู้ ปกป้องรักษาไว้ซึ่งเอกลักษณ์นั้นให้คงอยู่ต่อไป อาจจะโดยการยอมเสียสละประโยชน์ส่วนตัวเพื่อส่วนรวมหรือสละผลประโยชน์ระยะสั้นเพื่อผลประโยชน์ระยะยาว เป็นต้น

สรุป จากความหมายข้างต้นช่วยให้เห็นภาพความหมายของวัฒนธรรมทางการเมืองได้พอสมควรว่า วัฒนธรรมทางการเมืองเป็นเรื่องของความรู้สึกนึกคิดที่อยู่ในจิตใจของบุคคล และความรู้สึกนึกคิดนี้เป็นแนวทางหรือรูปแบบหรือมาตรฐานของแต่ละบุคคลที่จะใช้ในการประเมินเหตุการณ์หรือการรับรู้ทางการเมืองของบุคคลนั้น ผลของการประเมินการเมืองนี้จะแสดงออกมาในรูปแบบต่างๆ เช่น การแสดงความคิดเห็น การออกเสียงเลือกตั้ง การประท้วง การยอมรับ หรือการปฏิบัติตาม เป็นต้น

1.2.2 ประเภทหรือลักษณะของวัฒนธรรมทางการเมือง

Almond และ Verba ได้ศึกษาเปรียบเทียบลักษณะวัฒนธรรมทางการเมืองของกลุ่มคนในสังคมต่างๆ และพบว่ามึลักษณะที่แตกต่างกัน 3 ลักษณะ คือ (Almond and Verba, 1965: 17 – 20)

1) **วัฒนธรรมทางการเมืองแบบคับแคบ (The parochial political culture)** เป็นวัฒนธรรมทางการเมืองของบุคคลที่ไม่มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับระบบการเมืองเลย ไม่มีการรับรู้ ไม่มีความเห็น และไม่ใส่ใจต่อระบบการเมือง ไม่คิดว่าตนเองมีความจำเป็นต้องมีส่วนร่วมทางการเมือง เพราะไม่คิดว่าการเมืองระดับชาติจะกระทบเขาได้ และไม่หวังว่าระบบการเมืองระดับชาติจะตอบสนองความต้องการของตนได้

สังคมที่อาจพบวัฒนธรรมทางการเมืองแบบคับแคบ ก็คือบรรดาสังคมเผ่าทั้งหลายในทวีปแอฟริกาหรือชาวไทยภูเขาเผ่าต่างๆ ซึ่งในแต่ละเผ่า ขาดความเชื่อมโยงกับการเมืองระดับชาติ ขาดโอกาสในการรับรู้และเข้าใจบทบาทของตนต่อระบบการเมือง แต่มีการรับรู้ที่ “แคบ” อยู่เฉพาะแต่กิจการในเผ่าของตน หรือในประเทศด้อยพัฒนาที่ประชาชนส่วนใหญ่ยากจน

และไร้การศึกษาจึงถูกปลุกฝังด้วยความเชื่อดั้งเดิมมาแต่โบราณว่าเรื่องการปกครองเป็นเรื่องของผู้ปกครอง ทำให้ผู้ปกครองใช้อำนาจได้โดยไม่ถูกตรวจสอบจากประชาชน

2) *วัฒนธรรมทางการเมืองแบบไพร่ฟ้า (The subject political culture)* เป็นวัฒนธรรมทางการเมืองของบุคคลที่มีความรู้ความเข้าใจต่อระบบการเมืองโดยทั่วไป แต่ไม่สนใจที่จะเข้ามีส่วนร่วมทางการเมืองในตลอดทุกกระบวนการ และไม่มีความรู้สึกว่าตนเองมีความหมายหรืออิทธิพลต่อระบบการเมือง บุคคลเหล่านี้มักมีพฤติกรรมยอมรับอำนาจรัฐ เชื่อฟัง และปฏิบัติตามกฎหมายของรัฐ โดยคุณิ

ลักษณะของวัฒนธรรมทางการเมืองแบบไพร่ฟ้าจะพบได้ในกลุ่มคนชั้นกลางในประเทศกำลังพัฒนา เป็นกลุ่มคนที่มีความรู้เข้าใจเกี่ยวกับระบบการเมืองโดยทั่วไป แต่ยังคงมีความเชื่อที่ฝังรากลึกมาแต่เดิม อันเป็นอิทธิพลของสังคมนิยมที่มองว่าอำนาจรัฐเป็นของผู้ปกครองประชาชนทั่วไปควรมีหน้าที่เชื่อฟังและปฏิบัติตามกฎหมายเท่านั้น

3) *วัฒนธรรมทางการเมืองแบบมีส่วนร่วม (The participant political culture)* เป็นวัฒนธรรมทางการเมืองของบุคคลที่มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับระบบการเมืองเป็นอย่างดี เห็นคุณค่าและความสำคัญในการเข้ามีส่วนร่วมทางการเมืองทั้งนี้เพื่อควบคุมกำกับและตรวจสอบให้ผู้ปกครองใช้อำนาจปกครองเพื่อตอบสนองความต้องการของประชาชน

ลักษณะวัฒนธรรมทางการเมืองแบบมีส่วนร่วมจะพบเห็นได้ในชนชั้นกลางส่วนใหญ่ของประเทศอุตสาหกรรมหรือประเทศที่พัฒนาแล้ว (Developed Country) ทั้งนี้เพราะประชาชนส่วนใหญ่เป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตยที่แท้จริง

จากแนวคิดของ Almond และ Verba สามารถนำมาอธิบายลักษณะของวัฒนธรรมทางการเมืองในประเทศต่างๆ ได้ดังนี้

ในประเทศด้อยพัฒนาที่ประชาชนส่วนใหญ่ยากจนและไร้การศึกษา ประชาชนมักจะขาดโอกาสที่จะรับรู้และเข้าใจต่อระบบการเมืองและบทบาทของตนเองต่อระบบการเมือง และมักจะถูกปลุกฝังด้วยความเชื่อดั้งเดิมว่าเรื่องการปกครองเป็นเรื่องของเจ้านาย ทำให้ผู้ปกครองสามารถครองอำนาจโดยไม่ถูกตรวจสอบจากประชาชน ลักษณะเช่นนี้เป็นวัฒนธรรมทางการเมืองแบบค้ำแคบ

ในประเทศกำลังพัฒนาแม้ประชาชนส่วนใหญ่จะยากจนและไร้การศึกษาละมีวัฒนธรรมทางการเมืองแบบค้ำแคบ แต่ชนชั้นกลางที่มีโอกาสได้รับการศึกษาและมีฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมเหนือกว่า จะมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับระบบการเมืองโดยทั่วไป แต่จะถูกปลุกฝังให้ยอมรับอำนาจของรัฐ เคารพและปฏิบัติตามกฎหมาย โดยไม่เข้ามีส่วนร่วมทางการเมือง

เมือง เพราะถือว่าอำนาจทางการเมืองเป็นอำนาจของผู้ปกครองลักษณะเช่นนี้เรียกว่า “วัฒนธรรมทางการเมือง เมืองแบบไฟร์ฟ้า”

ส่วนประเทศที่พัฒนาแล้ว หรือประเทศกำลังพัฒนา กลุ่มคนมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับระบบการเมืองและตระหนักถึงคุณค่าและบทบาทของตนที่มีต่อระบบการเมือง ต้อง การเข้ามีส่วนร่วมทางการเมืองเพื่อควบคุมกำกับ และตรวจสอบการบริหารของผู้ปกครองให้ เป็นไป ตามความต้องการของประชาชน ลักษณะเช่นนี้ เรียกว่า วัฒนธรรมทางการเมืองแบบมีส่วนร่วม

แต่อย่างไรก็ตาม Almond และ Verba อธิบายต่อไปว่า เป็นการยากที่จะชี้ให้เห็นว่าในสังคมต่างๆ ประชาชนทั้งประเทศมีวัฒนธรรมทางการเมืองเป็นแบบใดแบบหนึ่ง โดยเฉพาะ ทั้งนี้เพราะประชาชนในสังคมต่างๆ ยังคงมีความแตกต่างด้านฐานะทางเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งจะมีผลต่อความรู้ความเข้าใจทางการเมืองของบุคคลเหล่านั้นด้วย Almond และ Verba จึงสรุปว่า ในสังคมต่างๆ ประชาชนจะมีลักษณะวัฒนธรรมทางการเมืองแบบผสม (**Mixed political culture**) ได้แก่ (Almond and Verba, 1965: 23-29)

1) *วัฒนธรรมทางการเมืองแบบคับแคบผสมไฟร์ฟ้า (The parochial subject culture)* เป็นแบบที่ประชาชนส่วนใหญ่ยังคงยอมรับอำนาจของผู้นำเผ่า หัวหน้าหมู่บ้านหรือเจ้าของที่ดิน แต่ประชาชนกำลังมีความผูกพันกับวัฒนธรรมการเมืองแบบคับแคบของท้องถิ่นน้อยลง และเริ่มมีความจงรักภักดีต่อระบบและสถาบันการเมืองส่วนกลางมากขึ้น แต่ความสำนึกว่าตนเองเป็นพลังทางการเมืองอย่างหนึ่งยังคงมีน้อย จึงยังไม่สนใจเรียกร้องสิทธิทางการเมือง ยังมีความเป็น อยู่แบบดั้งเดิมแต่ไม่ยอมรับอำนาจเด็ดขาดของหัวหน้าเผ่าอย่างเคร่งครัดแต่หันมายอมรับ กฎระเบียบของส่วนกลาง วัฒนธรรมทางการเมืองแบบนี้คือ แบบที่ปรากฏมากในช่วงแรกๆ ของการรวมท้องถิ่นต่างๆ เป็นอาณาจักร โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยโบราณ

2) *วัฒนธรรมทางการเมืองแบบไฟร์ฟ้าผสมมีส่วนร่วม (The subject – participant culture)* ในวัฒนธรรมการเมืองแบบนี้ ประชาชนพลเมืองจะแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ พวกที่มีความเข้าใจถึงบทบาททางด้านการนำเข้า (inputs) มาก คิดว่าตนมีบทบาทและมีอิทธิพลที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองได้ มีความรู้สึกไวต่อวัตถุประสงค์ทางการเมืองทุกชนิด และมีความกระตือรือร้นที่จะเข้าร่วมทางการเมือง กับพวกที่ยังคงยอมรับในอำนาจของอภิสิทธิ์ชนทางการเมือง และมีความเฉื่อยชาทางการเมือง วัฒนธรรมทางการเมืองแบบนี้ปรากฏในยุโรปตะวันตก เช่น ฝรั่งเศส เยอรมนี และอิตาลี ในศตวรรษที่ 19 และต้นศตวรรษที่ 20 และประเทศกำลังพัฒนาหลายประเทศในปัจจุบัน ลักษณะสำคัญที่เป็นผลของวัฒนธรรมทางการเมืองแบบนี้คือ การสลับเปลี่ยนระหว่างรัฐบาลอำนาจนิยมกับรัฐบาลประชาธิปไตย ทั้งนี้เพราะคนในสังคมเพียงส่วน

หนึ่งเท่านั้นที่มีวัฒนธรรมแบบมีส่วนร่วม แม้เขาจะต้องการการปกครองระบอบประชาธิปไตย แต่ในเมื่อคนส่วนใหญ่ยังคงมีวัฒนธรรมทางการเมืองแบบไพร่ฟ้า ยังคงนิยมการปกครองแบบอำนาจนิยมอยู่ บรรดาผู้มีวัฒนธรรมแบบมีส่วนร่วมจึงขาดความมั่นใจในความสำเร็จของการปกครองระบอบประชาธิปไตยวัฒนธรรมแบบนี้มีผลทำให้เกิดความไม่มั่นคงในโครงสร้างทางการเมือง

3) *วัฒนธรรมทางการเมืองแบบคับแคบผสมมีส่วนร่วม (The parochial participant culture)* เป็นรูปแบบที่เกิดอยู่ในประเทศเกิดใหม่และเป็นปัญหาในการพัฒนาวัฒนธรรมทางการเมือง กล่าวคือ ประชาชนในประเทศเหล่านี้ส่วนมากจะมีวัฒนธรรมทางการเมืองแบบคับแคบ แต่จะถูกปลุกเร้าในเรื่องผลประโยชน์ทางเชื้อชาติ ศาสนา ทำให้เกิดความสนใจที่จะเข้ามีส่วนร่วมทางการเมือง เพื่อคุ้มครองประโยชน์เฉพาะกลุ่มของตน การพยายามเข้ามีส่วนร่วมทางการเมืองเพื่อรักษาผลประโยชน์ของกลุ่มตนเองนำไปสู่ความขัดแย้งทางการเมือง โดยกลุ่มชนหนึ่งอาจมีแนวคิดเอนเอียงไปทางอำนาจนิยม ในขณะที่อีกกลุ่มหนึ่งอาจเอนเอียงไปทางประชาธิปไตย ลักษณะความขัดแย้งนี้ทำให้โครงสร้างทางการเมืองไม่อิงอยู่กับรูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง

2. แนวคิดเรื่องรูปแบบของวัฒนธรรมทางการเมือง

สมบัติ ชำรงธัญวงศ์ (2550: 315-318) ได้จำแนกรูปแบบของวัฒนธรรมทางการเมืองตามกระบวนการทางการเมือง เป็น 2 ลักษณะ คือ

1) วัฒนธรรมทางการเมืองแบบอำนาจนิยม (Authoritative political culture) เป็นลักษณะวัฒนธรรมทางการเมืองที่เกิดขึ้นภายใต้สังคมที่มีการปกครองแบบอำนาจนิยมหรือแบบเผด็จการ เช่นการปกครองของสังคมนิยมมิวนิสต์ รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และรัฐเผด็จการทั้งหลายและพลเรือน เป็นต้น ลักษณะการปกครองของรัฐเหล่านี้ อำนาจการปกครองทั้งหมดเป็นของผู้ปกครอง หรืออาจจะเรียกว่า อำนาจอธิปไตยเป็นของผู้ปกครอง การบริหารประเทศล้วนเป็นไปตามอารมณ์และความต้องการของผู้ปกครองเป็นหลัก ประชาชนจะถูกตัดขาดออกจากการมีส่วนร่วมทางการเมือง การมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนจะเกิดขึ้นได้ เฉพาะในกรณีที่เป็นคำสั่งของผู้ปกครอง เพื่อแสดงการสนับสนุนเจตนารมณ์ของผู้ปกครองเท่านั้น

นอกจากนี้ ประชาชนจะถูกปลุกฝังให้เชื่อว่า ประชาชนที่ดีหรือพลเมืองที่ดีจะต้องเชื่อฟัง ยอมรับ และปฏิบัติตามกฎระเบียบที่ผู้ปกครองกำหนด หน้าที่ในการบริหารประเทศเป็นของผู้ปกครอง ประชาชนไม่ควรเข้าไปยุ่งเกี่ยว ประชาชนที่ดีต้องมีวินัยไม่กระทำการเรียกร้อง อันจะก่อให้เกิดความสับสนวุ่นวายต่อประเทศ นอกจากนี้ผู้ปกครองมักจะกำหนดโทษต่อผู้ที่ฝ่าฝืนพยายามจะแสดงบทบาททางการเมืองอีกด้วย ทำให้ประชาชนส่วนใหญ่เกรงกลัวต่อการแสดงออก

ทางการเมือง โดยเฉพาะการคัดค้านผู้ปกครอง จะเป็นเรื่องที่อันตรายและน่าสะพรึงกลัวมาก ผู้ใดละเมิดอาจมีโทษร้ายแรงถึงชีวิต

ระบอบการปกครองแบบอำนาจนิยมหรือแบบเผด็จการนี้ จะปลูกฝังและอบรมกล่อมเกล่าให้ประชาชนมีลักษณะนิยมชมชอบอำนาจเด็ดขาด ในขณะที่เดียวกันจะอ่อนน้อมยอมจำนนต่อผู้มีอำนาจมากกว่า เพราะเป็นผู้ที่ให้คุณให้โทษได้ ผู้ปกครองมักกระตุ้นให้ประชาชนนิยมยึดถือในตัวบุคคลมากกว่าหลักการของเหตุผล นับถือระบบอาวุโสมากกว่าความรู้ ความสามารถของบุคคล นิยมระบบเจ้าขุนมูลนาย ถือว่าการเป็นเจ้านายเป็นเรื่องของบุญวาสนาจะแข่งขันไม่ได้ ไม่ยอมรับความเสมอภาคของบุคคล เชื่อว่าบุคคลมีความแตกต่างกัน ทั้งนี้เป็นเพราะผลบุญจากกรรมเก่า ไม่ยอมรับว่าบุคคลอื่นมีสิทธิเสรีภาพเสมอภาคกับตน และถือว่าการกิจกรรมของบ้านเมืองเป็นเรื่องของรัฐบาล ประชาชนไม่เกี่ยว (Adomo, et al, 1950: 228)

ลักษณะวัฒนธรรมทางการเมืองแบบอำนาจนิยมหรือแบบเผด็จการนี้ นอกจากจะพบเห็นโดยทั่วไปในประเทศที่ปกครองแบบอำนาจนิยมหรือเผด็จการแล้ว ยังอาจจะเห็นได้ในประเทศที่เพิ่งเปลี่ยนแปลงระบอบอำนาจนิยมไปเป็นระบอบประชาธิปไตย โดยเฉพาะประเทศที่ประชาชนส่วนใหญ่ยากจนและความรู้ต่ำ แม้โครงสร้างการปกครองจะมีลักษณะเป็นประชาธิปไตย ประชาชนส่วนใหญ่ที่ไม่ได้รับโอกาสในการเรียนรู้และเข้าใจในระบอบประชาธิปไตย ก็ยังคงยึดถือค่านิยมหรือทัศนคติทางการเมืองแบบอำนาจนิยมอยู่ดั้งเดิม และจะเป็นปัญหาอุปสรรคสำคัญต่อการพัฒนาระบอบประชาธิปไตย รวมทั้งเป็นสาเหตุให้การปกครองระบอบประชาธิปไตยขาดความมั่นคง โดยอาจเกิดการปฏิวัติรัฐประหารอยู่เสมอ

2) วัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตย (Democratic political culture) เป็นวัฒนธรรมทางการเมืองที่เกิดขึ้นในสังคมที่ปกครองด้วยระบอบประชาธิปไตย ซึ่งถือว่าการปกครองของประชาชน โดยประชาชนและเพื่อประชาชน

ลักษณะสำคัญของวัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตย ประกอบด้วย

ประการแรก บุคคลต้องมีความเชื่อมั่นและศรัทธาในระบอบประชาธิปไตย กล่าวคือ จะต้องได้รับการปลูกฝังให้มีความรู้และความเข้าใจในคุณค่าของการปกครองในระบอบประชาธิปไตย ที่ประกอบไปด้วยหลักการสำคัญ 5 ประการ คือหลักอำนาจอธิปไตยเป็นของปวงชน หลักเสรีภาพ หลักความเสมอภาค หลักกฎหมายและหลักเสียงข้างมาก หลักการสำคัญดังกล่าวจะส่งเสริมให้ประชาชนมีชีวิตที่ดีและมีความสุข เป็นหลักการที่สะท้อนถึงการปกครองเพื่อตอบสนองเจตจำนงทั่วไปของประชาชนอย่างแท้จริง

ประการที่สอง บุคคลจะต้องมีความไว้วางใจและยอมรับความสามารถของบุคคลอื่น ด้วยเหตุนี้ระบอบประชาธิปไตย จึงเปิดโอกาสให้ประชาชนมีความเสมอภาคเท่าเทียมกันใน

การพัฒนาตนเอง ดังนั้น แม้บุคคลจะมีความสามารถแตกต่างกัน แต่โอกาสที่เท่าเทียมกันจะทำให้บุคคลสามารถพัฒนาทักษะ เพื่อบรรลุความสำเร็จในการมีชีวิตที่ดี ได้อย่างเสมอภาคกัน จึงไม่มีใครด้อยกว่ากันจนไม่อาจไว้วางใจได้

ประการที่สาม บุคคลจะต้องมีใจกว้าง ยอมรับในความคิดเห็นที่แตกต่างของผู้อื่น ไม่ยึดมั่นในความคิดเห็นของตนเป็นใหญ่ จนไม่รับฟังความคิดเห็นหรือเหตุผลของคนอื่น เพราะบุคคลโดยธรรมชาติแล้วมีความคิดเห็นหลากหลายแตกต่างกัน การยอมรับฟังความคิดเห็นที่แตกต่างกันจะนำไปสู่การสร้างสรรค์ความคิดใหม่ที่มีความรอบคอบรัดกุม และเป็นประโยชน์ต่อส่วนรวมอย่างแท้จริง

ประการที่สี่ บุคคลจะต้องเห็นคุณค่าของการมีส่วนร่วมทางการเมือง กล่าวคือ เพื่อแสดงว่าประชาชนเป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตย ประชาชนจะต้องแสดงออกซึ่งการเป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตย โดยการมีส่วนร่วมทางการเมืองอย่างแข็งขัน การมีส่วนร่วมทางการเมือง คือ การแสดงอำนาจของประชาชนในการกำหนดผู้ปกครอง ตลอดจนการควบคุม กำกับ และตรวจสอบผู้ปกครองให้มุ่งมั่นในการบริหารเพื่อประโยชน์สุขของประชาชน อย่างมั่นคง

ประการที่ห้า บุคคลจะต้องเคารพในกติกาและกฎระเบียบที่เป็นประชาธิปไตย การมีวัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตยที่แท้จริงบุคคลจะต้องเคารพกติกาของสังคมอย่างเคร่งครัด และเป็นการแสดงออกถึงการไม่ละเมิดสิทธิและเสรีภาพของบุคคลอื่น และกติกาของสังคมจะส่งเสริมให้สังคมดำรงอยู่อย่างมีระเบียบวินัย เป็นระเบียบวินัยที่เกิดจากการสำนึกของบุคคลในสังคมมิใช่เกิดจากการบังคับด้วยอำนาจเผด็จการ

ประการที่หก บุคคลจะต้องให้ความสนใจและติดตามกิจกรรมทางการเมือง การปกครองอย่างต่อเนื่องตลอดเวลา เพื่อมิให้นักการเมืองฉวยโอกาสใช้อำนาจไปในทางมิชอบ และจะต้องมีความพร้อมในการแสดงออก ซึ่งความต้องการและการสนับสนุนหรือการคัดค้านของตนต่อรัฐบาลเพื่อกับประเด็นทางการเมืองต่างๆ ที่มีผลกระทบต่อผลประโยชน์ของประชาชนและประเทศชาติ

ประการที่เจ็ด บุคคลจะต้องมีความกล้าหาญในการวิพากษ์วิจารณ์ทางการเมือง ด้วยความคิดที่สร้างสรรค์ เพื่อแสดงให้ผู้ปกครองตระหนักอยู่ตลอดเวลาว่า ประชาชนเป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตย และผู้ปกครองมีเพียง “หน้าที่” ที่จะต้องกระทำเพื่อประโยชน์สุขของประชาชน ผู้ปกครองไม่มี “สิทธิ” ที่จะละเมิดอำนาจอธิปไตยของปวงชน

วัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตย เป็นแนวคิดเกี่ยวกับทัศนคติและความเชื่อแบบประชาธิปไตย ซึ่งมีผลต่อ “ความมั่นคง” ของระบอบประชาธิปไตยในแต่ละประเทศ นักทฤษฎีการเมืองเลื่องชื่อชาวอังกฤษผู้หนึ่งคือ John Stuart Mill ได้เขียนไว้ว่า “ก่อนที่ประชาธิปไตย

จะมีขึ้นได้ พลเมืองในประเทศจะต้องมีความปรารถนาอย่างแรงกล้า ที่จะปกครองตนเองเสียก่อน” ความปรารถนาสะท้อนทัศนคติที่ว่า ประชาธิปไตยเป็นของดีและสมควรจะทำให้เกิดมีขึ้น ความหมายก็คือ การเป็นประชาธิปไตยขึ้นอยู่กับ ศรัทธาของคนในชาติที่ประสงค์จะมีการปกครอง และมีชีวิตแบบประชาธิปไตย⁷

นักรัฐศาสตร์คนอื่นๆ เช่น Lasswell และ Kaplan กล่าวว่าประชาธิปไตยจะงอกงาม ก็ต่อเมื่อราษฎรมีลักษณะที่ภาษาเทคนิคเรียกว่า การเข้าสู่สภาพการเมือง (Politicized) ซึ่งมีลักษณะดังต่อไปนี้

1. การสนใจในเหตุการณ์ทางการเมือง
2. การมีทัศนคติที่ว่า อย่างน้อยที่สุด ราษฎรจะต้องเกี่ยวข้องกับการเมืองไม่โดยตรงก็โดยอ้อมบ้าง เพราะถึงอย่างไรก็ตามการเมืองจะมาเกี่ยวข้องกับเขาจนได้
3. การมีความเชื่อว่าการเมืองเป็นเรื่องสำคัญที่สมควรจะอุทิศเวลาให้ตามสมควร

วัฒนธรรมทางการเมืองของคนในสังคมไทย

ประเทศไทยมีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง จากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่พระมหากษัตริย์มีพระราชอำนาจสูงสุดในแผ่นดิน มาเป็นระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข (Constitutional Monarchy) ตั้งแต่วันที่ 24 มิถุนายน 2475 แล้วก็ตาม แต่นับถึงวันนี้ (พ.ศ. 2555) เป็นเวลากว่า 80 ปี ข้อเท็จจริงที่ปรากฏในการเมืองการปกครองของไทยคือ ประเทศไทยเป็น “ประชาธิปไตย” อย่างแท้จริงตลอดระยะเวลาทั้ง 77 ปีหรือไม่ เหตุใดการเมืองไทยจึงเต็มไปด้วยการรัฐประหารและยกเลิกรัฐธรรมนูญซ้ำแล้วซ้ำเล่า เหตุใดบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญ พุทธศักราช 2540 ที่ได้วางโครงสร้างไว้เป็นอย่างดี มีการกำหนดองค์กรและระบบตรวจสอบการใช้อำนาจรัฐกลับไม่สามารถใช้การได้สมดังเจตนารมณ์ จนต้องเกิดการรัฐประหารขึ้นเมื่อวันที่ 19 กันยายน 2549 เพื่อ “เปิดทางตัน” ไปสู่การปฏิรูปการเมืองอีกครั้ง

ปรากฏการณ์เหล่านี้แสดงให้เห็นว่า ประเทศไทยยังไม่ประสบความสำเร็จในการพัฒนาการเมืองให้เป็นประชาธิปไตย ทั้งนี้เพราะประเทศไทยมีการเปลี่ยนแปลงเฉพาะโครงสร้างทางการเมืองเท่านั้น คือ มีการนำเอาโครงสร้างทางการเมืองแบบประชาธิปไตยตะวันตกมาใช้ ด้วยการกำหนดให้อำนาจการปกครองแบ่งเป็น 3 ฝ่าย คือ ฝ่ายนิติบัญญัติ ฝ่ายบริหารและ ฝ่ายตุลาการ ซึ่งการใช้อำนาจทั้ง 3 นี้ ตามหลักการประชาธิปไตยจะต้องเป็นผู้ที่ได้รับฉันทานุมัติจากประชาชน และใช้อำนาจเพื่อประโยชน์ของประชาชน แต่เมื่อมีการปฏิวัติเกิดขึ้นทุกครั้ง อำนาจทั้ง 3 ฝ่าย กลับตกอยู่ในความควบคุมของหัวหน้าคณะปฏิวัติ โดยอ้างเพื่อประโยชน์ของประชาชน แต่มักจะลงเอยด้วยการทุจริตของผู้นำการปฏิวัติ

ความล้มเหลวของการเปลี่ยนแปลงการปกครองให้เป็นระบอบประชาธิปไตย จนทำให้เกิดการล้มลุกคลุกคลาน อาจพิจารณาได้จากส่วนสำคัญนอกเหนือจากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางการเมืองการปกครองก็คือส่วนของการเสริมสร้างวัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตย

จนถึงบัดนี้ ประชาชนชาวไทย ส่วนใหญ่ยังขาดความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับหลักการประชาธิปไตย ไม่รู้คุณค่าของตนเองในการเป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตย ดังตัวอย่าง ที่มีการซื้อสิทธิ์ขายเสียงในการเลือกตั้งทั่วไปทุกครั้ง (สุจิต บุญบงการ และพรศักดิ์ ผ่องแผ้ว , 2525) ทั้งนี้เพราะประชาชนส่วนใหญ่ไม่ได้รับการเสริมสร้างให้มีวัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตยอย่างแท้จริง

เมื่อมองย้อนดูจากประวัติศาสตร์ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นต้นมา จนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ประเทศไทยมีการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์กษัตริย์เป็นเสมือนเทวราชา มีอำนาจสิทธิ์ขาดเป็นทั้งเจ้าแผ่นดินและเจ้าชีวิตของประชาชน และจำแนกชนชั้นในสังคมตามระบบศักดินา ระบบศักดินามีความเด่นชัดมาก เพื่อพิจารณาจากกฎหมายตรา 3 ดวง ที่บัญญัติขึ้นในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ในปี พ.ศ. 1993 (ลิขิต ธีรเวคิน, 2543: 197) ระบบศักดินาได้แบ่งชนชั้นในสังคมออกเป็น 2 ชั้น คือ ชนชั้นมูลนาย และชนชั้นสามัญ

ชนชั้นมูลนาย ประกอบด้วย เชื้อพระวงศ์และขุนนาง

ชนชั้นสามัญ ประกอบด้วย ไพร่และทาส

ชนชั้นสามัญ คือ ประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศ ไม่ว่าจะเป็นไพร่หรือทาสล้วนมีชีวิตเพื่อชนชั้นมูลนายทั้งสิ้น ไพร่มีฐานะเหนือกว่าทาส เพราะยังมีเวลาที่เป็นอิสระหรือเป็นไทแก่ตนเองบ้าง ส่วนทาสถือเป็นทรัพย์สินของมูลนาย

ระบบไพร่ คือ ระบบการเกณฑ์แรงงานจากสามัญชน เพื่อทำงานให้กับชนชั้นมูลนาย โดยแบ่งไพร่เป็น 2 ประเภท ได้แก่ (พรภิรมย์ เอี่ยมธรรม, 2527: 39)

ไพร่สม คือ ไพร่ที่สังกัดมูลนายคนใดคนหนึ่งโดยตรง และถ้าไม่ถูกเกณฑ์ไปเป็นไพร่หลวงก็จะทำหน้าที่รับใช้มูลนายของตนจนแก่ชรา นอกจากนี้ ไพร่สมอาจหมายถึง ไพร่ที่พระมหากษัตริย์ยกให้เป็นป่าวของเจ้านายหรือขุนนางอีกกรณีหนึ่งก็ได้ ไพร่สมมีหน้าที่รับใช้มูลนายของตน และมีพันธะต้องเข้าเฝ้ารับราชการด้วย แต่เข้าเพียงปีละ 1 เดือนเท่านั้น

ส่วนไพร่หลวง คือ ไพร่ที่ขึ้นตรงต่อพระมหากษัตริย์ แต่แบ่งสังกัดไปตามกรมกองต่างๆ ไม่ได้สังกัดส่วนตัวของเจ้านายหรือขุนนาง ไพร่หลวงต้องเข้าเฝ้ารับราชการครั้งละ 1 เดือนที่เรียกว่า “การเข้าเดือน” ในสมัยกรุงศรีอยุธยาต้องเข้าเฝ้าเดือนเว้นเดือนจึงเรียกว่า “เข้าเดือน ออกเดือน” รวมปีละ 6 เดือน ส่วนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชโปรดฯ ให้ไพร่หลวงเข้าเฝ้าเดือนเว้นสองเดือน รวมปีละ 4 เดือน มีหน้าที่สร้างวังหลวง ป้อม กำแพง วัด เจดีย์

เขื่อน คูเมือง ทำสวน ทำนา ติดตามอำนวยความสะดวกเวลาพระมหากษัตริย์ประพาสป่า และทำสงครามเมื่อประเทศมีข้าศึก ไพร่หลวงต้องนำเสบียงอาหารและเครื่องมือเครื่องใช้ไปเอง ดังนั้นหน้าที่ในการผลิตจึงตกเป็นของลูกๆ และภรรยา ที่จะต้องทำการผลิต เพื่อเลี้ยงครอบครัวและส่งเสียให้ไพร่หลวงเมื่อเข้าเวร

ในตอนปลายสมัยอยุธยา มีไพร่เพิ่มขึ้นอีกประเภทหนึ่งเรียกว่า “ไพร่ส่วย” คือไพร่ที่ทำมาหากินอยู่หัวเมืองไกล ไม่สามารถเดินทางมาทำงานเข้าเวรในเมืองหลวงได้สะดวก จึงกำหนดให้มีการส่งสิ่งของอื่นๆ มาแทนแรงงานได้

ระบบไพร่ ดำรงอยู่ในสังคมไทยอย่างยาวนาน จนกระทั่งถึงรัชกาลที่ 5 ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงประกาศเลิกทาสและไพร่ โดยสามารถยกเลิกได้อย่างสมบูรณ์ใน พ.ศ. 2448

ภายใต้การปกครองที่กำหนดให้สามัญชนเป็นไพร่และทาสสืบต่อกันมาอย่างยาวนานนับหลายร้อยปี ได้มีผลต่อการปลูกฝังความคิด ความเชื่อให้ชนชั้นไพร่ยอมรับฐานะอันต่ำต้อยในสังคมของตน ประกอบกับการปลูกฝัง อบรมบ่มเพาะทางศาสนาในเรื่องความเชื่อ เกี่ยวกับกรรมเก่าแต่ชาติปางก่อน ชนชั้นไพร่จึงยอมรับโดยศรัทธาว่าการที่พวกตนต้องเกิดมามีชีวิตที่ลำบากในชาตินี้ เป็นผลมาจากกรรมเก่า ชาตินี้จึงควรหมั่นทำความดี เชื่อฟังและรับใช้เจ้านายด้วยความเรียบร้อย และหมั่นทำบุญทำกุศลเพื่อชาติหน้าจะได้มีชีวิตที่ดีขึ้น

กระบวนการอบรมบ่มเพาะและปลูกฝังความเชื่อดังกล่าว มีผลทำให้บรรดาสامัญชนที่เป็นไพร่และทาสยอมรับอำนาจการปกครองของชนชั้นมูลนาย และถือว่าพวกตนไม่มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับการปกครอง คงมีหน้าที่เพียงปฏิบัติและรับใช้ชนชั้นมูลนายให้ดีที่สุดเท่านั้น

และแม้จะมีการประกาศเลิกทาสเลิกไพร่เรียบร้อยในตอนปลายรัชกาลที่ 5 แล้วก็ตาม แต่ระบบการปกครองของไทยก็ยังเป็นแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ประชาชนไม่มีอำนาจ หรือมีส่วนร่วมในการปกครองแต่อย่างใด ดังนั้น การเลิกไพร่แม้จะมีผลให้สามัญชนคนไทยมีความอิสระ ไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงานอีกก็ตาม แต่วิถีการปกครองยังคงเดิมมิได้เปลี่ยนแปลง กล่าวคือ ประชาชนยังมีหน้าที่ปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ที่ทางการกำหนดขึ้น โดยถือประโยชน์ของทางราชการเป็นหลัก

แม้ประเทศไทยจะมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นระบอบประชาธิปไตย ตั้งแต่ พ.ศ. 2475 แต่วัฒนธรรมการเมืองของไทยก็ยังติดอยู่กับชนชั้นปกครอง คือ คณะราษฎรเพียงกลุ่มเดียว ประชาชนไม่มีโอกาสที่จะได้เป็นเจ้าของอำนาจธิปไตยอย่างแท้จริง เพราะผู้ปกครองไม่ได้พยายามที่จะเผยแพร่ความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับหลักการของการปกครองตามระบอบประชาธิปไตยให้ประชาชนได้รู้ และเข้าใจ ไม่ว่าจะโดยวิธีการใดๆ จึงอาจกล่าวได้

ว่า ประเทศไทย เป็นประชาธิปไตยเฉพาะโครงสร้างทางการเมืองการปกครองเท่านั้น แต่ในส่วน
 ของประชาชนยังคงลักษณะวัฒนธรรมทางการเมืองแบบจารีตประเพณีดั้งเดิมอย่างเหนียวแน่น
 จึงอาจกล่าวได้ว่าสาเหตุที่ประชาธิปไตยในประเทศไทยขาดความต่อเนื่องและ
 มั่นคง ได้แก่

1. วัฒนธรรมทางการเมืองแบบอำนาจนิยมและระบบอุปถัมภ์ : เอกลักษณะของ สังคมไทย

วัฒนธรรมทางการเมืองแบบอำนาจนิยม (*Authoritative political culture*) คือ
 ลักษณะแนวโน้มที่สมาชิกในสังคมเห็นว่า “อำนาจคือธรรม” หรือ “อำนาจคือความถูกต้อง” ความเห็น
 ของผู้มีอำนาจย่อมถูกต้องเสมอ และจำเป็นที่ผู้ถูกปกครองจะต้องปฏิบัติตาม เคารพ เชื่อฟัง ยกย่อง
 และเกรงกลัวผู้มีอำนาจ เพราะการมีอำนาจเป็นผลมาจาก “บารมี” ที่ได้สั่งสมมาแต่กาลอดีตชาติ

ระบบอุปถัมภ์ (*Patronage system*) จะประกอบด้วยผู้อุปถัมภ์และผู้รับการ
 อุปถัมภ์ ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ของคน 2 ฝ่ายที่ไม่เท่าเทียมกัน โดยฝ่ายหนึ่งยอมรับอิทธิพลและความ
 ค้ำครองของฝ่ายที่มีอำนาจเหนือกว่า ระบบอุปถัมภ์ของไทยมีที่มาจาก “ระบบไพร่” และ “ระบบ
 ศักดินา” กล่าวคือ มุลนายอัน ได้แก่ พระมหากษัตริย์ เจ้านาย (พระบรมวงศานุวงศ์) และขุนนางซึ่ง
 เป็นชนชั้นปกครองจะมีไพร่ในสังกัดที่ต้องคอยควบคุมดูแล

ในขณะที่มุลนายควบคุมดูแล ให้ความคุ้มครองและบังคับบัญชาไพร่นั้น ไพร่ก็
 มีหน้าที่ต้องปฏิบัติต่อมุลนายด้วยความจงรักภักดี ปฏิบัติตามคำสั่ง มีสัมมาคารวะ สงบเสงี่ยมเจียมตัว
 และหมั่นให้ของกำนัลหรือผลประโยชน์ตอบแทนแก่มุลนาย เพื่อหวังให้มุลนายเมตตา ซึ่งก็มีผลดี
 คือทำให้ความสัมพันธ์ของคนในสังคมไทยมีลักษณะพึ่งพาอาศัยกัน มีน้ำใจเอื้อเฟื้อ โอบอ้อมอารี
 อันเป็นลักษณะนิสัยพื้นฐานดั้งเดิมของคนไทย

แม้ระบบไพร่และระบบศักดินา จะถูกยกเลิกไปแล้ว แต่ก็มิได้ทำลายความ
 สัมพันธ์ในลักษณะอุปถัมภ์ให้หมดไปจากสังคมไทย ตรงกันข้าม เมื่อบทบาทของ “พ่อค้า” เพิ่ม
 มากขึ้น นับแต่การเปิดเสรีทางการค้ากับชาติตะวันตก ภายหลังจากการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง ยังเป็นการ
 ดึงคนกลุ่มพ่อค้าจากระบบทุนนิยมให้เข้ามาอยู่ในวัฒนธรรมแบบอำนาจนิยมและความ สัมพันธ์
 ระบบอุปถัมภ์ด้วย กลายเป็นวัฒนธรรมรูปแบบใหม่ที่ เรียกว่า “วัฒนธรรมทุนนิยมอภิสิทธิ์”
 (รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์, 2536: 14 – 15)

และทุกวันนี้ระบบอุปถัมภ์กลับยิ่งแพร่ขยาย ครอบคลุมทุกภาคส่วนของ
 ประเทศ ในหน่วยงานทั้งภาครัฐและภาคเอกชน และกลายเป็น “ความเคยชิน” เป็นนิสัย หรือเป็น
 ส่วนหนึ่งของทัศนคติแบบปกติของคนไทยไปแล้ว เช่น เมื่อขับรถผิดกฎจราจรถูกตำรวจจราจรยึด
 ใบอนุญาตขับขี่ สิ่งแรกที่คนไทยคิดคือมีคนรู้จักที่เป็นตำรวจแล้วพอจะช่วยให้เราได้หรือไม่ ในทาง

กลับกันผู้ที่ไม่นิยมหรือต่อต้านระบบอุปถัมภ์กลับประสบปัญหาในการทำงานและถูกมองว่า “แปลก” เช่น กรณีการแต่งตั้งพี่น้อง พรรคพวกเพื่อนฝูงให้ได้รับตำแหน่งต่างๆ ในหน่วยงานที่ตนมีอำนาจ หากใครไม่ทำเช่นนี้ ก็จะสร้างความไม่พอใจให้แก่บรรดาพี่น้อง พรรคพวกเพื่อนฝูง และหาว่า “ไม่เอาพี่น้องน้อง” หรือ “ไม่เอาเพื่อนเอาฝูง”

2. วัฒนธรรมทางการเมืองแบบไพร่ฟ้า : พฤติกรรมขาดการมีส่วนร่วมในทางการเมืองของสังคมไทย

ในประวัติศาสตร์การเมืองการปกครองของไทยแต่อดีตจนถึงปัจจุบันจะพบว่าการแย่งชิงอำนาจการเมืองการปกครอง ส่วนใหญ่จะเป็นกลุ่มผู้ใช้อำนาจปกครองประเทศหรือชนชั้นนำทั้งสิ้น ไม่ปรากฏว่าประชาชนทั่วไปหรือชนชั้นไพร่เข้ามามีส่วนร่วมโดยตรงในกิจกรรมทางการเมืองเหล่านั้น เพราะประชาชนเห็นว่าเป็นเรื่อง “บุญญาธิการ” ของแต่ละคนที่จะได้ครองแผ่นดินมิใช่เรื่องของไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินอย่างพวกตน

แม้แต่การก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองโดย “คณะราษฎร” ใน พ.ศ. 2475 ก็ปรากฏว่าเป็นแนวคิดของข้าราชการระดับกลางถึงระดับล่าง (ตั้งแต่พันเอก พระยา ถึงร้อยตรี ชุน) ซึ่งได้รับการศึกษาจากประเทศตะวันตกและต้องการนำระบอบประชาธิปไตยซึ่งเป็น “กระแส” อยู่ในประเทศตะวันตกในเวลานั้นมาใช้กับสยามประเทศ ในขณะที่ประชาชนชาวสยามส่วนใหญ่ยังด้อยการศึกษา ไม่เคยได้ยินคำว่า ปาเลียมেন্ট, คอนสตีทิวชัน หรือเดโมกราซี มาก่อนในชีวิต ไม่เคยสนใจกิจการบ้านเมือง แต่จะให้ความสำคัญกับการทำมาหาเลี้ยงปากเลี้ยงท้องของตนเองและครอบครัวเท่านั้น พวกเขาไม่คิดว่าจะมีระบบใหม่ที่คณะราษฎรนำมาใช้จะดีกว่าระบบเก่าซึ่งใช้มาเป็นร้อยๆ ปีอย่างไร จึงอาจกล่าวได้ว่าการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. 2475 นั้นเป็นการเปลี่ยนแปลงเพียง “โครงสร้างส่วนบน” ของประเทศไทยเท่านั้น เพราะประชาชนคนชั้นกลางที่ได้เติบโต ถูกเลี้ยงดูและได้รับการศึกษาอบรมในระบบเก่า ตลอดจนเกษตรกรในชนบท ซึ่งเป็น “โครงสร้างส่วนล่าง” เป็นฐานของพีระมิดและเป็นชนส่วนใหญ่ของประเทศมิได้รับรู้และมีส่วนร่วมในการเรียกร้องประชาธิปไตยร่วมกับคณะราษฎรเลยยังคงเคยชินและยึดมั่นในวัฒนธรรมทางการเมืองแบบไพร่ฟ้า แบบอำนาจนิยมและคงความสัมพันธ์ในระบบอุปถัมภ์ไว้อย่างเหนียวแน่น ยังไม่ทำตัวเป็น “พลเมือง” แต่ยังทำตัวเป็น “ราษฎร” ที่รอให้ผู้ปกครองหยิบยื่นความเจริญให้ ยังไม่รู้ว่าตนเองมีสิทธิและหน้าที่ในทางการเมืองอย่างไร จนถึงทุกวันนี้ก็ยังไม่รู้ว่า “เลือกผู้แทนเข้าไปเพื่อทำอะไร”

จึงกล่าวโดยสรุปได้ว่า “สัมพันธภาพเชิงอำนาจ” ในช่วงก่อน พ.ศ.2475 เป็นเรื่องราวระหว่าง พระมหากษัตริย์ – เจ้านาย – ชุนนาง ส่วนในช่วงหลัง พ.ศ. 2475 เป็นการแย่งชิงอำนาจของ พรรคการเมือง – กองทัพ – กลุ่มทุนทางการเมืองเท่านั้น แต่ประชาชนซึ่งเป็นกลไกสำคัญที่สุดใน

การขับเคลื่อนระบอบประชาธิปไตยกลับมิได้เข้าร่วมเล่น “เกมการเมือง” เหล่านั้นเลย เพราะประชาชนคนไทยส่วนใหญ่ยังมีวัฒนธรรมทางการเมืองแบบไพร่ฟ้าที่เพิกเฉยต่อการมีส่วนร่วมในการปกครองอยู่มากนั่นเอง ที่เป็นเช่นเพราะสังคมไทย

1. **ไม่มีแนวคิดปัจเจกชนนิยม** ไม่เคารพความเป็นปัจเจกบุคคล ไม่เคารพสิทธิของผู้อื่นแต่พยายามเรียกร้องให้ผู้อื่นเคารพสิทธิของตนเอง ในทางตรงกันข้ามก็ละเมิดสิทธิของผู้อื่นบ่อยครั้ง

2. **ไม่เชื่อในระบบสังคมเปิด** เพราะไม่ยอมให้มีการแสดงความคิดเห็นที่แตกต่างจากตนเอง กระตือรือร้นที่จะไปตรวจสอบผู้อื่น แต่กลัว หลีกเลียง ตลอดจนปกป้องพรรคพวกจากการถูกตรวจสอบ

3. **ขาดการมีส่วนร่วมทางการเมืองอย่างทั่วถึง** ประชาชนส่วนหนึ่งมีทัศนคติว่าการเมืองเป็นเรื่องของผู้ปกครอง เป็นเรื่องของนักการเมือง เราเป็นประชาชนมีหน้าที่ทำตามที่ผู้ปกครองกำหนด และมีหน้าที่ไปใช้สิทธิเลือกตั้งเพียงอย่างเดียว

จากวัฒนธรรมทางการเมืองแบบอำนาจนิยม แบบไพร่ฟ้าและความสัมพันธ์ในระบบอุปถัมภ์ที่ฝังรากลึกอยู่ใน “จิตสำนึก” ของคนไทยและความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ที่คนไทยทั้งประเทศมิได้เป็นผู้เรียกร้องประชาธิปไตยด้วยตนเอง มีส่วนทำให้ประเทศไทยประสบปัญหาทางการเมืองอยู่เสมอ ไม่ว่าจะเป็นรัฐบาลที่มาจากการเลือกตั้งหรือรัฐบาลที่มาจากพรรคประหารในอดีตก็มีวัฒนธรรมทางการเมืองแบบเดียวกัน

3. แนวคิดระบอบประชาธิปไตย

ประชาธิปไตยเป็นระบอบการปกครองแบบหนึ่ง ซึ่งบริหารอำนาจรัฐมาจากเสียงข้างมากของพลเมือง ผู้เป็นเจ้าของอำนาจคือพลเมือง โดยพลเมืองอาจใช้อำนาจของตนโดยตรงหรือผ่านผู้แทนที่ตนเลือกไปใช้อำนาจแทนก็ได้ ประชาธิปไตยยังเป็นอุดมคติที่ว่าพลเมืองทุกคนในชาติร่วมกันพิจารณากฎหมายและการปฏิบัติของรัฐ และกำหนดให้พลเมืองทุกคนมีโอกาสเท่าเทียมกันในการแสดงความคิดเห็นและเจตนาของตน

3.1 ความหมายของประชาธิปไตย

คำว่า “ประชาธิปไตย” มาจากรากศัพท์ภาษากรีก คือ “demos” แปลว่า ประชาชน (People) และ Kratia แปลว่า การปกครอง (rule) ดังนั้น โดยนัยทางภาษา “ประชาธิปไตย” จึงหมายถึง การปกครองโดยประชาชน (Watson, 1985.: 3-4)

ในสังคมประชาธิปไตย ประชาชนส่วนใหญ่ จะมีสิทธิในการแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับการตัดสินใจที่สำคัญที่มีผลกระทบต่อวิถีชีวิตของประชาชน ดังนั้น การปกครองระบอบประชาธิปไตยจึงเกี่ยวข้องกับกระบวนการตัดสินใจทางการเมืองที่อยู่ภายใต้อิทธิพลการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชน

ระบอบประชาธิปไตย นอกจากจะเกี่ยวข้องกับกระบวนการตัดสินใจแล้ว ยังเกี่ยวข้องกับสาระสำคัญของเรื่องที่จะตัดสินใจอีกด้วย โดยนัยนี้ระบอบประชาธิปไตยจึงมิได้เกี่ยวข้องกับเฉพาะกระบวนการตัดสินใจ นโยบายสาธารณะ แต่เกี่ยวข้องกับผลที่เกิดจากการนำนโยบายไปปฏิบัติด้วย ว่ามีผลกระทบต่อประชาชนอย่างไร เพราะเป้าหมายของการตัดสินใจทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตย จะต้องเป็นไปเพื่อประโยชน์ของประชาชนเป็นที่ตั้ง

ดังนั้น การปกครองระบอบประชาธิปไตย โดยนิยามแล้ว จึงหมายถึง การปกครองที่จะต้องส่งเสริมคุณค่าพื้นฐานของประชาธิปไตย อันได้แก่ เสรีภาพ ความเสมอภาค และความยุติธรรม (Watson, 1985 : 4)

ส่วนในภาษาไทย คำว่า ประชาธิปไตย ประกอบด้วยคำว่า "ประชา" ซึ่งหมายถึง "ปวงชน" และ "ธิปไตย" ซึ่งหมายถึง "ความเป็นใหญ่" เมื่อรวมกันจึงหมายถึง "ความเป็นใหญ่ของปวงชน" ส่วนพจนานุกรมของราชบัณฑิตยสถาน ให้ความหมายว่า "แบบการปกครองที่ถือมติปวงชนเป็นใหญ่" อีดิทประธานาธิบดีแห่งสหรัฐอเมริกา อับราฮัม ลินคอล์น มีคำกล่าวว่า ประชาธิปไตยเป็น การปกครองของประชาชน โดยประชาชน และเพื่อประชาชน

การที่ประชาธิปไตยมีรากฐานความคิดอยู่ที่การมีส่วนร่วมของประชาชนส่วนใหญ่ในการตัดสินใจเกี่ยวกับการปกครอง โดยที่การตัดสินใจเหล่านั้น จะต้องส่งเสริมเสรีภาพ ความเสมอภาค และความยุติธรรม สำหรับประชาชนส่วนใหญ่ ด้วยเหตุนี้ รากฐานความคิดที่สำคัญของระบอบประชาธิปไตยจึงอยู่บนฐานคติของธรรมชาติของมนุษย์ (Human nature) ที่ถือว่ามนุษย์เกิดมามีเหตุมีผลเพียงพอที่จะใช้สิทธิทางการเมืองของตน เพื่อจุดมุ่งหมายในการส่งเสริมคุณค่าของการดำรงชีวิตที่ดีของมนุษย์ในสังคม

3.2 ประเภทของระบอบประชาธิปไตย

3.2.1 ระบอบประชาธิปไตยโดยตรงของนครรัฐเอเธนส์ (Athenian Direct Democracy)

(สมบัติ ชำรงชัยวงศ์, 2551: 242) นครรัฐเอเธนส์ เป็นนครรัฐที่ได้พัฒนาระบอบ การเมืองที่เชื่อว่าเป็นรากฐานสำคัญของระบอบประชาธิปไตย นครรัฐเอเธนส์เป็นผู้ให้กำเนิดการปกครองระบอบประชาธิปไตยซึ่งเราเรียกการปกครองของนครรัฐเอเธนส์ในสมัยนั้นว่า ระบอบประชาธิปไตยโดยตรง (Direct Democracy) ทั้งเพราะว่าพลเมือง (Citizens) ที่บรรลุนิติภาวะได้รับอนุญาตให้มี

บทบาทสำคัญในการปกครองรัฐ ทำให้การปกครองของนครรัฐเอเธนส์จึง อยู่ในอำนาจของพลเมือง ส่วนใหญ่อย่างแท้จริง

สภาประชาชน (The Assembly) ของนครรัฐเอเธนส์ ประกอบด้วย พลเมืองชายของนครรัฐเอเธนส์ สภาประชาชนจะทำการประชุมปีละ 10 ครั้ง เพื่อพิจารณาตัดสินใจเรื่องของรัฐและประชาชน

ในสภาประชาชนกำหนดให้มีสภาบริหาร (Council) ประกอบด้วยสมาชิกจำนวน 500 คน ที่มาจากการจับสลากของที่ประชุมสภาประชาชน และเพื่อให้การทำงานของสภาบริหารมีประสิทธิภาพสอดคล้องกับภารกิจที่รับผิดชอบ สภาบริหารจึงแบ่งออกเป็นคณะบริหาร 10 ชุด (Committees) มีวาระการดำรงตำแหน่งคราวละ 1 ปี ดังนั้นบุคคลในฐานะพลเมืองจึงมีโอกาสหมุนเวียนเข้ามาทำหน้าที่บริหารอย่างรวดเร็ว

นอกจากสภาบริหารแล้ว ยังมีสภาตุลาการ (Juries) ประกอบด้วย สมาชิก 200 – 500 คน มาจากการจับสลากของคณะกรรมการประชาชน จำนวน 6,000 คน ที่ได้รับเลือกจากที่ประชุมสภาประชาชนทุกปี สภาตุลาการมีหน้าที่พิจารณารรคดีต่างๆ ของนครรัฐ

อย่างไรก็ตาม ระบอบประชาธิปไตยของนครรัฐเอเธนส์มิใช่ระบบทาง ตรงทั้งหมด กล่าวคือ ประชาชนทุกคนมิได้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจทางการเมืองโดยทุกกรณีและแม้ว่าสภาบริหารและคณะกรรมการจะเป็นผู้รับผิดชอบดูแลปัญหาต่างๆ ในการปกครองของรัฐเบื้องต้น แต่เรื่องสำคัญก็จะต้องถูกนำไปพิจารณาเพื่อการตัดสินใจครั้งสุดท้ายในที่ประชุมสภาประชาชน เช่น การประกาศสงคราม การตกลงสันติภาพ การร่วมมือกับพันธมิตร และการเก็บภาษีทางตรง เป็นต้น

หลักการบริหารและสถาบันทางการเมืองของสังคมเอเธนส์จึงขึ้นอยู่กับคุณค่าในการแสดงออกของพลเมืองเกี่ยวกับความรู้สึกและความต้องการของตนซึ่งถือเป็นสิ่งสำคัญในการดำรงชีวิต โดยมีความเชื่อที่สำคัญว่า พลเมืองสามารถบรรลุความสุขของชีวิตและการพัฒนาตนเองผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมในชีวิตแห่งชุมชน

หลักการสำคัญอีกประการหนึ่งของระบอบประชาธิปไตยของนครรัฐเอเธนส์คือ ความเสมอภาค กล่าวคือ พลเมืองทุกคนโดยไม่คำนึงถึงความแตกต่างในเรื่องฐานะทางสังคมและทางการเงินได้รับโอกาสเท่าเทียมกันในการมีส่วนร่วมในชีวิตทางการเมืองของชุมชนและเพื่อเป็นหลักประกันว่าคนจนสามารถมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางการเมืองได้ การปฏิบัติหน้าที่ต่างๆ ของพลเมืองจะได้รับค่าตอบแทน รวมทั้งการประชุมในสภาประชาชนด้วย นอกจากนี้ ระบบการเมืองของนครรัฐเอเธนส์จะอยู่บนพื้นฐานของความศรัทธาเชื่อมั่นว่ามนุษย์เกิดมามีเหตุผล

ด้วยเหตุนี้ระบอบการปกครองของนครรัฐเอเธนส์จึงเป็นการปกครองระบอบประชาธิปไตยโดยตรง ทั้งนี้เพราะประชาชนจำนวนมากมีส่วนร่วมในการตัดสินใจของสภาประชาชน รวมทั้งมีอำนาจในการควบคุมสภาบริหารผ่านสภาประชาชน

3.2.2 ระบอบประชาธิปไตยโดยตัวแทน (Representative Democracy)

เป็นระบอบการปกครองที่ประชาชนมิได้เข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจเกี่ยวกับการปกครองด้วยตนเองโดยตรง แต่จะเลือกตัวแทนให้ทำหน้าที่ตัดสินใจแทนตน ทั้งนี้เพราะในสังคมการเมืองยุคใหม่ รัฐต่างๆ ประกอบด้วยประชาชนจำนวนมาก จึงไม่สะดวกต่อการที่ประชาชนจะเข้ามาทำหน้าที่ตัดสินใจเกี่ยวกับการปกครองด้วยตนเอง ดังนั้น จึงเป็นความจำเป็นที่จะต้องใช้ระบบตัวแทนเข้ามาทำหน้าที่ตัดสินใจแทนตน โดยตัวแทนนี้จะมีเพียงจำนวนน้อยเมื่อเทียบกับประชากรทั้งหมด

ระบอบประชาธิปไตยโดยตัวแทนที่ดำเนินอยู่ในปัจจุบันนี้ พัฒนามาจากประเทศในตะวันตก 3 ประเทศ คือ อังกฤษ สวิตเซอร์แลนด์ และสหรัฐอเมริกา ทั้ง 3 ประเทศ ได้เริ่มต้นระบอบประชาธิปไตยโดยตัวแทน เมื่อปลายศตวรรษที่ 18 และต้นศตวรรษที่ 19 โดยประชาชนจำนวนมากทำการเลือกผู้นำทางการเมืองของตน จากนั้นก็ขยายไปในประเทศต่างๆ ในยุโรปและประเทศในเครือจักรภพอังกฤษ (สมบัติ ชำรงชัยวงศ์ 2551: 244)

ระบอบประชาธิปไตยโดยตัวแทน เป็นระบอบการปกครองที่ประชาชนเลือกตัวแทนเข้าไปทำหน้าที่ตัดสินใจในการปกครองแทนตน ลักษณะนี้คล้ายคลึงกับที่อริสโตเติล กล่าวว่า เป็น ระบอบการปกครองโดยคนส่วนน้อย ภายใต้การควบคุมของคนส่วนใหญ่ สาระ สำคัญ ของการนี้อยู่ที่การปกครองของคนส่วนน้อย แต่อยู่ที่การควบคุมของคนส่วนใหญ่ (Watson, 1985: 8)

กลไกสำคัญของระบอบประชาธิปไตยโดยตัวแทนในการรักษาอำนาจการควบคุมของประชาชนต่อผู้นำทางการเมือง เพื่อให้ผู้นำทางการเมืองรับผิดชอบต่อประชาชน คือ การเลือกตั้ง (Elections) โดยกำหนดให้ผู้ดำรงตำแหน่งเหล่านี้จะต้องผ่านการเลือกตั้งใหม่ เมื่อครบวาระหรือตามกติกาของรัฐธรรมนูญ เพื่อให้ผู้ดำรงตำแหน่งทางการเมืองสำนึกอยู่ตลอดเวลาว่า จะต้องมิพละงานที่รับผิดชอบต่อความต้องการของประชาชน โดยกำหนดให้ผู้ดำรงตำแหน่งทางการเมืองเหล่านั้น จะต้องผ่านการเลือกตั้งใหม่ เมื่อครบวาระหรือตามกติกาของรัฐธรรมนูญ จึงกล่าวได้ว่า การเลือกตั้งเป็นมาตรการสำคัญของประชาชนที่ควบคุม กำกับ และตรวจสอบการทำงานของผู้ปกครอง เมื่อใดที่ผู้ปกครองไม่สามารถสนองตอบความต้องการของประชาชนได้ ประชาชนก็มีสิทธิถอดถอนผู้ปกครองได้

ด้วยเหตุนี้ สังคมประชาธิปไตยจึงต้องพัฒนาให้ประชาชนมีโอกาสพิจารณาเลือกตั้งผู้นำทางการเมืองของตน และสถาบันทางการเมืองที่สอดคล้องกับการสนองตอบเจตนารมณ์

ของประชาชนต่อเป้าหมายนี้ คือ “ระบบพรรคการเมือง” ซึ่งมีหน้าที่ในการเสนอคู่แข่งชั้นทางการเมืองให้ประชาชนเป็นผู้คัดเลือก

เนื่องจากระบอบประชาธิปไตยโดยตัวแทนจะต้องกำหนดให้มีการแข่งขันโดยเสรี ดังนั้น พรรคการเมืองจะต้องยอมรับการดำรงตำแหน่งอยู่ซึ่งกันและกัน มิใช่ทำลายล้างคู่แข่งให้ล้มสลายไป พรรคการเมืองที่อยู่ในอำนาจจะต้องเปิดโอกาสให้พรรคการเมืองฝ่ายค้านมีสิทธิในการวิพากษ์วิจารณ์การทำงานของพรรครัฐบาลและนำเสนอทางเลือกในการแก้ไขปัญหาต่อประชาชน Adlai Stevenson กล่าวว่า นักการเมืองภายใต้ระบอบประชาธิปไตยโดยตัวแทนจะต้องตระหนักว่าสิ่งที่สำคัญยิ่งกว่าชัยชนะทางการเมืองคือ สิทธิในการแข่งขันทางการเมือง (Watson, 1985: 9) ภายใต้ระบบนี้ ผู้ชนะในการแข่งขันทางการเมืองจะต้องรับผิดชอบในการพัฒนานโยบายในการแก้ไขปัญหาสำคัญของสังคม ส่วนผู้ที่พ่ายแพ้ ก็มีภารกิจที่จะต้องทำหน้าที่ในการวิพากษ์วิจารณ์นโยบายและการกระทำของผู้ชนะการเลือกตั้ง เพื่อสร้างความสนใจและความเชื่อถือให้กับประชาชน และในการการแข่งขันในระบอบประชาธิปไตย จะต้องเปิดโอกาสให้ปัจเจกบุคคลมีโอกาสเสนอตัวเข้าแข่งขัน โดยไม่คำนึงถึงความแตกต่างทั้งในฐานะทางเศรษฐกิจและสังคม นั่นคือประชาชนทุกคนจะต้องมีเสรีภาพในทางการเมืองอย่างเสมอภาคเท่าเทียมกัน

ในระบอบประชาธิปไตยโดยตัวแทน นอกจากการเลือกตั้งที่จะต้องจัดให้มีการขึ้นตามกฎกติกาที่แน่นอนแล้ว สังคมประชาธิปไตยจะต้องเปิดโอกาสให้ประชาชนได้รับรู้ถึงการตัดสินใจของผู้ปกครองในกรณีสำคัญต่างๆ เป็นประจำ โดยผู้ปกครองจะอ้างเหตุผลบิดเบือนอย่างใดมิได้

3.3 ปรัชญาของระบอบประชาธิปไตย

ปรัชญาเมธีในยุคสมัยต่างๆ จะพบเอกลักษณ์ที่ชัดเจนของปรัชญาการเมือง นั่นคือการนำเสนอความคิดเกี่ยวกับปรัชญาการเมืองของปรัชญาเมธีต่างๆ จะต้องครอบคลุมตั้งแต่ การอธิบายสภาวะธรรมชาติ (State of nature) กฎแห่งธรรมชาติ (natural laws) และธรรมชาติของมนุษย์ (Human nature) เพื่อชี้ให้เห็นถึงเงื่อนไขที่มนุษย์จะต้องอยู่ร่วมกันในสังคมและนำไปสู่ความจำเป็นในการจัดตั้งรัฐ การกำหนดรูปแบบของรัฐ การกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองกับสมาชิกของรัฐในฐานะผู้ใต้ปกครอง ตลอดจนเป้าหมายของการปกครองอันเป็นเจตจำนงสำคัญของระบบการเมือง ปรัชญาของระบอบประชาธิปไตยพิจารณาว่า มนุษย์เป็นสัตว์สังคมที่ต้องการอยู่ร่วมกันเป็นสังคม เพื่อเป้าหมายในการดำรงชีวิตที่ดี และโดยธรรมชาติมนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐ มีปัญญาสามารถใช้เหตุผลและผลแสวงหาชีวิตที่ดีและมีความสุข ปรัชญาเหล่านี้ได้รับอิทธิพลมาจากปรัชญาเมธีในสมัยคลาสสิก คือ โสเครตีส เพลโตและอริสโตเติล

ส่วนปรัชญาเกี่ยวกับความเสมอภาคของมนุษย์ ได้รับอิทธิพลมาจากความคิดของ ฮอบส์และล๊อค ที่มองว่ามนุษย์โดยธรรมชาติมีความเสมอภาค ส่วนเสรีภาพได้รับอิทธิพลจาก ล๊อค และรูสโซ โดยมองว่าถ้ามนุษย์ปราศจากเสรีภาพ ก็จะไม่เป็นมนุษย์

ปรัชญาที่เป็นรากฐานที่สำคัญของระบอบประชาธิปไตยจำแนกได้ดังนี้

1) **ธรรมชาติของมนุษย์ (Human nature)** ส่วนใหญ่เป็นผู้มีเหตุผล ความรู้ ความเข้าใจที่มนุษย์มีต่อโลกภายนอก มาจากการศึกษา ทำให้มนุษย์สามารถตัดสินใจเพื่อเลือกสิ่งที่ดีสำหรับชีวิตของตนเอง นอกจากการมีเหตุผลแล้ว มนุษย์ยังมีหลักมโนธรรม เพื่อใช้ในการวินิจฉัยกฎธรรมชาติอีกด้วย

2) **เสรีภาพของมนุษย์ (Liberty)** ถือว่ามนุษย์เกิดมาพร้อมเสรีภาพ รัฐมีหน้าที่ปกป้องคุ้มครองเสรีภาพของมนุษย์ไม่ให้ถูกละเมิด แนวคิดเรื่องเสรีภาพของมนุษย์ได้รับอิทธิพลมาจากแนวคิดของปรัชญาเมธีการเมืองสมัยใหม่ เช่น จอห์น ล๊อค จาง จาก รูสโซ และจอห์น สจ๊วต มิลล์ ที่เชื่อว่า ภายใต้กฎธรรมชาติเดียวกัน มนุษย์ย่อมมีเสรีภาพในชีวิตและทรัพย์สินเสมอภาคกัน แต่ในสภาวะธรรมชาติไม่มีกฎหมาย ไม่มีการบังคับใช้กฎหมาย มนุษย์จึงได้ทำสัญญาประชาคมจัดตั้งสังคมการเมืองและผู้แทน (Trust) เพื่อทำหน้าที่ในการบัญญัติกฎหมาย บังคับใช้กฎหมาย เพื่อปกป้องคุ้มครองชีวิตและทรัพย์สิน

3) **ความเท่าเทียมกันของมนุษย์ (Equality)** โดยธรรมชาติมนุษย์เกิดมามีความสามารถแตกต่างกัน อันเป็นผลมาจากความแตกต่างทางพันธุกรรมที่อยู่นอกเหนือความสามารถในการควบคุมของมนุษย์ ดังนั้น แม้มนุษย์จะมีความสามารถแตกต่างกัน แต่โดยธรรมชาติมนุษย์มีความเท่าเทียมกัน โดยเฉพาะความเท่าเทียมในเรื่องโอกาส (Equality of opportunity) ความเท่าเทียมกันในเรื่องโอกาสที่สำคัญ ได้แก่ ความเท่าเทียมในเรื่องการศึกษา ที่รัฐจะลดรอนตัดสิทธิของประชาชนไม่ได้

4) **อำนาจอธิปไตยของประชาชน (Popular Sovereignty)** ในระบอบประชาธิปไตยโดยตัวแทนนั้น หลักปรัชญาที่สำคัญก็คือ อำนาจอธิปไตยเป็นของปวงชน เมื่อประชาชนเลือกผู้แทนเข้าไปทำหน้าที่แทนตนในสภาแล้ว ประชาชนจะต้องมีอำนาจในการตรวจสอบการทำงานของผู้แทนว่า ได้ดำเนินการใดๆ เพื่อประโยชน์ของประชาชน หากผู้แทนไม่สามารถดำเนินการใดๆ ที่ตอบสนองความต้องการของประชาชนได้ ประชาชนย่อมมีสิทธิในการถอดถอนผู้แทนทางการเมืองนั้นๆ ได้

3.4 หลักการของระบอบประชาธิปไตย

ระบอบประชาธิปไตยเป็นระบบการเมืองที่ประกอบด้วยหลักการสำคัญ 5 ประการ คือ (กระมล ทองธรรมชาติและคณะ, 2531: 120-121)

3.4.1 หลักอำนาจอธิปไตยเป็นของประชาชน (Popular Sovereignty)

กล่าวคือ ประชาชนเท่านั้นที่เป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตย โดยการใช้สิทธิในการกำหนดตัวผู้ปกครอง โดยผ่านกระบวนการเลือกตั้ง (Election Process) การแสดงออกซึ่งการเป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตยสามารถกระทำได้ทั้งการเลือกตั้งผู้แทน ให้ดำรงตำแหน่งทางการเมือง และการถอดถอนออกจากตำแหน่งทางการเมือง

ด้วยมาตรการดังกล่าวจะเปิดโอกาสให้ประชาชนเลือกสรรผู้นำที่ดีได้เสมอ แม้จะเกิดความผิดพลาดในการเลือกตั้ง ในบางครั้งทำให้ได้ผู้นำที่ไม่ดี ประชาชนก็มีอำนาจที่จะถอดถอนและเลือกตั้งผู้นำคนใหม่มาแทนที่ได้ตลอดเวลาการเลือกตั้งจึงเป็นกลไกสำคัญในการเลือกสรรผู้นำหรือผู้ปกครองที่มีความสามารถและมีคุณธรรม ดังนั้น ผู้ประสงค์จะเสนอตัวเข้าแข่งขันเลือกตั้งผู้นำทางการเมืองจึงต้องเป็นผู้ที่มีความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับปัญหาและความต้องการของประชาชน

3.4.2 หลักเสรีภาพ (Liberty)

ปรัชญาของระบอบประชาธิปไตยยึดมั่นว่ามนุษย์เกิดมาพร้อมกับเสรีภาพ คุณค่าของมนุษย์อยู่ที่เสรีภาพ ดังที่รุสโซกล่าววว่า มนุษย์ถ้าปราศจากเสรีภาพก็ปราศจากความเป็นมนุษย์

เสรีภาพของประชาชนในระบอบประชาธิปไตยอาจจำแนกพิจารณาได้ดังนี้

1) เสรีภาพทางการเมือง ในระบอบประชาธิปไตย ประชาชนจะต้องมีเสรีภาพทางการเมืองอย่างเสมอภาคทั่วหน้ากัน การใช้เสรีภาพทางการเมืองเป็นการแสดงออกถึงการ เป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตยของประชาชน เสรีภาพทางการเมืองที่สำคัญมีหลายประการ ได้แก่

ประการแรก เสรีภาพในการใช้สิทธิเลือกตั้งหรือถอดถอนผู้ปกครองหรือผู้นำทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตย ประชาชนที่บรรลุนิติภาวะแล้วจะต้องมีเสรีภาพอย่างเสมอภาคและเท่าเทียมกันทั้งในการเลือกตั้งและถอดถอนผู้ปกครองหรือผู้นำทางการเมือง

ประการที่สอง เสรีภาพในการเป็นสมาชิกขององค์การทางการเมือง ซึ่งนอกจากเสรีภาพในการเข้าร่วมเป็นสมาชิกแล้ว ประชาชนยังมีเสรีภาพที่จะเข้าร่วมกิจกรรมขององค์การเมือง เพื่อเผยแพร่ความนิยมในหมู่ประชาชนให้กว้างขวางยิ่งขึ้น เช่น การเป็นสมาชิกพรรคการเมืองหรือชมรมทางการเมือง ตลอดจนกลุ่มอิทธิพลและกลุ่มผลประโยชน์ต่างๆ เป็นต้น

ประการที่สาม เสรีภาพในการวิพากษ์วิจารณ์ทางการเมือง ทั้งด้านการพูด การเขียน และการเผยแพร่ผ่านสื่อต่างๆ เช่น วิทยุ โทรทัศน์ และสิ่งพิมพ์ จึงกล่าวได้ว่า เสรีภาพในการวิพากษ์วิจารณ์เป็นกลไกสำคัญของประชาชนในระบอบประชาธิปไตยที่จะทำการควบคุมกำกับและตรวจสอบผู้ปกครอง

ประการที่สี่ เสรีภาพในการชุมนุมและเคลื่อนไหวทางการเมืองใน การสนับสนุนหรือคัดค้านนโยบายและการกระทำของรัฐบาล เสรีภาพเหล่านี้ ถือเป็น การแสดงออกทางการเมืองที่จะต้องได้รับการเคารพและยอมรับ ตราบเท่าที่การชุมนุมและการเคลื่อนไหวเป็นไปตามครรลองแห่งกฎหมายที่เป็นประชาธิปไตย ผู้ใดจะปิดกั้นหรือยับยั้งไม่ได้

2) เสรีภาพในทรัพย์สิน ระบบประชาธิปไตยถือว่าประชาชนมีเสรีภาพในการเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินที่ได้มา โดยชอบด้วยกฎหมาย เสรีภาพในทรัพย์สินเป็นปัจจัยส่งเสริมก่อให้เกิดการพัฒนาทั้งทางเศรษฐกิจและสังคม นอกจากนี้เสรีภาพในทรัพย์สินยังเป็นพลังในการก่อให้เกิดการสร้างสรรค่นวัตกรรมแก่สังคมมนุษย์ มนุษย์นั้นเกิดมาพร้อมกับธรรมชาติของความรู้สึกเป็นเจ้าของ การให้มนุษย์มีเสรีภาพในการเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน จึงส่งเสริมให้มนุษย์แสดงออก ซึ่งพลังของการสร้างสรรค์อย่างไม่มีขีดจำกัด ปัญหาต่างๆ ของสังคมมนุษย์สามารถเอาชนะได้ด้วยเทคโนโลยีที่เกิดจากพลังสร้างสรรค์ในตัวมนุษย์นั่นเอง

3) เสรีภาพในการนับถือศาสนา เป็นการสอดคล้องกับเป้าหมายของระบบประชาธิปไตย คือ การส่งเสริมการมีชีวิตที่ดีและมีความสุขของประชาชน สิทธิเสรีภาพดังกล่าวผู้ใดจะละเมิดมิได้

4) เสรีภาพในการเลือกถิ่นที่อยู่อาศัย กล่าวคือ บุคคลสามารถที่จะย้ายถิ่นฐานไปอยู่ ณ ที่ใดๆ โดยไม่ขัดกฎหมาย เช่น ไม่บุกรุกเขตป่าสงวนแห่งชาติหรือบุกรุกที่อยู่อาศัยของคนอื่น ผู้ปกครองจะอ้างกฎหมายที่มีขอบ ปิดกั้นไม่ให้ประชาชนใช้เสรีภาพในการเลือก ตั้งที่อยู่อาศัยไม่ได้

5) เสรีภาพในการประกอบอาชีพ ตามความถนัด หรือ ความตามสามารถ หรือตามความพอใจ โดยไม่ขัดต่อกฎหมายและศีลธรรมอันดีของประชาชน

3.4.3 หลักความเสมอภาค (Equality)

หลักความเสมอภาคในระบบประชาธิปไตย เป็นหลักการที่ควบคู่กับหลักเสรีภาพ กล่าวคือ มนุษย์จะต้องมีทั้งเสรีภาพและความเสมอภาค ความเสมอภาคในระบบประชาธิปไตย เป็นความเสมอภาคในโอกาส ทั้งทางด้านการเมือง เศรษฐกิจและสังคม ดังนี้

ความเสมอภาคในทางการเมือง ได้แก่ ความเสมอภาคในการใช้สิทธิและเสรีภาพในการเลือกตั้ง ประชาชนที่บรรลุนิติภาวะโดยไม่จำกัดเพศ ศาสนา และฐานะทางเศรษฐกิจและสังคม จะต้องได้รับโอกาสเท่าเทียมกันในการกำหนดตัวผู้ปกครองและการเป็นสมาชิกองค์การการเมือง และประชาชนทั่วไปมีสิทธิในการวิพากษ์วิจารณ์ทางการเมือง ตลอดจนการชุมนุมเคลื่อนไหวทางการเมืองทั้งปวงอย่างเสมอภาคและเท่าเทียมกัน

ความเสมอภาคในทางเศรษฐกิจ ได้แก่ ความเสมอภาคในการเลือกประกอบอาชีพที่สุจริตและไม่ขัดต่อ กฎหมายที่กำหนดไว้อย่างเท่าเทียมกัน ระบบเศรษฐกิจในระบบประชาธิปไตยจึงเปิดโอกาสให้มีการแข่งขันโดยเสรี ไม่มีการผูกขาดหรือการให้อภิสิทธิ์แก่กลุ่มใดกลุ่มหนึ่งเป็นการเฉพาะ

ความเสมอภาคในทางสังคม นั่นคือ ประชาชนจะต้องได้รับ โอกาสที่จะได้รับบริการจากภาครัฐทั้งในด้านการศึกษา การรักษาพยาบาล การพัฒนาทักษะ การฝึกฝนอาชีพ ตลอดจนความมั่นคงปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินจากรัฐบาลอย่างเสมอภาคเท่าเทียมกัน

3.4.4 หลักกฎหมายหรือหลักนิติธรรม (Rule of Law)

กฎหมายเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการอยู่ร่วมกันของมนุษย์ในสังคม การใช้หลักกฎหมายทำให้มนุษย์สามารถเอาชนะข้อบกพร่องตามกฎแห่งธรรมชาติ ทำให้เกิดกระบวนการพัฒนาไปสู่ความศิวิไลซ์ กฎหมายในระบบประชาธิปไตย จึงประกอบด้วย

1) **กฎหมายต้องมีที่มาที่ชอบธรรม** กฎหมายที่ชอบธรรมในระบบประชาธิปไตย จะต้องเป็นกฎหมายที่มาจากฝ่ายนิติบัญญัติที่ได้รับเลือกตั้งจากประชาชนเท่านั้น

2) **การบังคับใช้กฎหมายจะต้องเสมอภาคเท่าเทียมกัน** โดยไม่มีการเลือกปฏิบัติแต่อย่างใด

3) **ประชาชนจะต้องได้รับการคุ้มครองจากกระบวนการยุติธรรมอย่างเสมอภาคเท่าเทียมกัน** ทั้งในศาลชั้นต้น ศาลอุทธรณ์ และศาลฎีกา

3.4.5 หลักเสียงข้างมาก (Majority Rule)

การปกครองในระบบประชาธิปไตยเป็นการปกครองเพื่อผล ประโยชน์ของประชาชนโดยรวม ดังนั้น ในการตัดสินใจใดๆ จะต้องคำนึงเสียงข้างมากเป็นเกณฑ์ เพื่อให้แน่ใจว่าการตัดสินใจเหล่านั้นสะท้อนความต้องการของคนส่วนใหญ่อย่างแท้จริง แต่อย่างไรก็ตาม แม้ระบบประชาธิปไตยจะยึดหลักเสียงข้างมากเป็นเกณฑ์ แต่จะต้องให้ความเคารพต่อเสียงข้างน้อยด้วย เพื่อเป็นหลักประกันว่าฝ่ายเสียงข้างมากจะไม่ใช้มติแบบพวกกลางมากไป

3.5 รูปแบบการเมืองในระบบประชาธิปไตย

รูปแบบการเมืองในระบบประชาธิปไตยที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน จำแนกได้เป็น 3 รูปแบบใหญ่ๆ คือ รูปแบบควบอำนาจ (Fusion of power) รูปแบบแบ่งแยกอำนาจ (Separation of power) และรูปแบบผสม (Mixed system) ซึ่งมีสาระสำคัญดังนี้

3.5.1 รูปแบบควบอำนาจ (Fusion of power) หรือโดยทั่วไปเรียกว่า ระบบรัฐสภา (Parliamentary system)

ระบอบประชาธิปไตยภายใต้รูปแบบควบอำนาจหรือระบบรัฐสภา มีต้นแบบมาจากประเทศอังกฤษ ประกอบด้วยลักษณะสำคัญดังนี้

1) ประชาชนเป็นผู้เลือกตั้งฝ่ายนิติบัญญัติโดยตรง ระบบนี้พรรคการเมืองที่ส่งคู่แข่งเข้ารับเลือกตั้งต้องมีความเข้มแข็ง มีเอกภาพ มีวินัย ทั้งนี้เพราะพรรคการเมืองมีหน้าที่ในการคัดเลือกและควบคุมการทำงานของผู้แทนเพื่อรักษาการสนับสนุนจากประชาชนให้มีความมั่นคงมากที่สุด โดยทั่วไปการทำงานของฝ่ายนิติบัญญัติจะแบ่งเป็นฝ่ายอย่างชัดเจน คือ ฝ่ายเสียงข้างมาก และฝ่ายเสียงข้างน้อย

2) ฝ่ายนิติบัญญัติเป็นผู้จัดตั้งฝ่ายบริหาร เมื่อประชาชนเลือกตั้งผู้แทนเข้าสู่สภานิติบัญญัติแล้ว พรรคการเมืองที่มีเสียงข้างมากหรือกลุ่มของพรรคที่สามารถรวมตัวกันได้เป็นเสียงข้างมากในฝ่ายนิติบัญญัติ จะได้รับอำนาจในการจัดตั้งรัฐบาล และผู้นำรัฐบาลโดยส่วนใหญ่คือหัวหน้าพรรคการเมืองที่ได้รับเสียงข้างมากในฝ่ายนิติบัญญัติ หรือในกรณีที่ไม่มีพรรคใดได้เสียงข้างมาก พรรคที่มาร่วมกันเพื่อจัดตั้งรัฐบาลผสมจะตกลงกันว่าจะให้ผู้นำพรรคใดเป็นผู้นำรัฐบาลผสม เช่น กรณีของประเทศไทย

3) ฝ่ายนิติบัญญัติ มีอำนาจในการยื่นกระทู้ ญัตติและการขออภิปรายไม่ไว้วางใจฝ่ายบริหาร ภายใต้รูปแบบนี้ ฝ่ายนิติบัญญัติมีอำนาจสูงสุดเหนือฝ่ายบริหาร นั่นคือ การทำงานของฝ่ายบริหารจะต้องได้รับความเห็นชอบจากฝ่ายนิติบัญญัติ และฝ่ายนิติบัญญัติมีอำนาจในการควบคุม กำกับ และตรวจสอบฝ่ายบริหาร ด้วยเหตุนี้ ฝ่ายนิติบัญญัตินอกจากจะทำหน้าที่ในการบัญญัติกฎหมายแล้ว ยังมีอำนาจในการยื่นกระทู้หรือญัตติ เพื่อให้ฝ่ายบริหารชี้แจงเกี่ยวกับข้อสงสัยในการทำงานของฝ่ายบริหาร และถ้าฝ่ายนิติบัญญัติเห็นว่า ฝ่ายบริหารปฏิบัติงานไม่เป็นที่น่าไว้วางใจและอาจจะก่อให้เกิดความเสียหายต่อประเทศ ฝ่ายนิติบัญญัติมีหลักฐานข้อมูลชัดเจนถึงการบริหารงานไม่เหมาะสม สามารถลงมติไม่ไว้วางใจได้

4) ฝ่ายบริหารมีอำนาจในการยุบสภานิติบัญญัติ เพื่อเป็นการถ่วงดุลอำนาจซึ่งกันและกัน และเพื่อไม่ให้ฝ่ายนิติบัญญัติมีอำนาจมากเกินไป

5) ในรูปแบบควบอำนาจ ประมุขของประเทศและหัวหน้าฝ่ายบริหารจะแยกออกจากกัน ส่วนใหญ่ประมุขของประเทศอาจเป็นพระมหากษัตริย์เช่น อังกฤษ ไทย เดนมาร์ก เบลเยียม ญี่ปุ่น สวีเดน เนเธอร์แลนด์ ส่วนประเทศที่มีประธานาธิบดีเป็นประมุข เช่น อินเดีย สิงคโปร์ อิตาลี บังกลาเทศ และปากีสถาน เป็นต้น ประมุขของประเทศจะไม่มีอำนาจในการบริหารประเทศ เป็นเพียงสัญลักษณ์ของประเทศ ส่วนผู้นำฝ่ายบริหาร หรือ นายกรัฐมนตรี มีอำนาจในการบริหารประเทศตามที่ได้รับมอบหมายจากฝ่ายนิติบัญญัติ

รูปแบบควบคุมอำนาจหรือระบบรัฐสภามีเอกลักษณ์ที่ชัดเจน คือ ฝ่ายบริหารทำหน้าที่ทั้งในการบริหารประเทศและหน้าที่ในการนิติบัญญัติไปพร้อมๆ กัน จึงทำให้ฝ่ายบริหารมีอิทธิพลต่อฝ่ายนิติบัญญัติเป็นอย่างมาก

สำหรับระบบรัฐสภาภายใต้รูปแบบควบคุมอำนาจ อาจเป็นระบบสภาเดียวหรือสภาคู่ก็ได้ มีทั้งสภาผู้แทนราษฎรที่ประชาชนเป็นผู้ลงคะแนนเสียงเลือกตั้ง และวุฒิสภาซึ่งเป็นสภาของผู้ทรงคุณวุฒิ ส่วนใหญ่มาจากการแต่งตั้ง แต่สมาชิกวุฒิสภาในบางประเทศก็มาจากการเลือกตั้ง ชื่อสภาอาจเรียกต่างกันได้ เช่น ในอังกฤษเรียกสภาผู้แทนราษฎรว่า สภาล่างและวุฒิสภาว่า สภาสูงหรือสภาขุนนาง แต่โดยหลักการสภาทั้งสองต้องประชุมร่วมกันรวมกันเป็นรัฐสภา ผู้ใช้อำนาจนิติบัญญัติและอำนาจฝ่ายบริหาร คือ มีอำนาจในการออกกฎหมายเพื่อใช้ปกครองประเทศ และมีอำนาจบริหารในการให้ความเห็นชอบหรือจัดตั้งรัฐบาล และควบคุมการบริหารของรัฐบาลด้วย คือ รัฐบาลบริหารด้วยความไว้วางใจของรัฐสภา ในทางปฏิบัติถือกันเป็นหลักเกณฑ์ว่า สมาชิกสภากลุ่มหรือพรรคการเมืองที่มีเสียงข้างมากสนับสนุนจะได้สิทธิในการจัดตั้งรัฐบาล เพื่อทำหน้าที่บริหารบ้านเมือง แต่รัฐบาลจะต้องอยู่ในความควบคุมของสมาชิกรัฐสภา ลักษณะดังกล่าวนี้ รัฐสภาและรัฐบาลต่างทำหน้าที่ของตน แต่รัฐสภาควบคุมรัฐบาลด้วยกระบวนการตามรัฐธรรมนูญ และอาจลงมติไม่ไว้วางใจเพื่อให้รัฐบาลลาออกได้ ส่วนรัฐบาลก็อาจยุบสภาได้ ทำให้เกิดความสมดุลแห่งอำนาจ

ข้อดีของระบบการเมืองในระบบประชาธิปไตยในรูปแบบควบคุมอำนาจ

1. ใช้งบประมาณในการเลือกตั้งน้อย เพราะประชาชนเลือกเพียงฝ่ายนิติบัญญัติแล้วฝ่ายนิติบัญญัติที่มีเสียงข้างมากไปเลือกฝ่ายบริหารกันเอง
2. รูปแบบรัฐสภานี้ สามารถเปลี่ยนแปลงรัฐบาลได้ตลอดเวลา
3. ฝ่ายนิติบัญญัติ สามารถควบคุมการทำงานของฝ่ายบริหารได้อย่างใกล้ชิด โดยการยื่นกระทู้ ถูตติและอภิปรายไม่ไว้วางใจ
4. ฝ่ายบริหารซึ่งมาจากผู้แทนราษฎร หรือจากการเลือกตั้งของประชาชน สามารถสนองตอบปัญหา ความต้องการของประชาชนได้อย่างดี

ข้อเสียของระบบการเมืองในระบบประชาธิปไตยในรูปแบบควบคุมอำนาจ

1. ฝ่ายบริหารไม่ค่อยมีเสถียรภาพ เพราะฝ่ายนิติบัญญัติมีอำนาจมากเกินไป
2. การเปลี่ยนฝ่ายบริหารที่มาจาก การเลือกตั้งจากประชาชนบ่อยๆ ทำให้ได้ผู้แทนราษฎรที่ไม่มีคุณภาพ โดยเฉพาะถ้าเป็นรัฐบาลที่มาจากรัฐบาลผสม
3. การที่ผู้แทนราษฎรสามารถเป็นรัฐมนตรีได้ อาจนำไปสู่การซื้อสิทธิขายเสียงเพื่อให้ได้เป็นผู้แทนราษฎร เพื่อจะได้ไต่เต้าไปสู่การเป็นรัฐมนตรี โดยเฉพาะนักธุรกิจการเมืองที่

ต้องการใช้อำนาจทางการเมืองเพื่อแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตน จะเป็นสาเหตุสำคัญในการใช้เงินเพื่อซื้อสิทธิขายเสียงจากประชาชน จะส่งผลให้ระบบการเมืองขาดคุณธรรม

4. เมื่อมีใช้เงินซื้อสิทธิขายเสียงในการเลือกตั้ง จะเป็นมูลเหตุที่นำไปสู่การคอร์ปชั่น เพื่อเพื่อถอนทุนคืน

3.5.2. รูปแบบแบ่งแยกอำนาจ (Separation of power) หรือ ระบบประธานาธิบดี (Presidential system)

มีต้นกำเนิดมาจาก ประเทศสหรัฐอเมริกา เป็นรูปแบบที่ใช้หลักการแบ่งแยกอำนาจระหว่างสภานิติบัญญัติและฝ่ายบริหารอย่างชัดเจน โดยให้แต่ละสถาบันมีอิสระต่อกันและมีอำนาจเท่าเทียมกัน ประกอบด้วยลักษณะที่สำคัญ ดังนี้

1) ประชาชนเป็นผู้เลือกตั้งฝ่ายนิติบัญญัติโดยตรง

อำนาจที่สำคัญของฝ่ายนิติบัญญัติ ประกอบด้วย (Redford, et al., 1965: 357 – 368)

ประการแรก อำนาจในการแก้ไขรัฐธรรมนูญ ฝ่ายนิติบัญญัติมีอำนาจหน้าที่โดยตรงในการแก้ไขรัฐธรรมนูญ โดยที่ฝ่ายบริหารไม่มีหน้าที่เกี่ยวข้อง เพราะการประกาศใช้ข้อแก้ไขรัฐธรรมนูญ ไม่ต้องให้หัวหน้าฝ่ายบริหารลงนาม

ประการที่สอง อำนาจในการเลือกตั้งประธานาธิบดีและรองประธานาธิบดี สำหรับการเมืองของสหรัฐอเมริกา กำหนดไว้ว่า ในกรณีที่ไม่มีผู้สมัครคนใดได้รับเสียงข้างมากของคณะผู้เลือกตั้ง (Electoral Vote) สภาล่างจะทำหน้าที่เลือกประธานาธิบดี และสภาสูงจะทำหน้าที่เลือกรองประธานาธิบดี

ประการที่สาม ฝ่ายนิติบัญญัติ มีอำนาจในการถอดถอนประธานาธิบดี (Impeachment) ในกรณีที่เห็นว่าประธานาธิบดีกระทำความผิดอาญาอย่างร้ายแรงหรือทรยศต่อชาติ แต่ฝ่ายนิติบัญญัติของสหรัฐอเมริกายังไม่เคยประสบความสำเร็จในการใช้อำนาจกับประธานาธิบดีคนใดเลย เพียงแต่เคยมีความพยายามจะใช้อำนาจนี้กับประธานาธิบดีแอนดรู จอห์นสัน และ บิล คลินตัน จนกระทั่งถึงการพิจารณาของสภาสูง แต่ยุติการถอดถอนออกไป

ประการที่สี่ สภานิติบัญญัติ มีอำนาจในการให้ความเห็นชอบในการแต่งตั้งเจ้าหน้าที่ที่เสนอโดยประธานาธิบดี อำนาจนี้เป็นของสภาสูง เพื่อป้องกันมิให้ประธานาธิบดีใช้ระบบอุปถัมภ์

ประการที่ห้า ฝ่ายนิติบัญญัติภายใต้การทำงานของคณะกรรมการต่าง ๆ มีอำนาจเรียกรัฐมนตรีหรือข้าราชการที่เกี่ยวข้องมาสอบสวนได้ ในกรณีที่เห็นว่า การดำเนินงานของฝ่ายบริหารมีผลกระทบต่อประโยชน์ของประเทศและประชาชน

ประการที่หก ฝ่ายนิติบัญญัติมีอำนาจในการควบคุมนโยบายต่างประเทศ มีอำนาจในการให้สัตยาบันสนธิสัญญาในการประกาศสงคราม ในสหรัฐอเมริกาอำนาจนี้เป็นของสภาสูง

ประการที่เจ็ด ฝ่ายนิติบัญญัติมีอำนาจในการอนุมัติเงินงบประมาณ การประกาศข้อบัญญัติเกี่ยวกับภาษีอากร และการช่วยทางการเงินแต่ต่างประเทศ หากฝ่ายนิติบัญญัติไม่เห็นด้วยกับนโยบายของฝ่ายบริหารก็จะไม่อนุมัติงบประมาณสนับสนุน

กล่าวได้ว่าระบอบประชาธิปไตยแบบประธานาธิบดีมีลักษณะคล้ายคลึงกับแบบรัฐสภา การมีรัฐสภาเหมือนกัน แต่มีลักษณะที่แตกต่างกัน คือ การมีประธานาธิบดีเป็นผู้ใช้อำนาจบริหาร โดยประธานาธิบดี มีสิทธิและหน้าที่ ในการจะแต่งตั้งคณะรัฐมนตรีขึ้นมาชุดหนึ่ง เพื่อบริหารประเทศและรับผิดชอบร่วมกัน ส่วนอำนาจนิติบัญญัตินั้นก็ยังคงตกอยู่ที่รัฐสภา การปกครองระบอบประชาธิปไตยแบบประธานาธิบดีนี้ ทั้งประธานาธิบดีและสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรต่างก็ได้รับเลือกจากประชาชน ทั้งสองฝ่าย จึงต้องรับผิดชอบต่อประชาชน ส่วนอำนาจตุลาการยังคงเป็นอิสระ ฉะนั้นอำนาจนิติบัญญัติ อำนาจบริหารและอำนาจตุลาการ ต่างก็เป็นอิสระและแยกกัน สถาบันผู้ใช้อำนาจทั้งสาม จะเป็นตัวที่คอยยับยั้ง และถ่วงดุลซึ่งกันและกันไม่ให้ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดใช้อำนาจเกินขอบเขต เช่น การปกครองของสหรัฐอเมริกา เป็นต้น

2) ประชาชนเป็นผู้เลือกตั้งฝ่ายบริหารโดยตรง

ฝ่ายบริหารมีฐานะเท่าเทียมกับฝ่ายนิติบัญญัติ การเลือกตั้ง ประชาชนจะเลือกตั้งเฉพาะหัวหน้าฝ่ายบริหารเท่านั้น ส่วนคณะรัฐมนตรี หัวหน้าฝ่ายบริหารจะเป็นผู้เลือกตั้งเอง โดยผ่านความเห็นชอบของสภาสูง ภายใต้รูปแบบแบ่งแยกอำนาจนี้ หัวหน้าฝ่ายบริหารรัฐมนตรี และเจ้าหน้าที่ฝ่ายบริหารอื่นๆ จะเป็นสมาชิกรัฐสภาไม่ได้ หัวหน้าฝ่ายบริหารในฐานะที่ได้รับเลือกตั้งโดยตรงจากประชาชนสามารถบริหารประเทศโดยไม่ต้องขอความไว้วางใจจากรัฐสภา และมีอำนาจที่จะถอดถอนรัฐมนตรีและเจ้าหน้าที่ฝ่ายบริหารได้ตามที่ตนเห็นสมควร

หัวหน้าฝ่ายบริหารภายใต้รูปแบบแบ่งแยกอำนาจไม่มีอำนาจในการยุบสภา ทั้งนี้เพราะฝ่ายนิติบัญญัติเองก็ไม่มีอำนาจในการลงมติไม่ไว้วางใจฝ่ายบริหาร จึงถือว่าเป็นการถ่วงดุลอำนาจซึ่งกันและกัน ดังนั้นหัวหน้าฝ่ายบริหารจึงมีอำนาจสูงสุดในการบริหารประเทศแต่เพียงผู้เดียว และขณะเดียวกันหัวหน้าฝ่ายบริหารก็ยังมีอำนาจในการยับยั้งร่างกฎหมายที่เสนอโดยรัฐสภา (Veto) ถ้าหัวหน้าฝ่ายบริหารไม่เห็นด้วยกับร่างกฎหมายนั้น

จึงสรุปได้ว่าระบอบประชาธิปไตยแบบประธานาธิบดี มีลักษณะคล้ายคลึงกับแบบรัฐสภา การมีรัฐสภาเหมือนกัน แต่มีลักษณะที่แตกต่างกัน คือ การมีประธานาธิบดีเป็นผู้ใช้อำนาจบริหาร โดยประธานาธิบดีมีสิทธิและหน้าที่ในการจะแต่งตั้งคณะรัฐมนตรีขึ้นมาชุดหนึ่ง

เพื่อบริหารประเทศและรับผิดชอบร่วมกัน ส่วนอำนาจนิติบัญญัตินั้นก็ยังคงตกอยู่ที่รัฐสภา การปกครองระบอบประชาธิปไตยแบบประธานาธิบดีนี้ ทั้งประธานาธิบดีและสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ต่างก็ได้รับเลือกจากประชาชน ทั้งสองฝ่าย จึงต้องรับผิดชอบโดยตรงต่อประชาชน ส่วนอำนาจตุลาการยังคงเป็นอิสระ ฉะนั้นอำนาจนิติบัญญัติ อำนาจบริหาร และอำนาจตุลาการ ต่างก็เป็นอิสระและแยกกัน สถาบันผู้ใช้อำนาจทั้งสามจะเป็นตัวที่คอยยับยั้งและถ่วงดุลกันและกัน ไม่ให้ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดใช้อำนาจเกินขอบเขต เช่น การปกครองของสหรัฐอเมริกา เป็นต้น

3) หัวหน้าฝ่ายบริหารและประมุขของประเทศ

อาจจะเป็นคนเดียวกันหรือแยกกันก็ได้ ในกรณีของสหรัฐอเมริกา กำหนดให้หัวหน้าฝ่ายบริหารประเทศทำหน้าที่ประมุขของประเทศด้วย เรียกว่า “ประธานาธิบดี” แต่ถ้าแยกกันระหว่างประมุขของประเทศและหัวหน้าฝ่ายบริหาร ประมุขของประเทศอาจเป็นกษัตริย์ก็ได้ ส่วนหัวหน้าฝ่ายบริหารก็เรียกว่า “นายกรัฐมนตรี” แต่เป็นนายกรัฐมนตรีที่มาจากการเลือกตั้งโดยประชาชน

ข้อดีของระบบการเมืองในระบอบประชาธิปไตยในรูปแบบแบ่งแยกอำนาจ

1. รัฐบาลมีเสถียรภาพ เมื่อรัฐบาลมีเสถียรภาพ การเมืองก็มีเสถียรภาพตามไปด้วย ทำให้ประชาชนไม่ต้องวิตกกังวลกับเสถียรภาพของรัฐบาล
2. หัวหน้าฝ่ายบริหารสามารถเลือกสรรผู้ที่มีความรู้ความสามารถ มาร่วมทีมบริหารได้อย่างเต็มที่
3. ฝ่ายบริหารไม่ต้องเข้าร่วมประชุมกับฝ่ายนิติบัญญัติ จึงทำให้มีโอกาสทำงานเพื่อประโยชน์ของประเทศและประชาชนได้อย่างเต็มที่
4. ฝ่ายนิติบัญญัติมีอำนาจในการไต่สวนการทำงานของฝ่ายบริหาร โดยเรียกตัวฝ่ายบริหารมาให้การ ตามข้อเท็จจริงที่สงสัย
5. ฝ่ายนิติบัญญัติโดยสภาสูงมีอำนาจในการพิจารณาเห็นชอบต่อการแต่งตั้งผู้ดำรงตำแหน่งสำคัญทั้งฝ่ายตุลาการและฝ่ายบริหาร ทำให้หัวหน้าฝ่ายบริหารต้องพิถีพิถันในการคัดเลือกคนเข้าดำรงตำแหน่ง

ข้อเสียของระบบการเมืองในระบอบประชาธิปไตยในรูปแบบแบ่งแยกอำนาจ

1. กระบวนการเลือกตั้งหัวหน้าฝ่ายบริหารใช้เวลานานและสิ้นเปลืองงบประมาณ
2. เกิดความขัดแย้งได้ตลอดเวลา เนื่องจากฝ่ายบริหารและฝ่ายนิติบัญญัติเป็นอิสระจากกัน

3. ถ้าฝ่ายบริหารมีอำนาจมากอาจเป็นช่องทางให้เกิดการเสริมสร้าง
อิทธิพลจน

ฝ่ายนิติบัญญัติทำอะไรไม่ได้ เพราะหัวหน้าฝ่ายบริหารมีหน้าที่เป็นผู้
บัญชาการสูงสุดของกองทัพด้วย

3.5.3 รูปแบบผสม (Mixed system or Powerful executive)

เป็นรูปแบบผสมระหว่างรูปแบบควบอำนาจและรูปแบบแบ่งแยกอำนาจ
บางครั้งเรียกว่า “รูปแบบกึ่งรัฐสภา” มีประเทศฝรั่งเศสเป็นต้นกำเนิด มีลักษณะดังนี้ (พงศ์เพ็ญ
ศกุนตาทัย และมณีนัย รัตนมณี, 2510: 412 -420)

1) ประชาชนเป็นผู้เลือกประธานาธิบดีโดยตรง ประธานาธิบดีจะทำหน้าที่
เป็นทั้งประมุขของประเทศและประมุขของฝ่ายบริหาร และแต่งตั้งนายกรัฐมนตรี มาเป็นผู้ช่วย
บริหารของประธานาธิบดี

2) ประธานาธิบดีมีอำนาจยุบสภาแห่งชาติได้ทุกกรณี

3) ประธานาธิบดีมีอำนาจในการนำประเด็นทางการเมืองไปให้ประชาชน
ลงมติ เพื่อให้การใช้อำนาจทางการเมืองของประธานาธิบดีมีความชอบธรรมยิ่งขึ้น

4) ประชาชนเป็นผู้เลือกสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร (สภาล่าง) โดยตรง

หากพิจารณาจากรูปแบบผสมที่ใช้อยู่ในประเทศฝรั่งเศส จะเห็นว่าเป็น
รูปแบบที่ประธานาธิบดีมีอำนาจเข้มแข็งมาก อาจกล่าวได้ว่า มีอำนาจเหนือฝ่ายนิติบัญญัติ เพราะ
สามารถยุบสภาแห่งชาติได้ ในขณะที่ฝ่ายนิติบัญญัติมีอำนาจเพียงการลงมติไม่ไว้วางใจรัฐบาล แต่
ไม่มีสิทธิลงมติไม่ไว้วางใจประธานาธิบดี ขณะเดียวกันนายกรัฐมนตรีก็ต้องบริหารประเทศ
ภายใต้ความเห็นชอบของประธานาธิบดีเท่านั้น

3.6 หัวใจและกระบวนการของระบอบประชาธิปไตย

เนื่องจากในระบอบประชาธิปไตยนั้น ถือว่าเป็นการปกครองของประชาชน บทบาท
ทางการเมืองของประชาชนในฐานะที่เป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตย จึงเป็นหัวใจของระบบนี้ ดังนั้น
การเข้ามีส่วนร่วมในการปกครองตนเองของประชาชน จึงถือเป็นกระบวนการที่สำคัญยิ่งการเข้ามี
ส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนนั้นอาจเกิดขึ้นได้ในหลายลักษณะ เช่น การไปลงคะแนนเสียง
เลือกตั้ง การพูดคุยเรื่องการเมือง การช่วยพรรคการเมืองในการรณรงค์หาเสียง การเข้าร่วมประชุม
ทางการเมืองการเป็นผู้สมัครเข้ารับเลือกตั้ง หรือแม้แต่การเดินทางประท้วงหรือสนับสนุนการ
ดำเนินการของรัฐที่ยังผลให้ตนเองได้ประโยชน์หรือเสียประโยชน์

ลักษณะหรือรูปแบบของการเข้ามีส่วนร่วมทางการเมืองที่สำคัญยิ่งในประเทศประชาธิปไตย อาจแบ่งออกเป็น 4 รูปแบบ คือ (สืบค้นจาก http://bp-smakom.org/BP_School/Social/Democracy-System.htm เข้าถึงได้เมื่อวันที่ 1 มีนาคม 2555)

1. การเข้ามีส่วนร่วมในกลุ่มผลประโยชน์ กลุ่มผลประโยชน์ หมายถึง กลุ่มบุคคลที่มีความต้องการ มีผลประโยชน์ในลักษณะใดๆ เหมือนๆ กันรวมตัวกัน โดยมีการจัดองค์การอย่างเป็นระบบ กลุ่มผลประโยชน์นี้ จะทำหน้าที่ในการรักษาผลประโยชน์ของกลุ่ม โดยการเรียกร้องให้รัฐบาลดำเนินการสนองตอบ ต่อความต้องการของกลุ่ม เช่น กรรมการรวมตัวกันจัดตั้งสหภาพแรงงานขึ้น และใช้สหภาพแรงงานเป็นฐานในการเรียกร้องให้รัฐบาลประกันค่าจ้างขั้นต่ำในอัตราที่กำหนด

ตัวอย่างของกลุ่มผลประโยชน์ โดยทั่วไปมักรวมตัวกันเป็นองค์กรต่างๆ เช่น สโมสร สมาคม ชมรม กลุ่มอาชีพ ฯลฯ ทั้งนี้ ย่อมแตกต่างกันในแต่ละประเทศ ซึ่งขึ้นอยู่กับระบบการเมือง การปกครอง สภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรม สังคม และเศรษฐกิจ แต่ละกลุ่มผลประโยชน์ของทุกสังคมก็มีความคล้ายคลึงกันในเรื่องต่อไปนี้

1. ความพยายามที่จะมีอิทธิพลต่อเจ้าหน้าที่ของรัฐ
2. ความมุ่งหมายที่จะเข้าถึงหน่วยงานที่กำหนดนโยบายของรัฐ
3. การใช้โอกาส และวิธีการเท่าที่จะดำเนินการได้เพื่อทำให้บรรลุวัตถุประสงค์

เช่น การเรียกร้อง

การบริการและสวัสดิการ การคัดค้านนโยบายบางอย่าง การเข้าไปแทรกแซงในการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง กลุ่มผลประโยชน์ที่มีความสำคัญทางการเมือง คือความสามารถในการรวบรวมประชาชนให้เป็นปึกแผ่นได้ และเป็นตัวกระตุ้นให้บุคคลได้คำนึงถึงประโยชน์อันเป็นพลังที่ทำให้เกิดความสำนึกทางการเมือง และเสริมสร้างพัฒนาการทางการเมืองให้มีความก้าวหน้ามั่นคงในประเทศประชาธิปไตยนั้น รัฐจะให้เสรีภาพกับประชาชนในการจัดตั้งกลุ่ม สมาคม ประเทศประชาธิปไตยที่มีการพัฒนาเศรษฐกิจสังคมยิ่งเจริญก้าวหน้ามาก กลุ่มองค์กรหรือสมาคมที่เกิดจากการรวมตัวกันของประชาชน ก็จะมากตามไปด้วย แต่ละกลุ่มต่างก็มีผลประโยชน์ที่เป็นตัวของตนเอง และต่างก็จะพยายามเรียกร้องให้รัฐบาลสนองตอบต่อความต้องการของกลุ่ม รัฐบาลในฐานะผู้ใช้อำนาจบริหารจึงจำเป็นต้องรับฟังข้อเรียกร้องของประชาชน และจำเป็นต้องปรับปรุงกลไกทางการบริหารให้มีประสิทธิภาพพร้อมที่จะสนองตอบต่อข้อเรียกร้องได้อย่างเหมาะสม

2. การเข้ามีส่วนร่วมในพรรคการเมือง พรรคการเมือง คือ กลุ่มบุคคลที่มีอุดมการณ์และนโยบายทางการเมืองสอดคล้องกัน รวมตัวกัน โดยมีจุดมุ่งหมายที่จะเข้าไปมีบทบาททาง

การเมือง นำเอานโยบายไปปฏิบัติหรือเพื่อที่จะจัดตั้งรัฐบาล การเข้ามีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชน โดยการสมัครเป็นสมาชิกของพรรคการเมืองใดๆ ที่เชื่อว่ามีแนวนโยบายตรงกับความต้องการของตนมากที่สุด การช่วยพรรคการเมืองในการรณรงค์หาเสียงหรือการโฆษณาประชาสัมพันธ์ ตลอดจนการสมัครเข้ารับการเลือกตั้ง โดยสังกัดพรรคการเมืองใดๆ นั้น ถือได้ว่าเป็นพฤติกรรมที่จำเป็นยิ่งของระบอบประชาธิปไตย ซึ่งเป็นระบบ การปกครองของประชาชนและโดยประชาชน ถ้าพรรคการเมืองที่สังกัดไม่ทำตามนโยบายที่ประกาศไว้ สมาชิกก็อาจถอนตัวไปให้การสนับสนุนพรรคการเมืองอื่น ที่ประชาชนไม่ศรัทธา พรรคการเมืองนั้นก็จะไม่อาจดำรงอยู่ได้

3. การเข้ามีส่วนร่วมในการเลือกตั้ง การเลือกตั้ง หมายถึง กระบวนการที่ประชาชนเลือกบุคคล หรือกลุ่มบุคคลเพื่อเข้าไปเป็นตัวแทนรักษาผลประโยชน์ของประชาชน เมื่อยอมรับกันว่าประชาธิปไตยเป็นการปกครองของประชาชน อำนาจสูงสุดในการปกครองประเทศเป็นของประชาชน รูปธรรมของแนวคิดนี้อาจเห็นได้จาก การที่ประชาชนใช้สิทธิของตนเลือกตัวแทนหรือการผ่านทางกระบวนการเลือกตั้ง สิทธิในการเลือกตั้งจึงเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานที่บุคคลแต่ละคน จะพึงได้รับในระบอบประชาธิปไตย แต่ประเทศที่เปิดโอกาสให้ประชาชนไปใช้สิทธิในการเลือกตั้ง ก็มิได้หมายความว่า ประเทศนั้นจะเป็นประชาธิปไตย การเลือกตั้งในระบอบประชาธิปไตยนั้น จะต้องตั้งอยู่บนหลักการที่สำคัญ 6 ประการ คือ

1) หลักการเลือกตั้งโดยอิสระ จะต้องให้บุคคลผู้ใช้สิทธิมีโอกาสใช้ดุลยพินิจเลือกผู้สมัครใดๆ อย่างเต็มที่ ไม่มีการกระทำในลักษณะของการข่มขู่บังคับ จ้างวานหรือใช้อิทธิพลบีบบังคับให้บุคคลไปใช้สิทธิเลือกผู้สมัครคนใดคนหนึ่ง

2) หลักการเลือกตั้งโดยลับ หมายความว่า ผู้ใช้สิทธิลงคะแนนเสียงเท่านั้นที่จะรู้ว่าลงคะแนนให้ผู้สมัครคนใด หลักการนี้จะช่วยสนับสนุนหลักการแรก เป็นการเปิดโอกาสไม่ให้มีการข่มขู่บังคับในการเลือกตั้ง เพราะจะไม่มีใครทราบนอกจากผู้ไปใช้สิทธิเอง แม้จะมีการข่มขู่บังคับเกิดขึ้นบ้าง แต่ก็ไร้ผลทางการเมือง เพราะจะไม่อาจหาหลักฐานใดๆ มาพิสูจน์ได้ว่าผู้ที่ถูกข่มขู่ได้ลงคะแนนเสียงไปตามนั้นหรือไม่

3) หลักการเลือกตั้งอย่างแท้จริง การเลือกตั้งในระบอบประชาธิปไตยนั้น จะต้องเปิดโอกาสให้มีผู้สมัครเข้ารับการเลือกตั้งอย่างกว้างขวาง เมื่อมีผู้สมัครมากก็เท่ากับเป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนมีตัวเลือกที่หลากหลาย ผู้สมัครต่างก็มีแนวคิด มีนโยบาย ตลอดจนแนวทางในการบริหารราชการแผ่นดินที่เป็นของตนเอง ประชาชนก็จะมีโอกาสเลือกผู้แทนที่ตรงกับเจตนารมณ์ของตนมากที่สุดเข้าไปเป็นปากเสียงแทนตนเองได้ นอกจากนี้การเลือกตั้งที่แท้จริงยังต้องคำนึง ถึงความบริสุทธิ์ยุติธรรม จะต้องไม่มีการโกงการเลือกตั้งเกิดขึ้น ไม่ว่าจะอยู่ในรูปแบบใดๆ ด้วย

4) **หลักการเลือกตั้งในระยะเวลาที่กำหนด** หมายถึง วาระการดำรงตำแหน่งของผู้ที่ได้รับการเลือกตั้งไปทำหน้าที่เป็นผู้แทนปวงชนนั้นจะต้องแน่นอน เช่น 4 ปี ทั้งนี้ก็เพื่อเปิดโอกาสให้ประชาชนในฐานะเจ้าของอำนาจได้ตรวจสอบและประเมินการทำงานของผู้แทนของตนว่ามีผลงานมากน้อยเพียงไร สนองตอบต่อเจตนารมณ์ของพวกเขาได้มากน้อยเพียงใด ทั้งนี้จะช่วยกระตุ้นให้ผู้แทนกระตือรือร้นที่จะปฏิบัติหน้าที่ โดยรับผิดชอบต่อประชาชนเจ้าของประเทศอย่างเต็มความสามารถ

5) **หลักความเสมอภาค** หมายความว่า คะแนนเสียงของประชาชนที่ไปใช้สิทธิในการเลือกตั้งนั้นทุกคนจะมีค่าเท่ากับหนึ่งหรือ หนึ่งคนหนึ่งเสียง เท่ากันหมดไม่ว่าจะยากดีมีจนหรือมีตำแหน่งระดับใด จะไม่มีใครที่มีอภิสิทธิ์เหนือบุคคลอื่นๆ

6) **หลักการให้สิทธิทั่วถ้วน** หมายความว่า การเลือกตั้งที่เป็นประชาธิปไตยนั้นจะต้องไม่มีการจำกัดเพศ ไม่ว่าเพศชายหรือหญิงต่างมีความเท่าเทียมกันในสิทธิทางการเมือง และรัฐประชาธิปไตยจะต้องอำนวยความสะดวกให้แก่ผู้มีสิทธิสามารถไปใช้สิทธิของตนเองได้ เช่น จัดให้มีหน่วยเลือกตั้งอย่างทั่วถึงทุกเขต มีการโฆษณาประชาสัมพันธ์ให้ประชาชนรู้และเข้าใจถึงวันเวลา หลักเกณฑ์ และวิธีการในการเลือกตั้ง ในประเทศประชาธิปไตยบางประเทศยินยอมให้มีการลงคะแนนเสียงทางไปรษณีย์ได้ด้วย

4. การเข้ามีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นปะวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาล ในประเทศประชาธิปไตย รัฐบาลจะต้องรับฟังความคิดเห็น ซึ่งเป็นความต้องการของประชาชน รัฐบาลถือเป็นตัวแทนของประชาชนที่เข้าไปใช้อำนาจในการบริหารราชการแผ่นดินเพื่อบำบัดทุกข์ บำรุงสุขให้กับประชาชน การบริหารงานของรัฐบาล จึงส่งผลโดยตรงต่อประชาชน การกระทำการบางอย่างของข้าราชการในฐานะที่เป็นผู้นำเอานโยบายของรัฐบาล ไปปฏิบัติอาจไม่เป็นไปตามเป้าหมาย หรือแม้แต่นโยบายเองอาจก่อให้เกิดผลเสียต่อการดำรงชีวิตตามปกติของบุคคลบางคนบางกลุ่มคนเหล่านี้ในฐานะเจ้าของประเทศต่างมีสิทธิที่จะแสดงความคิดเห็นวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาลได้

3.7 ปัจจัยที่เอื้อต่อระบอบประชาธิปไตย

ระบอบประชาธิปไตยไม่อาจดำรงอยู่ได้ด้วยตัวของมันเอง จึงจำเป็นต้องมีปัจจัยอื่นๆ ที่จะเป็นตัวคอยให้การสนับสนุนหรือช่วยให้ระบอบนี้ดำรงอยู่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

3.7.1 **ระดับการศึกษาของประชาชน** เป็นปัจจัยหนึ่งที่เอื้อต่อระบอบประชาธิปไตย คือ ในเมื่อคนในสังคมได้รับการศึกษาดี มีเหตุผล มักจะติดตามข่าวสารทางการเมือง มีความสนใจทางการเมืองและมีความรู้ความเข้าใจว่าตนเองเป็นสมาชิกคนหนึ่งของสังคม นโยบายใดๆ ที่สังคมออกมา ก็ย่อมที่จะมีผลกระทบต่อเขาโดยตรง จึงเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ผู้ที่ได้รับการศึกษาก็มักจะเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองไม่ว่าทางใดก็ทางหนึ่ง

3.7.2 การพัฒนาเศรษฐกิจ จะพบว่าประเทศพัฒนานั้นจะมีระดับของความเสมอภาคทางเศรษฐกิจสูงกว่าประเทศด้อยพัฒนาทั่วไป นอกจากนี้ยังเป็นผลให้สังคมมีสวัสดิการต่างๆ ที่ดี เช่น การศึกษา การรักษาพยาบาล ฯลฯ นอกจากนี้เศรษฐกิจที่มั่นคงจะช่วยให้ประชาชนได้มีโอกาสเข้ามีส่วนร่วมทางการเมืองด้วยความสมัครใจ ไม่ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลหรือการถูก ชักจูง ขู่เข็ญใดๆ และยังมีผลให้ระบอบประชาธิปไตย ดำเนินไปด้วยดี และมีเสถียรภาพด้วย

3.7.3 บุคลิกภาพแบบประชาธิปไตย เป็นปัจจัยหนึ่งที่จะส่งผลให้ระบอบประชาธิปไตย ยั่งยืนอยู่ได้ ลักษณะของบุคลิกภาพเหล่านี้คือ ความสนใจที่จะมีต่อกิจการบ้านเมือง เมื่อสนใจแล้วก็มี ความกระตือรือร้น ที่จะติดตามความเป็นไป มีการถกเถียงวิพากษ์วิจารณ์อย่างมีเหตุผล ไร้อคติ และที่สำคัญได้แก่ การเข้ามีส่วนร่วมทางการเมืองโดยถือเสมือนว่าเป็นหน้าที่ที่ตนจะต้องทำ หรือที่ตนจะต้องรับผิดชอบในฐานะสมาชิกผู้หนึ่งของสังคม

3.7.4 เสถียรภาพของสถาบันทางการเมือง มีส่วนช่วยให้ระบอบประชาธิปไตย ก้าวหน้ามั่นคงด้วย นั่นคือ เมื่อสถาบันหรือองค์กรทางการเมือง เป็นที่ยอมรับของประชาชน ประชาชนก็จะมีความศรัทธา และจะเข้าไปเป็นสมาชิก หรือเข้าไปมีส่วนร่วมมากขึ้น เช่น เมื่อพรรคการเมืองมั่นคงสามารถแสดงออกซึ่งเจตนาของสมาชิกได้อย่างแจ่มชัด นโยบายที่ออกมา ก็ได้รับการเชื่อถือและนำมาปฏิบัติ ประชาชนจะมีความศรัทธาพรรคการเมืองนั้น และเข้ามาเป็นสมาชิกเพิ่มขึ้น ซึ่งก็เท่ากับเป็นการเกื้อกูลให้ระบอบประชาธิปไตยมีเสถียรภาพยิ่งขึ้นด้วย

3.7.5 พัฒนาการทางการปกครองและการบริหาร ปัจจัยหนึ่งที่เอื้อต่อระบอบประชาธิปไตย คือการปกครองและการบริหารต้องมีประสิทธิภาพและตอบสนองต่อความต้องการของประชาชน นโยบายของรัฐบาลตรงตามเจตนารมณ์และมีผลดีต่อประชาชน คือ ประชาชนได้มีโอกาส ได้มีส่วนร่วมและได้รับประโยชน์จากการดำเนินงานอย่างทั่วถึง ส่งผลให้ประชาชนเข้าใจศรัทธาและยึดมั่นการเมืองระบอบประชาธิปไตยเพิ่มขึ้น เจ้าของมีส่วนร่วมสนับสนุนให้เกิดความมั่นคงทางการเมืองมากขึ้นไปด้วย

3.8 คุณค่าของประชาธิปไตย

3.8.1 คุณค่าต่อบุคคล ระบอบนี้ให้คุณค่าแก่บุคคล โดยมองว่าบุคคลมีเสรีภาพ และเท่าเทียมในศักดิ์ศรีและความเป็นคน การที่คนจะมีเสรีภาพได้อย่างแท้จริง หมายความว่า คนจะต้องไม่ตกอยู่ภายใต้การควบคุมของผู้อื่น เพราะประชาธิปไตยเป็นรูปแบบของการปกครองที่ยึดถือว่า อำนาจอธิปไตยเป็นของประชาชน และประชาชนเป็นผู้ปกครองเอง การที่ประชาชนจะปกครองตนเองได้จะต้องมีเสรีภาพอย่างแท้จริง ประชาธิปไตยยอมรับในคุณค่าของบุคคลโดยให้เสรีภาพทางการเมือง และเสรีภาพในการพูด เขียนและวิพากษ์วิจารณ์ด้วย เสรีภาพในทางการเมือง ได้แก่ เสรีภาพในการเลือกผู้แทน เพื่อที่จะไปทำหน้าที่หรือแสดงเจตนารมณ์แทนปวงชน และมีความเท่า

เทียมกัน คือ ประชาชนแต่ละคนต่างมีคะแนนเสียง 1 เสียงไม่ว่าจะเป็นเศรษฐีหรือยาก ส่วนเสรีภาพในการพูด เช่น วิพากษ์วิจารณ์นั้นเป็นสิ่งควบคู่กับเสรีภาพทางการเมือง คือ ถ้ารัฐบาลให้เสรีภาพแก่ประชาชนในการเลือกตั้ง แต่ไม่ให้ประชาชนพูด เขียนหรือวิพากษ์วิจารณ์โดยเสรีแล้ว ประชาชนก็จะไม่มีโอกาสได้แสดงออก ให้รัฐบาลหรือรัฐสภาได้ทราบ ความต้องการของประชาชน เมื่อเป็นเช่นนี้ ประชาธิปไตยจะไร้ความหมาย เสรีภาพในการพูด การเขียน และการวิพากษ์วิจารณ์นี้หมายรวมถึง การที่รัฐเปิดช่องทางให้ประชาชนได้แสดงออกซึ่งความคิดเห็นในด้านต่างๆ ต่อ นโยบาย ตลอดจนการดำเนินงานของรัฐอีกด้วยเป็นตัวควบคุมหรือตัวกระตุ้นอย่างหนึ่งที่จะทำให้การดำเนินงาน ได้ทำไปเพื่อผลประโยชน์ของส่วนรวมจริงๆ มากกว่าที่จะกระทำเพื่อผลประโยชน์คนบางคนบางกลุ่ม

3.8.2 คุณค่าต่อสังคม สังคมประชาธิปไตยนั้น เป็นสังคมที่เชื่อมั่นในศักดิ์ศรีของเพื่อนมนุษย์มีความไว้วางใจซึ่งกันและกัน ประชาชนเป็นผู้มีเหตุผล รู้จักคิดอย่างมีวิจารณญาณ มีความเต็มใจที่จะประนีประนอมผ่อนปรนให้กันและกัน มีน้ำเป็นนักกีฬา และพร้อมที่จะยอมรับการเปลี่ยนแปลงเสมอ สังคมที่ประกอบไปด้วยบุคคล ที่มีวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตย จึงได้ชื่อว่าเป็นสังคมที่มีคุณค่า เป็นสังคมที่มีน่าอยู่อาศัย

3.9 ข้อดีของประชาธิปไตย

3.9.1 ประชาชนมีสิทธิ เสรีภาพและเสมอภาค ประชาชนทุกคนมีสิทธิแห่งความเป็นคนเหมือนกันไม่ว่ายากดีมีจน เช่น สิทธิในร่างกาย สิทธิในทรัพย์สิน ทุกคนมีเสรีภาพในการกระทำใดๆ ได้หากเสรีภาพนั้นไม่ละเมิดสิทธิเสรีภาพของผู้อื่น เช่น เสรีภาพในการนับถือศาสนา เสรีภาพในการพูด การเขียน การวิพากษ์วิจารณ์ และทุกคนมีความเสมอภาค หรือเท่าเทียมกันที่จะได้รับการคุ้มครอง โดยกฎหมาย มีความเสมอภาคในการประกอบอาชีพ เป็นต้น

3.9.2 ประชาชนปกครองตนเอง ประชาชนสามารถเลือกตัวแทนไปใช้อำนาจนิติบัญญัติในการออกกฎหมายมาใช้ปกครองตนเอง และเป็นรัฐบาลเพื่อใช้อำนาจบริหาร ซึ่งสามารถสนองตอบความต้องการของประชาชนส่วนรวมได้ดี เพราะผู้บริหารที่เป็นตัวแทนของปวงชนย่อมรู้ความต้องการของประชาชนได้ดี

3.9.3 ประเทศมีความเจริญมั่นคง การมีส่วนร่วมในการปกครองตนเองทำให้ประชาชนมีความพร้อมเพียงในการปฏิบัติตามกฎและระเบียบที่ตนกำหนดขึ้นมายอมรับในคณะผู้บริหารที่ตนเลือกขึ้นมาและประชาชนไม่มีความรู้ต่อต้านทำให้ประเทศมีความสงบสุขเจริญก้าวหน้าและมั่นคง

3.10 ข้อเสียของประชาธิปไตย

3.10.1 ดำเนินการยาก ระบอบประชาธิปไตยเป็นหลักการปกครองที่ดี แต่การที่จัดสรรผลประโยชน์ตรงกับความต้องการประชาชนทุกคนย่อมทำไม่ได้ นอกจากนั้นยังเป็นการยากที่จะให้ประชาชนทุกคนมีความรู้ความเข้าใจและปฏิบัติตามสิทธิ เสรีภาพทุกประการ ทั้งนี้เพราะวิสัยของมนุษย์ย่อมมีความเห็นแก่ตัว เห็นแก่ได้ การดำเนินชีวิตของมนุษย์ในสังคมจึงมีการกระทบกระทั่งและละเมิดสิทธิเสรีภาพของผู้อื่นได้

3.10.2 เสียค่าใช้จ่ายสูง การปกครองระบอบประชาธิปไตย จำเป็นต้องให้ประชาชนไปใช้สิทธิเลือกตั้งผู้แทน เพื่อให้ปฏิบัติหน้าที่แทนตน การเลือกตั้งในแต่ละระดับต่างต้องเสียค่าใช้จ่ายมาก ทั้งงบประมาณดำเนินงานของทางราชการ และค่าใช้จ่ายของผู้สมัครรับเลือกตั้ง

3.10.3 มีความล่าช้าในการตัดสินใจ การตัดสินใจในระบอบประชาธิปไตยต้องใช้เสียงส่วนใหญ่ โดยผ่านขั้นตอนการอภิปราย แสดงเหตุผลและมติที่มีเหตุผลเป็นที่ยอมรับของสมาชิกส่วนใหญ่ จึงต้องดำเนินตามขั้นตอนทำให้เกิดความล่าช้า เช่น การตรากฎหมาย ต้องดำเนินการตามลำดับขั้นตอนของวาระ อาจใช้เวลาเป็นสัปดาห์เป็นเดือน หรือบางฉบับต้องใช้เวลาเป็นปี จึงจะตราออกมาเป็นกฎหมายได้

4. แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมทางการเมือง

สาระสำคัญของแนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมทางการเมือง (Political Participation) สามารถแยกได้เป็น 5 ประการ คือ

- 4.1 ความหมายของการมีส่วนร่วมทางการเมือง
 - 4.2 รูปแบบและกิจกรรมเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมทางการเมือง
 - 4.3 ลักษณะของการมีส่วนร่วมทางการเมือง
 - 4.4 หลักการมีส่วนร่วมของประชาชน
 - 4.5 ขั้นตอนของการมีส่วนร่วมทางการเมือง
- ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

4.1 ความหมายของการมีส่วนร่วมทางการเมือง

1) วิสุทธิ์ โปธิ์แทน (2519: 36) ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมทางการเมืองไว้ว่าเป็นการเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมือง เป็นการแสดงออกถึงสิทธิหน้าที่และความรับผิดชอบของประชาชนโดยมิได้หมายความว่าเฉพาะการเข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการลงคะแนนเสียงเลือกตั้งหรือเพียงแต่การสมัครเข้ารับการเลือกตั้ง เพื่อดำรงตำแหน่งทางการเมือง หรือเพียงแต่จะสมัครเข้า

ช่วยงานของพรรคการเมืองที่ตนนิยมชมชอบเท่านั้น แต่หมายความว่ารวมถึงการเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจการกระทำซึ่งแสดงถึงความเข้าใจในสิทธิและหน้าที่ของตนเอง เพื่อประสงค์ที่จะทำให้เกิดผลต่อกระบวนการตัดสินใจในทางการเมือง

2) ทิพาพร พิมพิสุทธิ์ (2524: 204) ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมทางการเมืองไว้ว่า หมายถึง การมีส่วนร่วมในการกระทำ (Acting) ของแต่ละบุคคล ซึ่งมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจ นโยบาย การมีส่วนร่วมจะมาจากแต่ละบุคคลโดยตรงต่อการตัดสินใจนโยบายรัฐบาล เรียกว่า “การมีส่วนร่วมโดยตรง” (Autonomous Participaion) และการมีส่วนร่วมซึ่งมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจนโยบายทางอ้อม นอกเหนือจากแต่ละบุคคลโดยตรงแล้ว เรียกว่า “การมีส่วนร่วมโดยการถูกระดม” (Mobilized Participaion)

3) จรูญ สุภาพ (2527: 310) ให้ความหมาย การมีส่วนร่วมทางการเมืองไว้ว่า หมายถึง การมีส่วนร่วมที่ประชาชนจะพึงมีในการกำหนดนโยบาย ในการตัดสินใจ และในกิจกรรมต่างๆ ของรัฐบาลและในทางการเมือง หรือเป็นการมีส่วนร่วมของประชาชนในรัฐบาล เช่น การเข้าเป็นรัฐบาล การมีอิทธิพลต่อรัฐบาล การแสดงความคิดเห็นทางการเมือง

4) ธัชชนก ศรีประกัสสร (2541: 13) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมทางการเมืองไว้ว่า หมายถึง การที่สมาชิกของสังคมมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ทางการเมืองตามความสมัครใจ ถูกต้องตามกฎหมาย และมีจุดมุ่งหมายทั้งทางตรงและทางอ้อมที่จะมีอิทธิพลต่อการกำหนดนโยบายการดำเนินงานของรัฐบาลไม่ว่า ระดับชาติหรือระดับท้องถิ่น

5) อสิตรา รัตตะมณี (2542: 34) ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมทางการเมืองไว้ว่า การที่บุคคลได้กระทำกิจกรรมที่มีต่อบ้านเมือง ซึ่งมีผลกระทบต่อข้อกำหนดนโยบายหรือการตัดสินใจของรัฐบาล และกระบวนการเลือกผู้บริหารประเทศ ทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม และการกระทำอาจเป็นไปได้ทั้งการกระทำที่มีการรวมกลุ่มหรือไม่รวมกลุ่ม เป็นทางการหรือไม่เป็นทางการ ประสบผลสำเร็จหรือล้มเหลวก็ตาม ซึ่งกิจกรรมดังกล่าวอาจเป็นกิจกรรมในระดับชาติหรือระดับท้องถิ่นก็ได้ แต่จะต้องเป็นไปตามความสมัครใจของแต่ละบุคคลเป็นสำคัญ

6) ประสิทธิ์ ต่างแดน (2544: 40) ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ว่าเป็นกิจกรรมของประชาชนที่มุ่งเข้ามามีอิทธิพลต่อการตัดสินใจนโยบายของรัฐบาล ในระดับต่างๆ ซึ่งรูปแบบการเข้าไปมีส่วนร่วมในทางการเมืองในแต่ละสังคมย่อมแตกต่างกันไปด้วย

7) สุรัชย์ สุกใส (2545: 25) ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมทางการเมืองไว้ว่า หมายถึงการที่บุคคลได้กระทำกิจกรรมที่มีอิทธิพลต่อการเมือง ซึ่งมีผลกระทบต่อข้อกำหนดนโยบายหรือการตัดสินใจของรัฐบาล และต่อกระบวนการเลือกผู้บริหารประเทศ ทั้งทางตรงและทางอ้อม การกระทำอาจเป็นไปได้ทั้งการกระทำที่เป็นการรวมกลุ่มและไม่รวมกลุ่ม เป็นทางการ

หรือไม่เป็นทางการ ประสบความสำเร็จหรือล้มเหลวก็ตาม ซึ่งกิจกรรมดังกล่าวอาจเป็นกิจกรรมระดับชาติหรือท้องถิ่นก็ได้ ซึ่งต้องเป็นไปตามความสมัครใจของแต่ละบุคคลเป็นสำคัญ

8) เฮอร์เบิร์ต แม็คคอสกี (Herbert McClosky, 1968: 252-253) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมทางการเมืองไว้ว่า เป็นกิจกรรมต่างๆ ในการกระทำโดยสมัครใจของสมาชิกทั้งหลายที่อยู่ในสังคมมีส่วนร่วมในการเลือกผู้ปกครองและกำหนดนโยบายรัฐ การกระทำนั้นอาจกระทำร่วมกันโดยทางตรงหรือโดยทางอ้อมก็ได้ ซึ่งบุคคลที่มีส่วนร่วมทางการเมืองนั้น ได้แก่ บุคคลที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับกิจกรรมต่างๆ เช่น การใช้สิทธิออกเสียงเลือกตั้ง การติดตามข่าวสารทางการเมือง การอภิปรายแลกเปลี่ยนความคิดเห็นทางการเมือง การเข้าร่วมชุมนุมทางการเมือง การช่วยเหลือด้านการเงินแก่ผู้สมัครรับเลือกตั้งหรือพรรค และการติดต่อสัมพันธ์กับผู้แทนราษฎร นอกจากนี้ลักษณะความกระตือรือร้นในการเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองยังพิจารณาได้จากการสมัครเข้าเป็นสมาชิกพรรคการเมืองอย่างเป็นทางการ การช่วยเขียนสุนทรพจน์ในการหาเสียง การรณรงค์หาเสียงเลือกตั้ง การแข่งขันเป็นเจ้าหน้าที่พรรคหรือเจ้าหน้าที่ของรัฐ

9) ฮันติงตัน และ โดมิงกูซ (Huntington and Dominguez, 1975: 49) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมทางการเมืองไว้ว่า หมายถึง กิจกรรมหรือการกระทำของประชาชนที่ต้องการมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจของรัฐบาล โดยที่การกระทำหรือความพยายามนั้นไปได้ทั้งที่ถูกต้องและไม่ถูกต้องตามกฎหมาย ใช้กำลังหรือไม่ใช้กำลัง สำเร็จหรือล้มเหลว ทั้งที่สมัครใจและไม่สมัครใจ รวมทั้งการเลือกตั้ง การร่วมในการรณรงค์หาเสียง การรวมตัวเพื่อโน้มน้าวหรือกดดันรัฐบาล การประท้วง และการใช้กำลังรุนแรง

10) เลสเตอร์ ดับเบิลยู มิลเบรท และเอ็ม .แอล. กอร์ (Lester W. Milbrath and M.L. Goal., 1977: 28) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมทางการเมืองไว้ว่า หมายถึง กิจกรรมทั้งหลายของประชาชนแต่ละคน ซึ่งต้องการมีอิทธิพลผลักดันหรือยอมรับหรือสนับสนุนต่อรัฐบาลและการเมือง ซึ่งไม่เพียงแต่รวมบทบาทอันแข็งขันในการสร้างอิทธิพลผลักดันให้เกิดผลทางการเมืองตามต้องการเท่านั้น แต่ยังรวมถึงกิจกรรมที่เป็นที่ยอมรับสนับสนุนในเชิงพิธีการด้วย ผู้ที่ยอมรับรัฐบาลก็จะแสดงออกโดยการประพฤติกรรมของตนเองตามคำสั่งหรือข้อเรียกร้องของรัฐบาล แต่ผู้ที่ไม่เห็นด้วยก็พยายามก่ออิทธิพลผลักดันให้มีการเปลี่ยนแปลงหรือแก้ไขให้มีส่วนร่วมทางการเมือง จึงมีทั้งเป็นการต่อต้าน เช่น การเดินขบวนประท้วง ก่อการจลาจล และทั้งที่เป็นการสนับสนุน เช่น การให้ความร่วมมือกับทางการในการเสียดาย การเกณฑ์ทหาร เป็นต้น

กล่าวโดยสรุป การมีส่วนร่วมทางการเมือง หมายถึง การที่บุคคลได้เข้าร่วมกระทำในกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเมือง ซึ่งมีผลต่อการกำหนดนโยบายหรือการตัดสินใจของรัฐบาลทั้ง

ทางตรงและทางอ้อม ซึ่งกิจกรรมดังกล่าว อาจเป็นกิจกรรมระดับท้องถิ่นหรือระดับชาติก็ได้ ในที่นี้ การมีส่วนร่วมทางการเมือง คือ การเข้าร่วมกิจกรรม 5 ประการ คือ

- (1) การใช้สิทธิลงคะแนนเสียงเลือกตั้ง
- (2) การสนับสนุนการรณรงค์หาเสียงเลือกตั้ง
- (3) การเกี่ยวข้องกับพรรคการเมือง
- (4) การมีบทบาทในชุมชน
- (5) การเข้าร่วมประท้วง

4.2 รูปแบบและกิจกรรมเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมทางการเมือง

มีนักรัฐศาสตร์ทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศหลายท่านได้จำแนกลักษณะรูปแบบและกิจกรรมเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมทางการเมืองไว้ในหลายลักษณะทั้งที่มีความหมายคล้ายคลึงกัน และที่มีความหมายแตกต่างกันตามแนวคิดของแต่ละท่านดังนี้

1. จรูญ สุภาพ (2527: 403-407) ได้กล่าวถึงรูปแบบการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนในอดีตไว้ดังนี้

(1) การมีส่วนร่วมทางการเมืองแบบกรีก (The Greek System) วัตถุประสงค์ของการมีส่วนร่วมทางการเมืองแบบนี้ต้องการให้ประชาชนซึ่งเป็นพลเมืองของประเทศ (Citizen) ได้มีส่วนร่วมทางการเมืองโดยตรง ซึ่งกำหนดให้ประชาชนทั้งนครรัฐประชุมเพื่อเปิดโอกาสให้ประชาชนแสดงความคิดเห็นความต้องการและกำหนดนโยบายรวมทั้งกำหนดตัวผู้ปกครองด้วย

(2) การมีส่วนร่วมทางการเมืองแบบโรมัน (Roman System) เป็นการมีส่วนร่วมแบบกำหนดให้มีสภาขึ้นแทนการประชุมประชาชนทั้งหมดส่วนอำนาจหน้าที่ของสภานั้นครอบคลุมเสมือนการปกครองโดยประชาชนโดยตรง

(3) การมีส่วนร่วมทางการเมืองแบบศักดินา (Feudal System) เป็นลักษณะของความสัมพันธ์ระหว่างเจ้านาย (Lord) กับไพร่ (Vassal) ที่แต่ละฝ่ายมีหน้าที่ต่อกัน เจ้านายมีหน้าที่ให้ความคุ้มครองและปกครองแก่ไพร่ ส่วนไพร่มีหน้าที่บริการด้านต่างๆ และมีสิทธิได้รับการคุ้มครอง ประชาชนทั่วไปก็มีสิทธิเช่นนี้เหมือนกัน จึงถือได้ว่าเป็นการมีส่วนร่วมทางการเมืองแบบปราศจากความเสมอภาค

(4) การมีส่วนร่วมทางการเมืองแบบสวิส (Swiss System) มีลักษณะสำคัญคือ เปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมทางการเมืองโดยตรงเช่นเดียวกับระบบกรีก

(5) การมีส่วนร่วมทางการเมืองแบบนิวอิงแลนด์ (New England System) มีการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองโดยตรงเช่นเดียวกับระบบสวิส สำหรับประเทศแรกที่ยกขบวนปฏิรูปการปกครองให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองแบบนี้ คือ ประเทศอังกฤษ

เมื่อ ปี ค.ศ. 1215 ได้มีการตกลงต่อรองกันระหว่างฝ่ายกษัตริย์กับประชาชน เพื่อให้ฝ่ายกษัตริย์ทรงยินยอมให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกิจการบ้านเมือง จนเกิดเอกสารสิทธิแมกนาคาต้าร์ (Magna-cata) ขึ้น ซึ่งเป็นเอกสารที่ยินยอมให้ประชาชนมีโอกาสเข้าร่วมรัฐบาล ซึ่งต่อมาฝรั่งเศสและอเมริกาก็หันมาให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนเรื่อยมาจนกลายเป็นการปกครองท้องถิ่นที่มีความเข้มแข็ง

2. ชวงส์ ฉายะบุตร (2539: 34-35) ได้จำแนกรูปแบบของการมีส่วนร่วมทางการเมืองในท้องถิ่นไว้ดังนี้

1) การมีส่วนร่วมในการเลือกตั้ง ซึ่งครอบคลุมตลอดกระบวนการเลือกตั้ง ได้แก่ การใช้สิทธิออกเลือกเลือกตั้ง การเสนอตัวเข้ารับสมัครเลือกตั้ง การไปฟังการหาเสียง การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเกี่ยวกับผู้สมัครและนโยบายของพรรค การชักชวนผู้อื่นไปลงคะแนนเสียง การดูแลไม่ให้เกิดการทุจริตในการลงคะแนนเลือกตั้ง การมีส่วนร่วมมีหลายรูปแบบ แต่ควรให้ความสำคัญกับการออกเสียงเลือกตั้ง เพราะสามารถวัดค่าออกมาได้อย่างเป็นรูปธรรม

2) การมีส่วนร่วมในกิจกรรมของพรรคการเมือง พรรคการเมืองเป็นสิ่งชี้ให้เห็นถึงการพัฒนาศาสน์หลักในทางการเมือง การร่วมกิจกรรมพรรคการเมืองโดยตรง คือ การเป็นสมาชิกพรรค สนับสนุนพรรคในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ยึดมั่นในนโยบายของพรรค ร่วมทำงานให้กับพรรค

3) การมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็น ได้แก่ การวิพากษ์วิจารณ์ การกระทำของฝ่ายบริหารท้องถิ่นตามความเหมาะสม การอภิปราย การเข้าร่วมรับฟังการประชุมสภาท้องถิ่น และท้องถิ่นสามารถขอความคิดเห็นจากประชาชนได้โดยการให้ประชาชนลงประชามติ

4) การมีส่วนร่วมโดยการจัดตั้งกลุ่มผลประโยชน์ ซึ่งเป็นการจำลองการเมืองในระดับชาติ แม้ว่าจะเกิดขึ้นได้ยากในระดับท้องถิ่น แต่ก็นับว่าเป็นการมีส่วนร่วมอีกรูปแบบหนึ่ง คือ การที่กลุ่มอาชีพหรือกลุ่มที่มีความเห็นคล้ายกัน รวมตัวกันเป็นกลุ่มผลประโยชน์ ต่อรองทางการเมือง เกิดการถ่วงดุลอำนาจทางการเมืองในท้องถิ่น

5) การมีส่วนร่วมโดยการแสดงออกของประชาชน ซึ่งมีวิธีการต่างๆ ซึ่งเป็นการแสดงถึงปัจจัยนำเข้าสู่ระบบการเมืองท้องถิ่น เช่น การเดินประท้วง การนั่งประท้วง การอดอาหาร เป็นต้น การกระทำดังกล่าวถือได้ว่าเป็นรูปแบบหนึ่งของการมีส่วนร่วมทางการเมือง

3. พรศักดิ์ ผ่องแผ้ว (อ้างถึงในศิริกุล ลือภิติไกร, 2541: 14) ได้กล่าวถึงรูปแบบของการมีส่วนร่วมทางการเมืองที่พบเห็นอยู่ในระบบการเมืองส่วนใหญ่ ดังนี้

1. การลงคะแนนเสียงเลือกตั้ง
2. กิจกรรมเกี่ยวกับพรรคการเมืองและการรณรงค์หาเสียง

3. การเข้าร่วมกิจกรรมของกลุ่มชุมชนหรือกิจกรรมขององค์กรที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับปัญหาทางการเมืองและสังคมที่เป็นปัญหาสาธารณะ แต่ไม่ใช่องค์กรของรัฐบาล
4. การติดต่อกับเจ้าหน้าที่รัฐบาล
5. การชักจูง
6. การมีส่วนร่วมทางการเมืองในลักษณะการประท้วงหรือใช้ความรุนแรง
7. การมีส่วนร่วมทางการเมืองในบทบาทผู้สื่อข่าว

สรุป ได้ว่ารูปแบบการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชน มีมาตั้งแต่ในอดีต รูปแบบส่วนใหญ่ที่ประชาชนมีส่วนร่วมนั้น ได้แก่ การใช้สิทธิออกเสียงเลือกตั้ง การแสดงความคิดเห็น การประท้วงในรูปแบบต่างๆ การเป็นเจ้าหน้าที่ของพรรค หรือเจ้าหน้าที่ของพรรค การรณรงค์หาเสียง เป็นต้น

4.3 ลักษณะของการมีส่วนร่วมทางการเมือง

(สมบัติ ชำรงชัยวงศ์, 2551: 373-382) กล่าวว่า จากการศึกษาการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนนั้น จะพบว่าพฤติกรรมการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนมีความหลากหลายแตกต่างกันไป ทั้งภายในสังคมเดียวกันและระหว่างสังคมที่แตกต่างกัน เพราะมนุษย์โดยธรรมชาติจะไม่มีความแน่นอนเกี่ยวกับทัศนคติและการกระทำทางการเมืองของตน กล่าวคือ การแสดงออกของบุคคลในทางการเมืองจะแตกต่างกันไปขึ้นอยู่กับเวลาและสถานการณ์ ทั้งนี้ เพราะสิ่งแวดล้อมที่เป็นปัจจัยกระตุ้นที่สำคัญทางการเมืองมีลักษณะเป็นพลวัต (Dynamic) และเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ล้วนมีอิทธิพลต่อทัศนคติและพฤติกรรมทางการเมืองของบุคคลทั้งสิ้นจะมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับระดับความสนใจทางการเมืองของบุคคล

การมีส่วนร่วมทางการเมือง โดยความหมายที่เป็นรูปธรรม หมายถึง การแสดงออกซึ่งการกระทำทางการเมือง ซึ่งมีเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ที่สำคัญได้แก่

1. การกำหนดตัวผู้ปกครอง
2. การผลักดันการตัดสินใจของรัฐบาล
3. การวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาล
4. การชุมนุมเคลื่อนไหวทางการเมือง

1. การกำหนดตัวผู้ปกครอง ประชาชนในระบอบประชาธิปไตยจะแสดงออก ซึ่งการกำหนดตัวผู้ปกครอง โดยผ่านการกระบวนการเลือกตั้ง ดังนั้นการจัดการเลือกตั้งผู้ปกครอง หรือผู้นำทางการเมืองทั้งฝ่ายนิติบัญญัติและฝ่ายบริหาร จึงเป็นการกระทำทางการเมืองเพื่อยืนยันสิทธิในการเป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตยของประชาชน การที่ผู้นำทางการเมืองจะมีโอกาสได้ปฏิบัติหน้าที่ทางการเมืองหรือไม่ ขึ้นอยู่กับการยอมรับหรือฉันทานุมัติจากประชาชน ซึ่งเป็นการ

ยืนยันว่ารัฐบาลในระบอบประชาธิปไตยต้องเป็นรัฐบาลที่มาจาก การเลือกตั้งของประชาชน หรือต้องเป็นรัฐบาลของประชาชนและโดยประชาชนเท่านั้น และรัฐบาลจะดำรงอยู่ได้นานแค่ไหนก็ขึ้นอยู่กับผลงานของรัฐบาลว่าได้กระทำเพื่อประโยชน์ของประชาชนสมดังเจตจำนงทั่วไปของประชาชนหรือไม่ ดังนั้น กระบวนการเลือกตั้งจึงเป็นกระบวนการสำคัญที่สะท้อนถึงการเป็นเจ้าของอำนาจธิปไตยของปวงชนและสะท้อนเจตจำนงทั่วไปของประชาชน

ด้วยเหตุนี้ การเสริมสร้างให้ประชาชนมีความรู้ ความเข้าใจ และตระหนักในคุณค่าของการมีส่วนร่วมในการเลือกตั้ง เพื่อกำหนดผู้นำทางการเมืองของตน จึงมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง ในสังคมใดก็ตามถ้าประชาชนส่วนใหญ่มีความรู้ ความเข้าใจและตระหนักในคุณค่าและความสำคัญของการเลือกตั้งผู้นำทางการเมือง จะทำให้ประชาชนมีโอกาสได้ผู้นำทางการเมืองที่ดี กล่าวคือ จะทำให้ได้ผู้นำทางการเมืองที่มีทั้งความรู้ ความสามารถและคุณธรรมทางการเมือง ผู้นำประเภทนี้จะส่งเสริมให้ประชาชนมีชีวิตที่ดี ปัญหาของประชาชนจะได้รับการแก้ไขอย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งจะทำให้ประชาชนมีชีวิตที่มีความสุข ในทางตรงกันข้าม ถ้าสังคมใดประชาชนขาดความรู้ ความเข้าใจและตระหนักในคุณค่าและความสำคัญของการใช้สิทธิเลือกตั้งผู้นำทางการเมือง จะเท่ากับการเปิดโอกาสให้บุคคลที่ด้อยประสิทธิภาพและฉ้อฉลเข้ามาใช้อำนาจทางการเมือง ซึ่งจะส่งผลให้ประชาชนได้รับความเดือดร้อนมากยิ่งขึ้น

ดังนั้น การใช้อำนาจของประชาชนในการกำหนดผู้ปกครองจึงเป็นการแสดง ออกซึ่งการมีส่วนร่วมทางการเมืองที่สำคัญยิ่ง และเป็นกลไกสำคัญที่จะชี้ให้เห็นว่าประชาชนมีอำนาจในการกำหนดทิศทางการพัฒนาประเทศทั้งในทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมเพียงใด ด้วยเหตุนี้ การมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชน นอกจากจะสะท้อนระดับของการพัฒนาทางการเมืองแล้ว ยังสะท้อนถึงแนวโน้มในการพัฒนาทั้งทางเศรษฐกิจ และสังคมของประเทศอีกด้วย

2. การผลักดันการตัดสินใจของรัฐบาล ในสังคมประชาธิปไตยโดยทั่วไป จะมีลักษณะเป็นพหุสังคม (Pluralist society) คือ เป็นสังคมที่ประกอบไปด้วยกลุ่มที่หลากหลายทางสังคม เช่น ชุมชน สมาคม กลุ่มอิทธิพล และกลุ่มผลประโยชน์ต่างๆ กลุ่มเหล่านี้มักมีวัตถุประสงค์เฉพาะของกลุ่ม การเคลื่อนไหวต่างๆ ของกลุ่มอาจเป็นไปเพื่อการรักษาผลประโยชน์ของตน หรืออาจเป็นไปเพื่อรักษาผลประโยชน์ของส่วนรวม เช่น กลุ่มอนุรักษ์ธรรมชาติ เป็นต้น และจะมีผลเกี่ยวกับการผลักดันการตัดสินใจของรัฐบาล เพื่อตอบสนองเป้าหมายของกลุ่ม

ในสังคมที่มีระดับการพัฒนาสูงกิจกรรมของกลุ่มต่างๆ จะเข้มข้น การต่อสู้หรือการต่อรองระหว่างกลุ่มจะเป็นไปอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะความพยายามในการผลักดันการตัดสินใจของรัฐบาลเพื่อให้สนองตอบต่อเป้าหมายของกลุ่มตน ในหลายกรณีกลุ่มต่างๆ อาจเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องการสนับสนุนจากประชาชน เพื่อแสดงให้รัฐบาลเห็นว่า การเรียกร้องของกลุ่มตนสอดคล้อง

คล้องกับความต้องการของประชาชน เพื่อเพิ่มอิทธิพลต่อการผลักดันการตัดสินใจของรัฐบาลให้มีความเป็นไปได้มากขึ้น การเรียกร้องของกลุ่มต่างๆ เหล่านี้ อาจกระทำโดยตรงต่อรัฐบาล หรืออาจกระทำผ่านพรรคการเมืองที่กลุ่มตนสนับสนุนก็ได้ ทั้งนี้เพื่อให้ข้อเรียกร้องมีน้ำหนักมากยิ่งขึ้น โดยมีเงื่อนไขการให้สนับสนุนแก่พรรคการเมืองในการเลือกตั้งครั้งต่อไปเป็นเครื่องตอรอง

ในกรณีที่กลุ่มต่างๆ กระทำการผลักดันโดยตรงต่อรัฐบาล อาจพิจารณาได้จากการเรียกร้องของสมาคมผลประโยชน์ต่างๆ เช่น สมาคมธนาคาร ผลักดันรัฐบาลเกี่ยวกับนโยบายการเงินการธนาคาร หรือสภาอุตสาหกรรมผลักดันรัฐบาลเกี่ยวกับโครงสร้างภาษีอากรส่งเสริมอุตสาหกรรม เป็นต้น ปรากฏการณ์เหล่านี้จะปรากฏในประเทศที่พัฒนาแล้ว

ส่วนสังคมที่มีระดับการพัฒนาดำ การจัดตั้งกลุ่มผลประโยชน์มักอยู่ในมือของคนกลุ่มน้อยที่มีอำนาจทั้งทางเศรษฐกิจและสังคม ในกรณีเช่นนี้ประชาชนส่วนใหญ่ที่ไม่มีพลังและไม่มีศักยภาพในการจัดตั้งกลุ่มเพื่อต่อรองผลประโยชน์กับรัฐบาลจะอยู่ในฐานะเสียเปรียบ ทำให้การตัดสินใจของรัฐบาลถูกรอบงำด้วยอิทธิพลของกลุ่มผลประโยชน์ที่เข้มแข็งได้ง่าย ยังมีอิทธิพลทางการเมืองสูงอีกด้วยปรากฏการณ์เช่นนี้จะปรากฏในสังคมด้อยพัฒนาและสังคมกำลังพัฒนาโดยทั่วไป

การผลักดันการตัดสินใจของรัฐบาล โดยกลุ่มอิทธิพลและกลุ่มผลประโยชน์ต่างๆ จะมีผลต่อการกำหนดนโยบายการพัฒนาประเทศทั้งในทางเศรษฐกิจและสังคม

การแข่งขันของกลุ่มอิทธิพลและกลุ่มผลประโยชน์ยังมีมากขึ้นและมืออย่างกว้างขวาง ยิ่งจะทำให้การแข่งขันนำไปสู่ความยุติธรรมมากขึ้น ทั้งนี้เพราะ ประชาชนจะมีกลุ่มเป็นตัวแทนในการต่อรองอย่างเสมอภาค ในทางตรงกันข้าม ถ้าสังคมใดมีกลุ่มอิทธิพลและกลุ่มผลประโยชน์น้อย จะนำไปสู่การสร้างอำนาจผูกขาดในการผลักดันการตัดสินใจของรัฐบาล ด้วยเหตุนี้การส่งเสริมให้ประชาชนจัดตั้งกลุ่มอิทธิพลและกลุ่มผลประโยชน์อย่างกว้างขวางและทั่วถึง จึงเป็นกลไกสำคัญอีกประการหนึ่งในการเสริมสร้างการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนอย่างเสมอภาค ซึ่งจะส่งเสริมให้การตัดสินใจของรัฐบาลสนองตอบความต้องการของประชาชนอย่างยุติธรรม

ดังนั้น บทบาทของกลุ่มอิทธิพลและกลุ่มผลประโยชน์ต่อการตัดสินใจของรัฐบาล จึงมีความสำคัญต่อการยกระดับสมรรถนะการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนจากระดับบุคคลไปสู่ระดับองค์การ ซึ่งต้องอาศัยกลยุทธ์การรวมกลุ่มเป็นกลไกสำคัญ

3. การวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาล การแสดงออกของปัจเจกบุคคลหรือกลุ่มอิทธิพลและกลุ่มผลประโยชน์ด้วยการวิพากษ์วิจารณ์การกระทำของรัฐบาลทั้งในเรื่องนโยบายและการบริหารงาน ถือเป็น การแสดงออกซึ่งการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนที่มีความ สำคัญเป็นอย่างยิ่ง

ประชาชนสามารถแสดงความคิดเห็น โดยการเขียนบทความเพื่อตีพิมพ์เผยแพร่ หรือด้วยการพูด การอภิปรายและการให้สัมภาษณ์ เพื่อวิพากษ์วิจารณ์การกระทำของรัฐบาลได้อย่างเสรี แต่จะต้องกระทำด้วยความสร้างสรรค์และมีเหตุมีผล ในระบอบประชาธิปไตยถือเป็นหน้าที่ของรัฐบาลที่จะต้องส่งเสริมให้ประชาชนมีความกล้าหาญในการแสดงความคิดเห็นทางการเมืองอย่างตรงไปตรงมาและด้วยเหตุด้วยผล การวิพากษ์วิจารณ์ของประชาชนจะเป็นเสมือนกลไกที่คอยควบคุม กำกับ และตรวจสอบการทำงานของรัฐบาล เป็นกลไกที่จะช่วยเสริมสร้างประสิทธิภาพในการบริหารของระบบราชการให้ตอบสนองความต้องการของประชาชนอย่างเสมอภาค

4. การชุมนุมเคลื่อนไหวกว้างทางการเมือง ในสังคมประชาธิปไตย ประชาชนมีสิทธิและเสรีภาพที่จะชุมนุม และเคลื่อนไหวกว้างทางการเมือง ได้ทั้งในทางสนับสนุนและคัดค้านการกระทำของรัฐบาล

การชุมนุมเคลื่อนไหวกว้างทางการเมืองถือว่าการแสดงออก ซึ่งการมีส่วนร่วมทางการเมืองที่สำคัญในระบอบประชาธิปไตย ทั้งนี้เพื่อแสดงให้รัฐบาลรู้ว่าประชาชนเห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วยกับนโยบายและการกระทำของรัฐบาลและเพื่อแสดงการเรียกร้องให้รัฐบาลสนองตอบความต้องการของประชาชนอย่างรวดเร็ว

โดยปกติ การชุมนุมเรียกร้องทางการเมืองจะเกิดขึ้นเมื่อการต่อรองกับรัฐบาลด้วยการเจรจาไม่ประสบผลสำเร็จ กลุ่มผู้ชุมนุมก็อาจจะจัดให้มีการเคลื่อนไหวเพื่อเพิ่มพลังการต่อรองให้สูงขึ้น และถ้ากลุ่มเคลื่อนไหวได้รับการสนับสนุนจากสื่อมวลชน โดยการให้ข้อมูลข่าวสารที่เป็นประโยชน์ต่อผู้ชุมนุม จะมีผลทำให้ประชาชนให้ความสนใจ และอาจเข้ามีส่วนร่วมในการชุมนุมมากขึ้น และจะเป็นการบีบบังคับให้รัฐบาลต้องทำตามข้อเรียกร้องของผู้ชุมนุม

การชุมนุมเคลื่อนไหวเพื่อสนับสนุนรัฐบาลส่วนใหญ่จะกระทำกันอย่างสงบและเป็นระเบียบ เรียบร้อย เป็นการให้กำลังใจ มีการเขียนคำขวัญกล่าวขยอ ชื่นชม ประกอบการชุมนุม การชุมนุมแบบนี้จะไม่ยืดเยื้อ ส่วนใหญ่จะเริ่มต้นและสิ้นสุดตามกำหนดการที่กำหนดไว้ล่วงหน้า แต่การชุมนุมเคลื่อนไหวเพื่อคัดค้านรัฐบาลจะมีลักษณะตรงกันข้าม กล่าวคือ การชุมนุมประเภทนี้จะเริ่มต้นจากความไม่พอใจต่อนโยบายหรือการกระทำของรัฐบาล ซึ่งอาจเป็นประเด็นที่เกี่ยวกับประโยชน์ของกลุ่มหรือประโยชน์ของสังคมก็ได้ การชุมนุมจะเพิ่มความรุนแรงยิ่งขึ้นหากข้อเรียกร้องของผู้ชุมนุมไม่ได้รับการสนองตอบจากรัฐบาล การชุมนุมอาจจะตั้งมั่นอยู่กับที่หรือมีการเคลื่อนไหวเพื่อเพิ่มพลังความกดดันต่อรัฐบาลก็ได้ ถ้าประเด็นที่เคลื่อนไหวเป็นเรื่องประโยชน์ของสังคมและประชาชนส่วนใหญ่เห็นด้วย ประชาชนอาจเข้าร่วมมากขึ้น จนในที่สุดหากรัฐบาลไม่ยอมตกลงตามข้อเสนออาจเกิดการประท้วงหน้าและนำไปสู่การปะทะกัน กลายเป็นจลาจลได้ใน

ที่สุด เช่น เหตุการณ์การชุมนุมเคลื่อนไหวกองการเมืองของไทย เมื่อวันที่ 14 ตุลาคม 2516 เหตุการณ์ พฤษภาทมิฬ พ.ศ. 2535 เป็นต้น

การชุมนุมเคลื่อนไหวกองการเมือง แม้จะเป็นสิทธิเสรีภาพในระบอบประชาธิปไตย แต่จะต้องกระทำภายใต้เงื่อนไขของกฎหมายที่เป็นประชาธิปไตย กล่าวคือ การชุมนุมเคลื่อนไหวกองการเมืองจะต้องไม่ละเมิดกฎหมายที่เป็นประชาธิปไตย จะต้องไม่ละเมิดกฎหมายที่เป็นประชาธิปไตย จะต้องไม่ละเมิดเสรีภาพของผู้อื่น และไม่ก่อให้เกิดความเสียหายต่อผู้อื่น ดังนั้น นักเคลื่อนไหวกองการเมืองในระบอบประชาธิปไตยจึงต้องกระทำด้วยความระมัดระวัง เพื่อรักษาหลักการของระบอบประชาธิปไตยให้มีความมั่นคงสืบไป

4.4 หลักการมีส่วนร่วมของประชาชน

1) กมลทิพย์ แจ่มกระจ่าง และ วุฒิสาร ตันไชย (2544: 10-11) กล่าวว่า หลักการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนประกอบด้วย

1. หลักความเป็นอิสระ (Freedom)
2. หลักความสามารถ (Ability)
3. หลักความเต็มใจ (Willingness)

กล่าวคือในการมีส่วนร่วมของประชาชน จะต้องถือหลักที่ให้อิสระแก่ประชาชน ในการเข้ามามีส่วนร่วมกระทำกิจกรรมเพื่อให้เกิดการพัฒนา มิใช่เป็นการบังคับหรือเกณฑ์เข้ามา และต้องเป็นไปโดยสมัครใจและใช้ความสามารถของตนเองในการแสดงออกซึ่งการมีจิตสำนึก ความรู้สึกที่ต้องการเข้าร่วมแก้ไขปัญหาของชุมชนด้วยตนเอง โดยภาครัฐเป็นเพียงผู้ส่งเสริม สนับสนุน และสร้างโอกาสให้ให้ประชาชนในชุมชน ได้เข้ามามีส่วนร่วมอย่างเต็มใจ เพื่อเป็นการ เกื้อหนุนให้เกิดการพัฒนาที่แท้จริงและถาวร โดยมีเป้าหมายสูงสุด คือ การมีอำนาจในการตัดสินใจ เลือกลงดำเนินชีวิตและกิจกรรมการพัฒนาในชุมชนด้วยตนเอง ซึ่งจะสอดคล้องกับเจตนารมณ์ของ รัฐธรรมนูญที่ต้องการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาของชุมชนเอง ตามหลักการปกครองตนเอง (Self-government)

2) สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2529: 39) กล่าวว่า หลักการมีส่วนร่วมของประชาชน เป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชน ผู้เป็นเป้าหมายของการพัฒนาเข้ามามีส่วนร่วมในโครงการพัฒนา ตั้งแต่เริ่มดำเนินโครงการประเมินโครงการ จนเสร็จสิ้นโครงการ โดยมีวัตถุประสงค์ให้ประชาชน ได้เรียนรู้ ทั้งเรื่องที่ทำและการทำงานร่วมกัน ซึ่งหากบรรลุเป้าหมาย ก็จะทำให้คนเกิดการพัฒนา

4.5 ขั้นตอนและวิธีการของการมีส่วนร่วม

1) เจริญศักดิ์ ปิ่นทอง (2527: 10) ได้อธิบายขั้นตอนของการเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมือง ไว้ 4 ขั้นตอน คือ

1. ขั้นตอนการมีส่วนร่วมในการค้นคว้าปัญหาและสาเหตุของปัญหา
2. ขั้นตอนการมีส่วนร่วมในการวางแผนดำเนินกิจกรรม
3. ขั้นตอนการมีส่วนร่วมในการปฏิบัติงาน
4. ขั้นตอนการมีส่วนร่วมในการติดตามและการประเมินผลงาน

2) ไพรัตน์ เตชะรินทร์ (2527: 6-7) ได้กำหนดขั้นตอนของการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนไว้ ดังนี้

1. ร่วมทำการศึกษาค้นคว้าปัญหาและสาเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน รวมถึงตลอดจนความต้องการของชุมชน
 2. ร่วมคิดหา สร้างรูปแบบและวิธีการพัฒนาเพื่อแก้ไขและลดปัญหาหรือเพื่อสร้างสรรค์สิ่งใหม่ที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชนหรือสนองความต้องการของชุมชน
 3. ร่วมวางแผนนโยบายหรือแผนงาน โครงการ กิจกรรมเพื่อจัดและแก้ปัญหา เพื่อสนองความต้องการของชุมชน
 4. ร่วมตัดสินใจในการใช้ทรัพยากรที่มีจำกัดให้เกิดประโยชน์ต่อส่วนรวม
 5. ร่วมจัดหรือปรับปรุงระบบการบริหารงานพัฒนางานให้มีประสิทธิภาพ
- สรุป ได้ว่า ขั้นตอนของการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชน ก็คือ การที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดความต้องการของชุมชน โดยผ่านเวทีกระชาคมของชุมชน เพื่อร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมกันตัดสินใจในการแก้ไขปัญหาของชุมชน รวมไปถึงการเข้าไปติดตามประเมินผลงานการดำเนินงานของชุมชนกันเอง

5. แนวคิดพระพุทธศาสนาและบทบาทของพระสงฆ์

5.1 แนวคิดพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนา หรือ ศาสนาพุทธ (Buddhism) เป็นศาสนาที่มีพระพุทธเจ้าเป็นพระบรมศาสดา มีพระธรรมที่พระบรมศาสดา ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง ตรัสสอนไว้เป็นหลักคำสอนสำคัญ มี พระสงฆ์ หรือสังฆะแห่งพุทธบริษัท 4 เป็นชุมชนของผู้นับถือศาสนาและศึกษาปฏิบัติตนตามคำสั่งสอนของพระบรมศาสดา เพื่อสืบทอดไว้ซึ่งคำสอนของพระบรมศาสดา รวมเรียกว่า พระรัตนตรัย

ศาสนาพุทธเป็น ศาสนาอเทวนิยม และเชื่อในศักยภาพของมนุษย์ว่าทุกคนสามารถพัฒนาจิตใจ ไปสู่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ได้ด้วยความเพียรของตนเอง กล่าวคือ ศาสนาพุทธสอนให้มนุษย์ บันดาลชีวิตของตนเองด้วยผลแห่งการกระทำของตน ตาม *กฎแห่งกรรม* มิได้มาจาก

การอ่อนน้อม ขอจากพระเป็นเจ้าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์นอกร่าง คือ ให้พึ่งตนเอง เพื่อพาตัวเองออกจากกองทุกข์ มีจุดมุ่งหมายคือการสอนให้มนุษย์หลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงในโลกด้วยวิธีการสร้างปัญญา ในการอยู่กับความทุกข์อย่างรู้เท่าทันตามความเป็นจริง

วัตถุประสงค์สูงสุดของศาสนา คือ การหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงและวัฏจักรการเวียนว่ายตายเกิด เช่นเดียวกับ ที่พระศาสดาทรงหลุดพ้นได้ด้วยกำลังสติปัญญาและความเพียรของพระองค์เอง ในฐานะที่พระองค์ทรงเป็นมนุษย์ มิใช่เทพเจ้าหรือทูตของพระเจ้าองค์ใด

พระศาสดาของศาสนาพุทธ คือพระโคตมพุทธเจ้า พระนามเดิมว่า เจ้าชายสิทธัตถะ ได้ทรงเริ่มออกเผยแผ่คำสอนในชมพูทวีป ตั้งแต่สมัยพุทธกาล แต่หลังปรินิพพานของพระพุทธเจ้า พระธรรมวินัยที่พระองค์ทรงสั่งสอน ได้ถูกรวบรวมเป็นหมวดหมู่ด้วยการสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งแรก จนมีการรวบรวมขึ้นเป็นพระไตรปิฎก ซึ่งเป็นหลักการสำคัญที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลงมาตลอดของ นิกายเถรวาท ที่ยึดหลักไม่ยอมเปลี่ยนแปลงคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า

แต่ในการสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งที่สอง ได้เกิดแนวคิด ที่เห็นต่างออกไปว่า ธรรมวินัยสามารถปรับปรุงเปลี่ยนแปลงได้ตามเวลาและสถานการณ์ เพื่อความอยู่รอดแห่งศาสนาพุทธ แนวคิดดังกล่าว จึงได้เริ่มก่อตัวและแตกสายออกเป็นนิกายใหม่ ในชื่อของ นิกายมหายาน ทั้งสองนิกายได้แตกนิกายย่อยไปอีกและเผยแพร่ออกไปทั่วดินแดนเอเชียและใกล้เคียง บ้างก็จัดว่า วัชรยาน เป็นอีกนิกายหนึ่ง แต่บ้างว่าเป็นส่วนหนึ่งของนิกายมหายาน

หลักพื้นฐานสำคัญของปฏิจกสมุขบาท เป็นเพียงหลักเดียวที่เป็นคำสอนร่วมกันของคตพุทธปัจจุบันศาสนาพุทธได้เผยแผ่ไปทั่วโลก โดยมีจำนวนผู้นับถือส่วนใหญ่อยู่ในทวีปเอเชีย ทั้งในเอเชียกลาง เอเชียตะวันออก และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ปัจจุบันศาสนาพุทธได้มีผู้นับถือกระจายไปทั่วโลก ประเมินขึ้นต่ำระหว่าง 350-500 ล้านคน ด้วยมีผู้นับถือในหลายประเทศ ศาสนาพุทธจึงเป็นศาสนาสากล

5.1.1 องค์ประกอบของพุทธศาสนา

ศาสนาพุทธมีองค์ประกอบที่สำคัญได้แก่

1) สิ่งเคารพสูงสุด

พระรัตนตรัย คือสรณะที่พึ่งอันประเสริฐในศาสนาพุทธสรณะ หมายถึงสิ่งที่ให้ศาสนิกชนถือเอาเป็นแบบอย่าง หรือให้เอาเป็นตัวอย่าง แต่มิได้หมายความว่า เมื่อเคารพแล้วจะคลันดาลสิ่งต่าง ๆ ตามต้องการได้

พระรัตนตรัยนั้นประกอบด้วยองค์สาม ได้แก่

(1) พระพุทธเจ้า เป็นผู้ที่บำเพ็ญสังขมบารมีมาหลายภพชาติ จนชาติสุดท้าย เกิดเป็นมนุษย์แล้วอาศัยความเพียรพยายาม และสติปัญญาปฏิบัติจนได้บรรลุสิ่งที่ต้องการ

คือธรรมเนียมเป็นเครื่องออกจากทุกข์ มิใช่บรรลุได้ด้วยการคลบ้นคาลของเทพเจ้าหรือพระเจ้าองค์ใด ๆ แล้วชี้แนะหรือชี้ทางให้คนอื่นทำตาม

(2) *พระธรรม* คือ คำสอนว่าด้วยธรรมชาติที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบ แล้วทำให้พ้นทุกข์ และเป็นเครื่องมือนำออกจากทุกข์

(3) *พระสงฆ์* คือ หมู่ชนหรือชุมชนของพระสาวกไม่ว่ามนุษย์หรือเทวดา ที่ทำตามคำแนะนำของพระพุทธเจ้าแล้ว ประสบผลสำเร็จพ้นทุกข์ตามพระพุทธเจ้า

2) ศาสดา

การปฐมเทศนาของพระ โคตมพุทธเจ้าศาสดาของศาสนาพุทธ คือ พระ โคตมพุทธเจ้า ทรงมีพระนามเดิมว่า เจ้าชายสิทธัตถะ ทรงประสูติในดินแดนชมพูทวีป ตรงกับวัน ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 80 ปีก่อนพุทธศักราช ณ สวนลุมพินีวัน เจ้าชายสิทธัตถะ ผู้เป็นพระราชโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะและพระนางสิริมหามายา ทรงดำรงตำแหน่งรัชทายาท ผู้สืบทอดราชบัลลังก์ กรุงกบิลพัสดุ์ แห่งแคว้นสาकยะ และเมื่อพระชนมายุ 16 ชันษา ทรงอภิเษกสมรสกับเจ้าหญิงยโสธราแห่งเมืองเทวทหะ ต่อมาเมื่อพระชนมายุ 29 ชันษา ทรงมีพระโอรส 1 พระองค์พระนามว่า ราหุล

ในปีเดียวกัน พระองค์ทอดพระเนตรเทวทูตทั้งสี่ จึงทรงตัดสินใจออกผนวชเป็นสมณะ เพื่อแสวงหาทางหลุดพ้นอันนำไปสู่การบรรลุมรรคผลพ้นจากทุกข์ คือ ความแก่ เจ็บ และตาย ในปีเดียวกันนั้น ณ ริมฝั่งแม่น้ำอโนมาณี และหลังจากออกผนวชมา 6 พรรษา ทรงประกาศการค้นพบว่าการหลุดพ้นจากทุกข์ทำได้ด้วยการฝึกจิตด้วยการเจริญสติ ประกอบด้วยศีล สมาธิ และปัญญา จนสามารถรู้ทุกสิ่งตามความเป็นจริงว่า เป็นทุกข์ เพราะสรรพสิ่งไม่สมบูรณ์ ไม่แน่นอน และบังคับให้เป็นตั้งใจไม่ได้ จนไม่เห็นสิ่งใดควรยึดมั่นถือมั่นหลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวง จวบจนได้ทรงบรรลุพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ คือ การตรัสรู้ อริยสัจ 4 ขณะมีพระชนมายุได้ 35 ชันษา ที่ได้ตั้งสรีรมหาโพธิ์ ตำบลอุรุเวลาเสนานิคม จากนั้นพระองค์ได้ออกประกาศสิ่งที่พระองค์ตรัสรู้ตลอดพระชนม์ชีพ เป็นเวลากว่า 45 พรรษา ทำให้ศาสนาพุทธดำรงมั่นคงในฐานะศาสนาอันดับหนึ่งอยู่ในชมพูทวีปตอนเหนือ จวบจนพระองค์ได้เสด็จปรินิพพานเมื่อพระชนมายุได้ 80 พระชันษา ณ สาลวโนทยาน (ในวันขึ้น 15 ค่ำเดือน 6)

3) คัมภีร์

หลักธรรมคำสอนทางพุทธศาสนา ในยุคก่อนจะบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร ใช้วิธีท่องจำ (มุขปาฐะ) โดยใช้วิธีการแบ่งให้สงฆ์หลายๆ กลุ่มรับผิดชอบท่องจำในแต่ละเล่ม เป็นเครื่องมือช่วยในการรักษาความถูกต้องของหลักคำสอน จนได้มีการบันทึกพระธรรมและพระวินัยเป็นลายลักษณ์อักษรเป็นภาษาบาลี รักษาไว้ในคัมภีร์เรียกว่า "พระไตรปิฎก" ซึ่งสามารถแยกออกได้เป็น 3 หมวดหลัก ได้แก่

- (1) วินัยปิฎก ว่าด้วยวินัยหรือศีลของภิกษุ ภิกษุณี
- (2) สุตตันตปิฎก ว่าด้วยพระธรรมทั่วไป และเรื่องราวต่าง ๆ
- (3) อภิธรรมปิฎก ว่าด้วยธรรมะที่เป็นปรมาัตถธรรม หรือธรรมะที่แสดงถึงสภาวะล้วน ๆ ไม่มีการสมมุติ

4) ผู้สืบทอด

ผู้สืบทอดในทางศาสนาพุทธ ได้แก่ พุทธบริษัท 4 อันหมายถึง พุทธศาสนิกชน พุทธฆราวาส พุทธสาวก อันเป็นกลุ่มผู้ร่วมกันนับถือ ร่วมกันศึกษา และร่วมกันรักษาพุทธศาสนาไว้ผู้นับถือศาสนาพุทธที่ได้บวชเพื่อศึกษา ปฏิบัติตามคำสอน (ธรรม) และคำสั่ง (วินัย) และมีหน้าที่เผยแผ่พระธรรมของพระพุทธเจ้า เรียกว่า พระภิกษุสงฆ์ ในกรณีที่เป็นเพศชาย และ พระภิกษุณีสงฆ์ ในกรณีที่เป็นเพศหญิง

สำหรับผู้บวชที่ตั้งแต่อายุยังไม่ถึงเกณฑ์ 20 ปี จะเรียกว่าเป็น สามเณร สำหรับเด็กชาย และ สามเณรีและสิกขมานา (สามเณรีที่ต้องไม่ผิดศีล 6 ข้อตลอด 2 ปี) สำหรับเด็กหญิง ลักษณะการบวชสำหรับภิกษุหรือภิกษุณี จะเรียกเป็นการอุปสมบท สำหรับสามเณรหรือสามเณรีและสิกขมานา จะเรียกเป็นการ บรรพชา

ส่วนผู้นับถือที่ไม่ได้บวชจะเรียกว่า "ฆราวาส" หรืออุบาสก ในกรณีที่เป็นเพศชาย และอุบาสิกา ในกรณีที่เป็นเพศหญิง

5.1.2 ประวัติ

หลังจากพระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้ว ได้เสด็จไปโปรดพระปัญจวัคคีย์ ณ อิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี พระองค์ได้ทรงแสดงปฐมเทศนา ชัมมจักกัปปวัตตนสูตร แก่พระปัญจวัคคีย์ พระโกณฑัญญะบรรลुเป็นพระโสดาบัน และกราบทูลขอบวช นับเป็นพระสงฆ์องค์แรกในโลก ในสมัยพุทธกาล พระองค์ได้เสด็จไปเผยแผ่พุทธศาสนาตามที่ต่างๆ ในชมพูทวีป เป็นเวลานานกว่า 45 พรรษา จนกระทั่งปรินิพพาน

ภายหลังการปรินิพพานของพระพุทธเจ้า ได้เกิดความขัดแย้งอันเกิดจากการตีความพระธรรมคำสอนและพระวินัยไม่ตรงกัน จึงมีการแก้ไขโดยมีการจัดทำสังคายนาร้อยกรองพระธรรมวินัยที่ถูกต้องไว้เป็นหลักฐานสำหรับยึดถือเป็นแบบแผนต่อไป จึงนำไปสู่การทำสังคายนาพระไตรปิฎก ในการทำสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ 2 นี้เองที่พระพุทธศาสนาแตกออกเป็นหลายนิกายกว่า 20 นิกาย และในการทำสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ 3 ในรัชสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช พระองค์ได้ทรงแต่งสมณทูต 9 สายออกไปเผยแผ่พุทธศาสนา จนกระทั่งพุทธศาสนาแผ่ขยายไปอย่างกว้างขวาง

ศาสนาพุทธมีความเจริญรุ่งเรืองและความเสื่อมถอยสลับกัน เนื่องจากการส่งเสริมของผู้มีอำนาจปกครองในแต่ละท้องถิ่น แต่ในภาพรวมแล้ว พุทธศาสนาในอินเดียเริ่มอ่อนแอ ลงหลังพุทธศตวรรษที่ 15 เป็นต้นมา โดยศาสนาฮินดูได้เข้ามาแทนที่ เช่นเดียวกับการเสื่อมถอยของพุทธศาสนาในเอเชียกลาง จีน เกาหลี ในขณะที่ศาสนาพุทธได้เข้าไปตั้งมั่นอยู่ในญี่ปุ่น และประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ต่อมาในพุทธศตวรรษที่ 25 ช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมา ศาสนาพุทธเริ่มเป็นที่ดึงดูดใจของชาวตะวันตกมากขึ้น และได้มีการตั้งองค์กรทางพุทธศาสนา ระดับโลกโดยชาวพุทธจากเอเชีย ยุโรป และอเมริกาเหนือรวม 27 ประเทศที่ศรีลังกาเมื่อ พ.ศ. 2493 ในชื่อ "องค์กรพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลก"

5.1.3 หลักธรรมสำคัญของพุทธศาสนา

หลักธรรมของพุทธศาสนาที่สำคัญ ประกอบด้วย

1) ศาสนาพุทธสอนว่า การเกิด แก่ เจ็บ และตาย ล้วนเป็นทุกข์ ปฏิเสศการมีอยู่จริงของพระเจ้า และเชื่อว่าโลกนี้เกิดขึ้นเองจากกฎแห่งธรรมชาติ 5 ประการ ได้แก่

(1) กฎแห่งสภาวะ (อุนิยาม) มีธาตุทั้ง 5 คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ และอากาศ ที่เปลี่ยนแปลงสถานะเป็นธาตุต่างๆ กลับไปกลับมา

(2) กฎแห่งชีวิต (พีชนิยาม) คือ กฎสมตฺตา (ปรับสมดุล) กฎวิภูฏตา (หมุนวนเวียน) และกฎชีวิตา (มีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน) ที่ทำให้เกิดชีวิตดิ้นทรีย์

(3) กฎแห่งวิญญาน (จิตนิยาม) คือนามธาตุที่กลายเป็น ธรรมชาติ 7 ที่ เป็นไปตามกฎแห่งเหตุผล

(4) กฎแห่งเหตุผล (กรรมนิยาม)

(5) กฎไตรลักษณ์ (ธรรมนิยาม) เป็นสิ่งที่ทำให้มีการสร้างดำรงรักษา อยู่ และทำลายไปของทุกสรรพสิ่ง และเมื่อข้อยกทั้ง 3 แล้ว จะเหลือเพียง ทุกข์เท่านั้นที่เกิดขึ้น ทุกข์เท่านั้นที่ดับไป

2) วัฏสงสาร หรือ สังสารวัฏ หรือ สงสารวัฏ คือ ภพภูมิที่มนุษย์ทุกคน ต้องเวียนว่ายตายเกิดขึ้นมาในตามหลักของพุทธศาสนาซึ่งบัญญัติไว้ว่ามีทั้งสิ้น 31 ภูมิ

3) กฎแห่งกรรม คือ กฎธรรมชาติข้อหนึ่ง ที่ว่าด้วยการกระทำ และผลแห่งการกระทำ ซึ่ง การกระทำและ ผลแห่งการกระทำนั้น ย่อมสมเหตุ สมผลกัน เช่น ทำดีย่อมได้รับผลดี ทำชั่ว ย่อมได้รับผลชั่ว เป็นต้น

4) **อริยสัจ หรือจตุราริยสัจ หรืออริยสัจ ๔** เป็นหลักคำสอนหนึ่งของพระโคตมพุทธเจ้า แปลว่า ความจริงอันประเสริฐ ความจริงของพระอริยะ หรือความจริงที่ทำให้ผู้เข้าถึงกลายเป็นอริยะ มีอยู่ที่ประการ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค

ทุกข์ ในทางศาสนาพุทธคือ ไตรลักษณ์ เป็นลักษณะสภาพพื้นฐานธรรมชาติอย่างหนึ่ง จากทั้งหมด 3 ลักษณะ ที่พุทธศาสนาได้สอนให้เข้าใจถึงเหตุลักษณะแห่งสรรพสิ่งที่เข้าไปภายใต้กฎไตรลักษณ์ อันได้แก่

- 1 อนิจจัง (ความไม่เที่ยงแท้)
- 2 ทุกขัง (ความทนอยู่อย่างเดิมได้ยาก)
- 3 อนัตตา (ความไม่มีแก่นสาระ)

สมุทัย หรือ เหตุแห่งทุกข์ เป็นหลักศรัทธาของพุทธศาสนา สอนว่า ความทุกข์ไม่ได้เกิดจากสิ่งใดดลบันดาล หากเกิดแต่เหตุและปัจจัยต่างๆ มาประชุมพร้อมกัน โดยมีรากเหง้ามาจากความไม่รู้ หรือ อวิชชา ทำให้กระบวนการต่างๆ ไม่ขาดตอน เพราะนามธาตุที่เป็นไปตามกฏนิยาม ตามกระบวนการที่เรียกว่ามหาปัญญา ทำให้เกิดสังขารเจตสิก

กฎเกณฑ์การปรุงแต่งซึ่งเป็นข้อมูลอันเป็นจุดพันธุกรรมของจิต วิวัฒนาการเป็นธรรมชาติอันเป็นระบบการทำงานของนามจันทร์ที่ประกอบกันเป็นจิต (อันเป็นสภาวะที่รับรู้และเป็นไปตามเจตสิกของนามธาตุ) และเป็นวิญญูณจันทร์ ที่พระพุทธเจ้าตรัสว่าเป็นธาตุแสง (รังสีโยธาตุ) อันเกิดจากการทำงานของนามธาตุอย่างเป็นระบบ จนสามารถประสานหรือกำหนดกฎเกณฑ์รูปจันทร์ ของชีวิตินทรีย์ (เช่น ไวรัส แบคทีเรีย ต้นไม้ เซลล์ ที่มีชีวิตขึ้นมาเพราะกฎพีชนิยาม) ทำให้เหตุผลของรูปจันทร์เป็นไปตามเหตุผลของนามจันทร์ด้วย (จิตเป็นนาย กายเป็นบ่าว) ทำให้รูปจันทร์ที่เป็นชีวิตินทรีย์พัฒนามีร่างกายที่สลับซับซ้อนมีระบบการทำงานจนเกิดมีปสาทรูป 5 รวมการรับรู้ทางมโนทวารอีก 1 เป็นอายตนะทั้ง 6 และเกิดเป็นปัจจัยอาการ 9 คือ

1. เมื่ออายตนะกระทบกับสรรพสิ่งที่มากระทบจนเกิดผัสสะ
2. จนเกิดเวทนา คือ ความสุขบ้าง ทุกข์บ้าง ไม่สุขไม่ทุกข์บ้าง
3. เมื่อได้สุขมาเสพก็ติดใจ
4. อยากเสพอีก ทำให้เกิดความทะยานอยาก (ตัณหา)
5. จึงเกิดการแสวงหาความสุขมาเสพ
6. จนเกิดการสะสม
7. นำมาซึ่งความตระหนี่
8. หวงแหน

9. จนนที่สุคก็ออกมา ปกป้องแย้งจึงจนเกิดการสร้างกรรมและยึดว่าสิ่งนั้นๆเป็นตัวกู (อหังการ) ของกู (มมังการ)

ทำให้มีอุปาทาน (ความยึดมั่นถือมั่น) และจิตเมื่อประสบทุกข์ ก็สร้างสัญญาอันเป็นภูมิคุ้มกันทางจิตขึ้นมาเพื่อให้พ้นทุกข์ (สมตา) เพราะมีสัญญาการสมมุติว่าเป็นสิ่งนั้นเป็นสิ่งที่จึงมี เช่น คนตาบอดแต่เกิด เมื่อมองเห็นภาพตอนโตย่อมต้องอาศัยสมมุติว่าภาพที่เห็นเป็นสิ่งที่นั่นสิ่งนี้ แต่เกิดการสำคัญผิดในมายาการของสัญญา เพราะจิตมีอวิชชา จึงมีความคิดเห็นเปรียบเทียบแบ่งสรรพสิ่งออกเป็นคู่ว่าเป็นโลกและบัญญัติว่าตนเองเป็นนั่นเป็นนี่ จึงเกิดจิตได้ตำหนัก (ภพ) และสร้างกรรมขึ้นมา เพราะจิตต้องการพ้นทุกข์พบสุข ตามสติปัญญาที่มีของตน ผู้การเวียนว่ายตายเกิดของจิตวิญญาณทั้งหลายนับชาติไม่ถ้วน ผ่านไประหว่าง ภพภูมิทั้ง 31 ภูมิ (มิติต่างๆ ตั้งแต่เลวร้ายที่สุด (นรก) ไปจนถึงสุขสบายที่สุด (สวรรค์)) ในโลกธาตุที่เหมาะสมในเวลา นั้นที่สมควรแก่กรรม นี้เรียกว่า สังสารวัฏ

ศาสนาพุทธเป็นศาสนาแห่งอิสระเสรีภาพ ด้วยการสร้าง "ปัญญา" ในการอยู่กับความทุกข์อย่างรู้เท่าทัน เพื่อบรรลุ วัตถุประสงค์ อันสูงสุดคือ นิพพาน คือการไม่มีความทุกข์อย่างที่สุด หรือ การอยู่ใน โลกอย่างไม่มีทุกข์ คือกล่าวได้ว่า ทุกข์ทั้งปวงล้วนเกิดจากการยึดถือ ต่อเมื่อ "หมดการยึดถือ" จึงไม่มีอะไรจะให้ทุกข์ (แก้ที่ต้นเหตุของทุกข์ทั้งหมด)

นิโรธ หรือ ความดับทุกข์ คือ นิพพาน (เป้าหมายสูงสุดของพุทธศาสนา) อันเป็น แก่นของศาสนาพุทธ เป็นความสุขสูงสุด หรือเรียกอีกอย่างว่า

1. วิจารณ์ ปราศจากกิเลส
2. วิโมกข์พ้นไปจากการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ
3. อนาลโย ไม่มีความอาลัย
4. ปุณนิสัสคคายะการปล่อยวาง
5. วิมุตติ การไม่ปรุงแต่ง
6. อตัมมยตา ไม่หวั่นไหว
7. สุธัญญา ความว่าง

เนื่องจากธรรมชาติของสัตว์โลกมีปกติทำความชั่วมากโดย บริสุทธิ์ใจในความเห็นแก่ตัว ทำดีน้อยซึ่งไม่บริสุทธิ์ใจ ชั่วหวังผลตอบแทน จึงมีปกติรับทุกข์มากกว่าสุข ดังนั้น ถ้าเป็นผู้มีปัญญาหรือเป็นพ่อค้าที่ฉลาดย่อมรู้ว่าขาดทุนมากกว่าได้กำไร และ สุขที่ได้เป็นเพียงมายา ย่อมปรารถนาในพระนิพพาน เมื่อ ชันธ์ แดกสลาย เจตสิกที่ประกอบกันให้เกิดเป็นจิตนั้นก็แตกสลายตามเช่นเดียวกัน เพราะไม่มีเหตุปัจจัยจะประกอบกันให้เกิดเป็นจิตนั้น กรรมย่อมไม่อาจให้

ผลได้อีก (อโหสิกรรม) เหลือเพียงแต่พระคุณความดี เมื่อมีผู้บูชาขอมส่งผลกระทบดีให้แก่ผู้บูชา เหมือนคนตีกลอง กลองไม่รับรู้เสียง แต่ผู้ตีได้รับอันสงส์เสียงจากกลอง

มรรค หรือ วิถีทางดับทุกข์ หรือที่เรียกกันว่า มัชฌิมาปฏิปทา คือ หลักการดำเนินชีวิตของพุทธศาสนา) ทางออกไปจากสังสารวัฏมีทางเดียว โดยยึดหลักทางสายกลาง อันเป็นอริยมรรค คือ การฝึกสติ (การทำหน้าที่ของจิตคือตัวรู้ให้สมบูรณ์) เป็นวิธีฝึกฝนจิตเพื่อให้ถึงซึ่งความดับทุกข์หรือมหาสติปัญฐาน โดยการปฏิบัติหน้าที่ทุกชนิดอย่างมีสติด้วยจิตว่างตามครรลองแห่งธรรมชาติ มีสติอยู่กับตัวเองในเวลาปัจจุบัน สิ่งที่กำลังกระทำอยู่เป็นสิ่งสำคัญกว่าทุกสรรพสิ่ง ทำสติอย่างมีศิลปะคือรู้ว่าเวลาและสถานการณ์เช่นนี้ ควรทำสติกำหนดรู้กิจใดเช่นไรจึงเหมาะสม จนบรรลุญาณตลอดจน มรรคผล เมื่อจำแนกตามลำดับขั้นตอนของการบำเพ็ญเพียรฝึกฝนทางจิต คือ

1. สติ (ฝึกกายและวาจาให้ละเว้นจากการเบียดเบียนตนเองและผู้อื่น รวมถึงการควบคุมจิตใจไม่ให้ตกอยู่ในอำนาจฝ่ายต่ำด้วยการเลี้ยงชีวิตอย่างพอเพียง)
2. สมาธิ (ฝึกความตั้งใจมั่นจนเกิดความสงบ (สมณะ) และทำสติให้รับรู้สิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริง) (วิปัสสนา) ด้วยความพยายาม
3. ปัญญา (ให้จิตพิจารณาธรรมชาติจนรู้ว่าสิ่งทั้งปวงเป็นเช่นนั้นเอง (ตถตา) และตื่นจากมายาที่หลอกลวงจิตเดิมแท้ (ฐิติภูตัง))

5.1.4 หลักปฏิบัติ

ศาสนาพุทธมุ่งเน้นเรื่องการพ้นทุกข์ และสอนให้รู้จักทุกข์และวิธีการดับทุกข์ ให้พ้นจากความไม่รู้ความจริงในธรรมชาติ อันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์จากกิเลสทั้งปวงคือ ความโลภ ความโกรธ ความหลง รวมทั้งเน้นการศึกษาทำความเข้าใจ การโยนิโสมนสิการด้วยปัญญา และพิสูจน์ทราบข้อเท็จจริง เห็นเหตุผลว่าสิ่งนี้ มีสิ่งนี้จึงมี จนเห็นตามความเป็นจริงว่าสรรพสิ่งในธรรมชาติเป็นไปตามกฎพระไตรลักษณ์ และสัตว์โลกที่เป็นไปตามกฎแห่งกรรม แล้วเลือกใช้หลักธรรมในพุทธศาสนาที่เหมาะสมกับผลที่จะได้สิ่งที่ปรารถนาอย่างถูกต้อง ด้วยความไม่ประมาทในชีวิตให้มีความสุขในทั้งชาตินี้และชาติต่อไป ตลอดจนปรารถนาในพระนิพพานของผู้มีปัญญา

5.1.5 ศาสนสถานของพุทธศาสนา

ศาสนสถานที่สำคัญของพุทธศาสนา คือ วัด อันเป็นสถานที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของชาวพุทธ ซึ่งเป็นสถานที่อยู่อาศัย หรือ ที่จำพรรษา ของ พระภิกษุ สามเณรตลอดจน แม่ชี เพื่อใช้ประกอบกิจกรรมประจำวันของพระภิกษุสงฆ์ เช่น การทำวัตรเช้าและเย็น และสังฆกรรมในพระอุโบสถ อีกทั้ง ยังใช้ประกอบพิธีกรรมเช่นการเวียนเทียนเป็นต้นในวันสำคัญทางศาสนาพุทธ และ

ยังเป็นศูนย์รวมในการมาร่วมกันทำกิจกรรมในทางช่วยกันส่งเสริมพุทธศาสนาเช่นการมาทำบุญในวันพระของแต่ละท้องถิ่นของพุทธศาสนิกชน อีกด้วย

สำหรับประเทศไทย วัดจะมีองค์ประกอบพื้นฐาน คือ พระอุโบสถ หรือ โบสถ์ ใช้เป็นที่ทำสังฆกรรมต่างๆ กุฏิ ใช้เป็นที่จำวัดของภิกษุ/สามเณร บางวัดอาจมี ศาลาการเปรียญเพิ่มเติม สำหรับใช้เป็นที่ทำบุญในวันพระและโรงเรียนพระปริยัติธรรมไว้ใช้ศึกษาธรรมะของภิกษุ/สามเณร วิหาร สถานที่เก็บพระพุทธรูปสำคัญ มณฑป สถานที่เปิดให้แสดงการสักการะต่อรูปเหมือนพระสงฆ์ที่น่านับถือ หอสวดมนต์ สถานที่ทำวัตรสวดมนต์เช้าเย็น เมรุ ที่กระทำการฃาปนกิจศพ (เผาศพ) ศาลาธรรมสังเวช สถานที่ประกอบพิธีกรรมแก่ผู้ล่วงลับ หอไตร ที่เก็บรักษาพระไตรปิฎกและหนังสือทางพุทธศาสนาและหอระฆัง เป็นต้น

เจดีย์/สถูป เป็น สังฆนียสถาน เพื่อรำลึกถึงพระพุทธเจ้า หรือบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ในประเทศไทย มีเจดีย์สำคัญๆ หลายๆ แห่ง อาทิ พระปฐมเจดีย์ ที่จังหวัดนครปฐม

5.1.6 พิธีกรรมของศาสนาพุทธ

พิธีกรรมต่างๆ ในทางศาสนาพุทธรวมเรียกว่า ศาสนพิธี ในทางพุทธศาสนา พิธีกรรมที่มีบัญญัติไว้เป็นอย่างดีและเป็นหลักการคือสังฆกรรมของพระภิกษุสงฆ์ และพิธีกรรมที่มีมาตามวัฒนธรรมคืออัญชลี (การประนมมือ) วันทา (การไหว้) และอภิวาท (การกราบ) รวมถึงการเวียนประทักษิณ (เดินวนขวาสามรอบหรือการเวียนเทียน) และการพรมน้ำมนต์ เนื่องจากศาสนาพุทธถือว่าพิธีกรรมเป็นเพียงอุบายในการช่วยให้เข้าสู่ความดีในผู้ที่ยังไม่เข้าถึงแก่นแท้ทางศาสนา จึงไม่จำกัดหรือเจาะจงแน่ชัดลงไป ดังนั้นพิธีกรรมของชาวพุทธจึงมีความยืดหยุ่นและเป็นไปตามวัฒนธรรมของชนชาตินั้นๆตามความชอบของสังคมนั้น ทำให้ประเพณีชาวพุทธทั่วโลกจึงมีลักษณะที่แตกต่างกัน อันเนื่องจากพุทธไม่ถือว่าวัฒนธรรมตนเป็นวัฒนธรรมเอกและเห็นวัฒนธรรมอื่นเป็นวัฒนธรรมรองจนต้องทำลายหรือคุกคามวัฒนธรรมของชนชาติอื่นๆ พุทธศาสนิกชนส่วนใหญ่จึงเป็นผู้ใจกว้างในความแตกต่างทางวัฒนธรรม ยินดีในความหลากหลายทางประเพณี ยอมรับในวัฒนธรรมที่แตกต่างของกันและกันได้

5.1.7 ลักษณะเด่นของศาสนาพุทธ

ลักษณะเด่นของพุทธศาสนาที่สำคัญคือ ไม่มีพระผู้เป็นเจ้า และไม่มีการบังคับศรัทธา ศาสนาพุทธ เป็นศาสนาที่เกิดในยุค ที่สังคมอินเดีย มีสภาพการณ์หลายอย่างที่วนวาย เช่น มีการแบ่งแยกกคจีทางชนชั้นวรรณะของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู มีความเหลื่อมล้ำทางสังคมที่ชัดเจน ถือเป็นวรรณะอย่างเข้มงวด มีความแตกต่างกันทางฐานะอย่างมากมาย มีลัทธิ ความเชื่อ ศาสดา อาจารย์เกิดขึ้นมากมาย ที่สอนหลักการยึดถือปฏิบัติอย่างผิดพลาด หรือสุดโต่ง เช่น การใช้สัตว์เป็นจำนวนมากเพื่อบวงสรวงบูชาัญญ การบำเพ็ญทุกรกิริยาของนักบวชบางพวก การปล่อย

ชีวิตให้เป็นไปโดยไม่แก้ไขถือว่าเป็นพระประสงค์ของพระเจ้า รวมถึงการกีดกันไม่ให้คนบางพวก บางกลุ่มเข้าถึงหลักการ หลักคำสอนของตนได้ เนื่องจากข้อจำกัดของชาติกำเนิด ฐานะ เพศ เป็นต้น แต่พุทธศาสนาเปิดโอกาสให้ทุกคนเข้าถึงเป้าหมายสูงสุดได้เสมอกัน โดยไม่แบ่งแยกตามชั้นวรรณะ จึงเสมือนน้ำทิพย์ชโลมสังคมอินเดียโบราณให้ขาวสะอาดมากกว่าเดิม คำสอนของพุทธศาสนาทำให้สังคมโดยทั่วไปสงบร่มเย็น (อภิรัช โพรธีประสิทธิ์ศาสตร์ 2539: 41-79)

ลักษณะเด่นของศาสนาพุทธที่สำคัญๆ ได้แก่

1. เป็นศาสนาแห่งเหตุผล

พุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งความรู้ เพราะเป็นศาสนาที่เกิดจากพระอัจฉริยภาพของพระพุทธองค์ จากปัญญาของพระองค์ ให้เสรีภาพในการพิจารณา ให้ใช้ปัญญาเหนือศรัทธา ในขณะที่บางศาสนาสอนว่า ศาสนิกชนต้องมีศรัทธามาก่อนปัญญาเสมอ และต้องมีความภักดีต่อพระเจ้าผู้เป็นเจ้าสูงสุด ผู้นับถือจะสงสัยในพระเจ้าไม่ได้ ศาสนาพุทธเป็นศาสนาแห่งการศึกษา และการแสวงหาความจริง และส่งเสริม (ทำทนาย) ให้ศาสนิก พิสุจน์ หลักธรรมนั้นด้วยปัญญาของตนเอง ไม่สอนให้เชื่อง่ายโดยไม่ไตร่ตรองให้รอบคอบก่อน เช่น หลักกาลามสูตร

2. เป็นศาสนาแห่งอิสระภาพและเสรีภาพ

พุทธศาสนาไม่มีการบังคับ ให้คนศรัทธา หรือเชื่อ แต่ทำทนายให้เข้ามาเรียนรู้ และพิสุจน์หลักธรรม ด้วยตนเอง ศาสนาของพระพุทธเจ้าคือคำสอน ซึ่งทรงสอนให้ผู้ฟังใช้ปัญญาพิจารณาอย่างถ่องแท้ก่อนจะปลงใจเชื่อ ไม่ใช่เทวโองการ (Gospel) จากพระเจ้าซึ่งแย้งไม่ได้ พระสงฆ์หรือพุทธสาวกก็มีวิชาชีพชั้นนารี ซึ่งมีภารกิจหลักคือจาริกไปชี้ชวนให้ใครต่อใครมานับถือพระศาสนา พระสงฆ์หรือพุทธสาวกมีหน้าที่เพียงอธิบายคำสอนของพระพุทธเจ้าให้ คนที่สนใจฟังเท่านั้น ใครไม่สนใจฟัง ชาวพุทธก็ไม่เคยใช้กฎหมายหรือรัฐธรรมนูญบังคับให้นับถือ ไม่เคยตั้งกฎให้คุรุศาสตร์ของตบต้องเปลี่ยนศาสนาย้ายมานับถือก่อนจึงจะให้แต่งงานได้ ไม่เคยตั้งกองทุนให้การศึกษาฟรี แล้วสร้างเงื่อนไขให้ผู้รับทุนเปลี่ยนมาเป็นชาวพุทธ ไม่เคยสร้างที่พักอาศัยให้หรือแจกทานให้อาหารฟรีๆ แล้ววางเงื่อนไขให้คนมาขออาศัยตบต้องหันมานับถือศาสนาในภาวะจำยอม ความใจกว้างและมีหลักคำสอนที่เป็นสังธรรม เชิญชวนให้มาพิสุจน์ด้วยการปฏิบัติเองและเน้นให้ใช้ปัญญาไตร่ตรองให้รอบคอบก่อนนับถือ ทำให้ศาสนาพุทธได้รับการยอมรับจากวิญญชนไปทั่วโลก นักปราชญ์ทั้งหลายทั้งในอดีต และปัจจุบันจึงกล่าวยกย่องว่าเป็นศาสนาที่ประกาศความเป็นอิสระของมนุษย์ให้ปรากฏแก่โลกยิ่งกว่าศาสนาใดๆ ที่มีมา ทั้งจุดมุ่งหมายเป็นอิสระจากกิเลส ตัณหาและมายาสังสมมุติทั้งปวง

ในอีกนัยหนึ่ง พุทธศาสนา สอนว่าทุกคนมีอิสระ และเสรีที่จะเลือกทำ เลือกเป็น เลือกสร้าง โลก ได้อย่างเต็มที่ด้วยตนเอง โดยการสร้างเหตุ และเตรียมปัจจัยให้พร้อม ที่จะทำ

ให้เกิดผลอย่างที่ต้องการ (เมื่อเหตุและปัจจัยพร้อม ผลก็จะเกิดขึ้น) ซึ่งไม่ขึ้นอยู่กับ การคลบกันดาลของใคร หรือกรรมเก่า (ที่เป็นเพียงแค่ปัจจัยหนึ่ง หรือเงื่อนไขหนึ่งเท่านั้น)

3. ศาสนาอเทวนิยม

เพราะเหตุว่าศาสนาพุทธไม่เชื่อว่ามีพระเจ้า ไม่ยอมรับในอำนาจการคลบกันดาลของพระเจ้า จึงจัดอยู่ในศาสนาประเภท อเทวนิยม ในความหมายที่ว่าไม่เชื่อว่า พระเจ้าบันดาลทุกสรรพสิ่ง ไม่เชื่อว่าพระเจ้าสร้างโลก พุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ไม่ผูกติดกับพระผู้บันดาล หรือพระเจ้า ไม่ได้ผูกมัดตนเองไว้กับพระเจ้า ไม่พึ่งพาอำนาจของพระผู้เป็นเจ้า เชื่อในความสามารถของมนุษย์ว่ามีศักยภาพเพียงพอ โดยไม่ต้องพึ่งอำนาจใดๆ ภายนอก เชื่อว่ามนุษย์เองสามารถปลดปล่อยความทุกข์ได้โดยไม่ร้อการคลบกันดาล และพระพุทธรเจ้าทรงตรัสรู้โดยไม่มีใครสั่งสอน และไม่อ้างว่าเป็นทูตของพระเจ้า แต่หากจะเปรียบเทียบกับศาสนาอื่นที่มีพระเจ้า ชาวพุทธทุกคนคือพระเจ้าของตัวเอง เนื่องจากตัวเองเป็นคนกำหนดชะตาชีวิตของตัวเองว่าจะมีความเจริญรุ่งเรืองในชีวิตหรือมีความตกต่ำในชีวิต จากการประพฤติปฏิบัติของตัวเอง ดังคำพุทธพจน์ที่ว่า **ตนแลเป็นที่พึ่งแห่งตน** ซึ่ง ต่างกับศาสนาที่มีพระเจ้าผู้เป็นใหญ่ ที่ชะตาชีวิตทั้งหมดล้วนเป็นสิ่งที่พระเจ้ากำหนดมาแล้วเปลี่ยนแปลงไม่ได้ ไม่ว่าจะเจอเรื่องดีหรือร้ายก็ต้องทนรับชะตากรรมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

4. ศาสนาแห่งสันติภาพ

ในกระบวนการนักคิดของโลก ศาสนาพุทธได้รับการยกย่องจากทั่วโลกว่าเป็นศาสนาแห่งสันติภาพอย่างแท้จริง เพราะไม่ปรากฏว่ามีสงครามศาสนาเกิดขึ้นในนามของพุทธศาสนา หรือเผยแพร่ศาสนาโดยการบังคับผู้อื่นให้มานับถือ สอนให้มีความรักต่อสรรพชีวิตใดๆ ไม่ใช่เพียงแค่มนุษย์รวมถึงสรรพสัตว์ทั้งหมด ที่ร่วม เกิด แก่ เจ็บ ตาย รักสุข-เกลียดทุกข์เช่นเดียวกับเรา สอนให้เมตตาทั้งผู้อื่นและตัวเอง สอนให้รักษาปกป้องสิทธิของตนเองและไม่ให้ละเมิดสิทธิของผู้อื่น สหประชาชาติจึงยกย่องให้ วันวิสาขบูชา เป็นวันสันติภาพโลก

นอกจากนี้ พระพรหมคุณาภรณ์ หรือ ป.อ.ปยุตโต ยังได้กล่าวถึงลักษณะเด่นของพระพุทธศาสนา เมื่อครั้งไปจัดเวทีเสวนาธรรมที่วัดญาณเวศกวัน ต.บางกระทึก อ.สามพราน จ.นครปฐม ใน พ.ศ. 2548 ว่า ศาสนาพุทธมีความแตกต่างจากศาสนาอื่นๆ อยู่ 9 ลักษณะด้วยกัน ได้แก่

ลักษณะที่ ๑ มีลักษณะที่เป็นสายกลาง มีความหมายว่า พอดี ไม่นิยมเอียงไปทางใดทางหนึ่ง เราเรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา แปลว่า ข้อปฏิบัติที่พอดี ก็เป็นลักษณะที่มีคุณภาพหรือสมดุลอย่างหนึ่ง แต่เป็นความพอดีของระบบทั้งหมด หรือความพอดีในระบบรวม และ

มัชฌิมาปฏิปทา ได้แก่ มรรคมืองค์ ๘ ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติกลางๆ ไม่ตึงเกินไป ไม่หย่อนเกินไป พอดีที่จะนำไปสู่จุดหมายแห่งความมีชีวิตที่ดีงาม

ลักษณะที่ ๒ มีหลักการเป็นสากล ทั้งความคิดและการปฏิบัติเหมือนอย่างที่เป็นสายกลางทั้งความคิดและการปฏิบัติ ในแง่ความคิดนั้น หมายถึง สัจธรรม พระพุทธศาสนาสอนความจริงเป็นกลางไม่ขึ้นต่อบุคคล กลุ่ม เหล่า พรรคพวกใดๆ ในทางปฏิบัติก็เหมือนกัน เช่นสอนให้คนมีกรุณาอย่างสากลเช่นสอนให้คนมีกรุณาอย่างสากล เมื่อสอนว่าการทำปาณาติบาตเป็นสิ่งที่ไม่ดี เป็นโทษ เพราะมีความจริงอันเป็นสากลว่า สัตว์ทั้งหลาย รักสุขเกลียดทุกข์ ด้วยกันทั้งหมดแล้ว ก็สอนให้เพื่อแผ่ความกรุณาแก่สัตว์ทั้งหลายทั่วกันหมด

ลักษณะที่ ๓ ถือสำคัญทั้งสาระและรูปแบบ พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญทั้งแก่ธรรมและวินัย หรือจะพูดเป็นภาษาปัจจุบันว่า ให้ความสำคัญทั้งแก่บุคคลและระบบ ให้ความสำคัญทั้งแก่ปัจเจกชนและสังคม ให้ความสำคัญทั้งแก่สาระและรูปแบบ ให้ความสำคัญทั้งแก่การปฏิบัติทางด้านในจิตใจและการปฏิบัติด้านนอกที่เน้นวัตถุ กาย วาจา และให้มีการสมัครใจและการบังคับ อย่างมีสมดุลพอดี นี่ก็คือลักษณะของพระพุทธศาสนาอย่างหนึ่งที่เข้ากับข้อแรกด้วย แต่แยกให้เห็นเป็นพิเศษต่างหาก

ลักษณะที่ ๔ เป็นกรรมวาท กิริยวาท วิริยวาท หลักการนี้หมายความว่า พระพุทธศาสนานั้นสอนหลักกรรม สอนว่าการกระทำมีจริง เป็นกรรมวาท สอนว่าทำแล้วเป็นอันทำ เป็นกิริยวาท สอนว่าความเพียรพยายามมีผลจริง ให้ทำการด้วยความเพียรพยายาม เป็นวิริยวาท ให้ความสำคัญแก่ความเพียร เป็นศาสนาแห่งการกระทำ เป็นศาสนาแห่งการเพียรพยายาม ไม่ใช่ศาสนาแห่งการหยุดนิ่งเฉยแห่งความเฉื่อยชาเกียจคร้าน

ลักษณะของหลักกรรมนี้ เป็นเรื่องที่น่าพิจารณา เพราะกรรมเป็นหลักใหญ่ในพระพุทธศาสนา จะต้องมีการเน้นอยู่เสมอ หลักการของศาสนานั้น ก็เหมือนกับหลักการปฏิบัติทั่วไป ในหมู่มนุษย์ เมื่อเผยแพร่ไปในหมู่มนุษย์กว้าง ซึ่งมีระดับสติปัญญาต่างกัน มีความเอาใจใส่ต่างกัน มีพื้นเพภูมิหลังต่างๆ กัน นานๆ เข้า ก็มีการคลาดเคลื่อนเลือนลางไปได้ จึงจะต้องมีการทำความเข้าใจกันอย่างสม่ำเสมอ เรื่องกรรมนี้ก็เหมือนกัน เมื่อเผยแพร่ไปในหมู่ชนจำนวนมากเข้าก็มีอาการที่เรียกว่า เกิดความคลาดเคลื่อน มีการเฉไฉ ไขว้เขว ไปได้ ทั้งในการปฏิบัติและความเข้าใจ

ลักษณะที่ ๕ เป็นวิภาษวาท คือการแสดงความจริงหรือการสอนโดยจำแนกแยกแยะ ไม่มองความจริงเพียงด้านเดียว แต่จำแนกแยกแยะมองความจริงครบทุกแง่ทุกด้าน ไม่ดึงไปอย่างใดอย่างหนึ่ง

ลักษณะที่ ๖ มุ่งอิสรภาพ คือ ความหลุดพ้นจากทุกข์และกิเลส

ลักษณะที่ ๗ เป็นศาสนาแห่งปัญญา ไม่ใช่ศาสนาแห่งศรัทธา พุทธศาสนา สอนให้ใช้ปัญญาในการพิจารณาไตร่ตรองให้รอบคอบ ด้วยเหตุและผลก่อนที่จะให้ความศรัทธา

ลักษณะที่ ๘ สอนหลักอนัตตา หรือหลักอนิจจา ทุกข์ อนัตตา หรือหลัก ความไม่เที่ยงแท้ในสังขาร ที่ต้องเป็นไปตามกฎธรรมชาติ ไม่ควรไปยึดมั่นถือมั่น

ลักษณะที่ ๙ มองตามเหตุปัจจัย คล้ายๆ กับหลักอนัตตา คือการมีทัศนคติที่ มองเห็นสิ่งทั้งหลายตามความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย ในพระพุทธศาสนาหลักนี้เรียกว่า อิทัปปัจจยตา หรือ ปฏิจจสมุปบาท

5.1.8 นิกาย

ศาสนาพุทธ แบ่งออกเป็นนิกายใหญ่ได้ 2 นิกายคือ

1. เถรวาท
2. มหายาน

1. เถรวาท หรือ 'หินยาน' แปลว่า ยานเล็ก หมายถึง คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งคำสั่งสอน และ หลักปฏิบัติ จะเป็นไปตามพระไตรปิฎก ผู้นับถือเป็นประชากรส่วนใหญ่ในประเทศไทย, ศรีลังกา, พม่า, ลาว และกัมพูชา ส่วนที่นับถือเป็นส่วนน้อยพบทางตอนใต้ของประเทศเวียดนาม (โดยเฉพาะกลุ่มเชื้อสายเขมร), บังกลาเทศ (ในกลุ่มชนเผ่าจ๊กมา และคนในสกุลพาวัว) และทางตอนบนของมาเลเซีย (ในหมู่ผู้มีเชื้อสายไทย)

2. มหายาน หรือ อจาริยวาท แปลว่า ยานใหญ่ แพร่หลายในสาธารณรัฐประชาชนจีน, ญี่ปุ่น, ไต้หวัน, เกาหลีเหนือ, เกาหลีใต้ และสิงคโปร์ ชาวเนปาลบางส่วน, ชาวอินโดนีเซีย มาเลเซีย, บรูไน และฟิลิปปินส์ ที่มีเชื้อสายจีน

ส่วน **วัชรยาน** หรือ มหายานพิเศษ พบมากในเขตการปกครองตนเองทิเบตของจีน, ประเทศภูฏาน, มองโกเลีย และสาธารณรัฐคัลมัยคียาในรัสเซีย และเป็นประชากรส่วนน้อยในดินแดนลาดัก รัฐชัมมูและกัษมีร์ ประเทศอินเดีย เนปาล, ปากีสถาน (ในเขตบัลติสถาน) (สืบค้นมาจากเว็บไซต์ วิกิพีเดีย เมื่อวันที่ 9 เมษายน 2555 เวลา 14.00 น.)

5.1.9 แนวคิดพระพุทธศาสนาเพื่อสังคม

แนวคิดพระพุทธศาสนาเพื่อสังคม หรือพระพุทธศาสนาแบบพัฒนาสังคม (engage Buddhism/social engaged Buddhism) เป็นแนวคิดใหญ่ ที่เป็นการแบ่งช่วงการปฏิบัติของพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นการปฏิบัติในช่วงที่ต่างกันของพระพุทธศาสนา ฝ่ายเถรวาท(หินยาน)ที่เน้นที่การปฏิบัติตามคำสอนในพระไตรปิฎกและยึดถือการตีความที่เคร่งครัดตามตัวอักษรและยึดถือการปฏิบัติอย่างเข้มข้นเพื่อมุ่งสู่อรหันต์และนิพพาน ส่วนพระพุทธ ศาสนา ฝ่ายมหายานซึ่งรวมถึงสายวัชรยานมุ่งเน้นในการช่วยเหลือสรรพสิ่งเพื่อปรารถนาโพธิสัตว์ภูมิ

แนวคิด engaged Buddhism เป็นทฤษฎีที่ว่าพระพุทธศาสนาไม่แยกออก จากสังคม มีการตีความพระพุทธศาสนาให้ครอบคลุมกับปัญหาใหม่ คำว่า “engaged Buddhism” ผู้ ที่นำมาใช้เป็นคนแรกคือ ดิชนัท ฮันห์ (Thich Nhat Hanh) พระภิกษุญิกายเซ็นชาวเวียดนาม แต่ ออกมามีชื่อเสียงในต่างประเทศ ซึ่งปรากฏในหนังสือของท่านในปี ค.ศ. 1964 โดยให้ความหมาย ของ engaged Buddhism ว่าเป็นการเข้าสู่ชีวิตทางสังคม (Kraft, 1992, p. 18)

Queen (1996, pp. 1-2, 12-13) ให้ทฤษฎีว่าพระพุทธศาสนาเพื่อสังคมมี รูปแบบที่ค่อนข้างสวนทางกับแนวปฏิบัติของพระพุทธศาสนาแบบเดิม (ทั้งเถรวาท มหายาน และ วัชรยาน (เป็นการเพิ่มเติมเนื้อหาใหม่ ๆ เข้ามา และยังแบ่งแยกจริยธรรมทางพระพุทธศาสนา ออกเป็น 4 กระบวนทัศน์ คือ (1) จริยธรรมแบบศีล (2) จริยธรรมแบบคุณธรรม (3) จริยธรรมแบบ ช่วยเหลือผู้อื่น (4) จริยธรรมแบบเพื่อสังคม ซึ่งอาจไม่ตรงกับความเห็นของผู้วิจัยที่มีทฤษฎีว่าการ ปฏิบัติของพระพุทธศาสนา มหายาน ไม่แตกต่างจากพระพุทธศาสนาแนวเพื่อสังคมมากนัก ดังนั้น ความเห็นที่ว่าพระพุทธศาสนาแนวเพื่อสังคมสวนทางกับแนวปฏิบัติของพระพุทธศาสนาแบบเดิม (ทั้งเถรวาท มหายานและวัชรยาน) จึงฟังดูไม่มีน้ำหนักและไม่มีคามจำเป็นที่จะต้องแบ่งแยกเป็น กระบวนทัศน์ต่างๆดังกล่าว

5.1.10 พระพุทธศาสนาแบบจารีตกับพระพุทธศาสนาแบบพัฒนาสังคม

ในครั้งพุทธกาลพระสงฆ์กับชาวบ้านเป็นเครื่องค้ำจุนซึ่งกันและกัน ดังที่ พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต, 2539: 40) กล่าวว่า “เมื่อเริ่มประกาศพระศาสนาพระองค์ทรงส่ง สาวกออกประกาศพระศาสนาด้วยคำว่า จรต ภิกขเว จาริกิ พุชชนิตาย พุชชนสุขาย โลกานุกมฺปาย แปลว่า เธอทั้งหลายจงจาริกไปเพื่อประโยชน์แก่กุลแก่ พุชชนเพื่อความสุขแก่พุชชน เพื่อ อนุเคราะห์ชาวโลก” พระสงฆ์อยู่ได้ด้วยชาวบ้านที่เกื้อหนุนในการบิณฑบาตและช่วยเหลือด้าน อื่นๆ พระสงฆ์ตอบแทนชาวบ้านด้วยการอบรมสั่งสอน ศีลธรรม และคอยแนะนำแนวทางในการ ดำเนินชีวิตสถาบันสงฆ์เป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างทางสังคมโดยส่วนรวม และมีหน้าที่ต้องปฏิบัติ เชิงปฏิสัมพันธ์กับสถาบันอื่นในสังคม เช่น สถาบันทางเศรษฐกิจ การเมือง (สมบุญ สุขสำราญ, 2522, หน้า 2) ศาสนากับสังคมเป็นสถาบันที่เกิดมาคู่กัน ศาสนาไม่ใช่สิ่งที่แปลกแยกจากสังคมหรือ อยู่เหนือสังคม ดังนั้นพระพุทธศาสนาจึงมีบทบาทที่เกี่ยวข้องกับสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และมีติ ต่างๆ ในการดำเนินชีวิตของสังคมมนุษย์ (ภัทรพร สิริกาญจน, 2553, หน้า 135) สิ่งที่เป็นหลัก เดียวกันของพระพุทธศาสนาแบบจารีต (normative/traditional Buddhism) และพระพุทธศาสนา แบบพัฒนาสังคม (social engaged Buddhism) คือ เป้าหมายเพื่อความสุขของสังคม

ดังนั้น ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของวัดป่าซึ่งถือว่าเป็นพระพุทธรูปศาสนาแบบจารีตที่จะทำให้เกิดสัมฤทธิ์ผลต่อสังคมจึงต้องประยุกต์แนวทางการจัดการให้สอดคล้องกับความต้องการและบริบทของสังคมเป็นสำคัญ

การจะประยุกต์แนวทางให้เอื้อต่อสังคมได้ วัดป่าจำเป็นต้องหันมาให้ความสำคัญและมีการปรับตัวในมิติด้านต่างๆ เช่น การปฏิบัติวิปัสสนา การอบรมสั่งสอน การเผยแพร่หลักธรรม ตลอดจนการตีความหมายของพุทธธรรม และด้านอื่นๆ เพื่อสนองตอบต่อสังคมมากขึ้น ซึ่งแนวทางปรับตัวดังกล่าวควรเกิดขึ้นโดยผสมผสานส่วนดีของแนวทางของพระพุทธรูปศาสนาแบบพัฒนาสังคมเข้ากับแนวทางของพระพุทธรูปศาสนาแบบจารีต (วัดป่า)

5.2 แนวคิดเรื่องบทบาทของพระสงฆ์

5.2.1 ความหมายของพระสงฆ์

พระสงฆ์ หมายถึง สาวกของพระพุทธเจ้า ผู้ซึ่งฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้วเลื่อมใส สละเรือนออกบวช ถีวัตร ปฏิบัติ ตาม พระธรรมวินัย ที่พระบรมศาสดา สั่งสอนและกำหนดไว้

พระสงฆ์ จัดเป็นรัตนะหนึ่งในจำนวนรัตนสามหรือพระรัตนตรัย ซึ่งได้แก่ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ในพระรัตนตรัย หมายถึงเฉพาะพระอริยสงฆ์ คือ บุคคลไม่ว่าคหบดี หรือ นักบวช และไม่ว่ามนุษย์ หรือ เทวดา ที่ปฏิบัติตาม พุทธธรรม จนได้บรรลุมรรคผล แต่โดยทั่วไปมักเข้าใจว่า พระสงฆ์ คือ พระภิกษุ หรือ พระภิกษุณี คือ มนุษย์ที่ได้ฟังคำสั่งสอนแล้วเกิดความเลื่อมใสจนสละเรือนออกบวชตามพระพุทธเจ้า เพราะต้องการจะได้บรรลุธรรมตามพระพุทธเจ้าสั่งสอนไว้ ถีวเป็นนักบวช ในพระพุทธรูปศาสนา พระภิกษุปฏิบัติตามสิกขาบทที่กำหนดไว้จำนวน 227 ข้อ ส่วนพระภิกษุณีรักษาสิกขาบท 311 ข้อ บางครั้งเรียกว่าสงฆ์ พระสงฆ์รูปแรกในพระพุทธรูปศาสนาของพระโคตมพุทธเจ้า คือ พระอัญญาโกณฑัญญะ

สงฆ์ หรือ สงฆ ในภาษาบาลี แปลว่า หมู่ เช่นใน คำว่า ภิกษุสงฆ์ แปลว่า หมู่ ภิกษุ ใช้ในความหมายว่า ภิกษุทั้งปวงก็ได้ เช่น "จิวรนี้เป็นของสงฆ์ ควรจะจัดเป็นพิธีสงฆ์ถวาย" เมื่อใช้ควบกับคำว่า พระ เป็น พระสงฆ์ ซึ่งมีความหมายว่าภิกษุ เช่น "นิมนต์ภิกษุสงฆ์มาฉันในงานเมื่อวาน มีพระสงฆ์มาเป็นจำนวนมาก" ตามพระวินัย ภิกษุ ตั้งแต่ 4 รูปขึ้นไปจึงเรียกว่าสงฆ์ เช่นใน คำว่า สังฆกรรม (กรรมที่สงฆ์ คือภิกษุตั้งแต่ 4 รูปขึ้นไปพึงทำรวมกัน)

5.2.2 ประเภทของพระสงฆ์

พระสงฆ์ ในทางพระพุทธรูปศาสนา มี 2 ประเภทใหญ่ ดังนี้

1) อริยสงฆ์

พระอริยสงฆ์ คือ พระอริยบุคคล ไม่ว่าจะเป็น คฤหัสถ์หรือบรรพชิต ไม่ว่าจะ เป็น มนุษย์หรือ เทวดา ถ้าบรรลุมรรคผลก็นับเป็นพระสงฆ์โดยพระธรรม พระอริยบุคคล 4 ประเภท คือ

- 1.1) พระโสดาบัน (สุปฏิปัน โณ ปฏิบัติดี , งาม)
- 1.2) พระสกทาคามี (อุชุปฏิปัน โณ ปฏิบัติตรง , ถูกต้อง)
- 1.3) พระอนาคามี (ญายปฏิปัน โณปฏิบัติชอบ , เพื่อธรรมเป็น เครื่องออกจากทุกข์)
- 1.4) พระอรหันต์ (สามีจิปฏิปัน โณปฏิบัติสมควร , เหมาะสม)

2) สมมุติสงฆ์

สมมุติสงฆ์คือพระสงฆ์โดยสมมติ เป็นพระสงฆ์ด้วยพระวินัย เพราะ ได้รับการอุปสมบท ตามพระบรมพุทธานุญาต จากพระเถระตั้งแต่ 4 รูปขึ้นไป เรียกว่าสงฆ์ เนื่องจากคำว่า สงฆ์ แปลว่า หมู่ จึงเรียก หมู่พระภิกษุว่า ภิกษุสงฆ์ และหมู่พระภิกษุณีว่า ภิกษุณีสงฆ์ และ พระภิกษุสงฆ์จัดเป็นพระสงฆ์โดยสมมติจึงเรียกว่า สมมุติสงฆ์ จัดเป็น 4 วรรค ตามตามพระบรมพุทธานุญาต ให้ทำสังฆกิจตามพระวินัย คือ จตุวรรค 4 รูป ปญจวรรค 5 รูป ทศวรรค 10 รูป วิสดิวรรค 20 รูป แต่ถ้าพระภิกษุ 2-3 รูป เรียกว่า คณะ (เนื่องจากแบ่งพวกกันฝ่ายละ 2 รูปมิได้) ถ้าพระภิกษุรูปเดียว จัดเป็นบุคคล

อนุตตร ปุณฺณเขตต์ โลกุตสเป็นเนื่อนานุญของโลกไม่มีนาบุญอื่นยิ่งกว่า

อาหุเนยฺโย เป็นสงฆ์ควรแก่สักการะที่เขานำมาบูชา (นำมาถวาย เช่น นำมาใส่บาตรขณะบิณฑบาตร)

ปาหุเนยฺโย เป็นสงฆ์ควรแก่สักการะที่เขาจัดไว้ต้อนรับ (จัดไว้รอทำให้ท่านมารับ เช่น การนิมนต์มาฉันที่บ้าน)

ทกฺขิเนยฺโย เป็นสงฆ์ควรแก่การรับทักษิณาทาน (การเอ่ยปากขอเองจากท่าน)

อญฺชลิกรณิโย เป็นผู้ที่บุคคลทั่วไปควรทำอัญชลี (การประนมมือ)

5.2.3 หน้าที่ของพระสงฆ์

พระสงฆ์ มีทั้งหน้าที่หลักและหน้าที่รอง ซึ่งล้วนแต่เป็นกิจที่พระสงฆ์ไม่อาจเลี่ยงได้ การจะปฏิบัติกิจใดๆ ก็ตามต้องไม่ละเลยการประพฤติในส่วนที่เรียกว่า "พรหมจรรย์" ซึ่งเป็นความประพฤติเพื่อความประเสริฐ เพื่อบรรลุดังความสิ้นกิเลส โดยประพฤติให้เป็นไปตาม พุทธบัญญัติและต้องเอื้อเพื่อ ไม่ละเมิดพุทธอาณัติอันเป็นข้อห้ามมิให้ประพฤติ หรือเรียกว่าประพฤติ

ให้เป็นไปตามพระธรรมวินัย ซึ่งถือว่าหน้าที่นั้นเป็นหน้าที่หลักของพระสงฆ์ เพราะพระธรรมวินัยนี้เป็นหน้าที่หลักการของพระพุทธศาสนาได้ทั้งหมด จึงถือได้ว่าการปฏิบัติตามพระธรรมวินัยเป็นหน้าที่แรกของสงฆ์ในพระพุทธศาสนา และเป็นหลักข้อกำกับควบคุมการกระทำหน้าที่อื่นๆ ได้ทั้งหมดของพระสงฆ์ ซึ่งหน้าที่ที่สำคัญนั้นมี 4 ประการ ได้แก่

1. หน้าที่ในการศึกษาธรรม

การศึกษาพระธรรม คือ การศึกษาในการเรื่องอริสัจ ๓ อริจิต และอริปัญญา สัจจิต (สมาธิ) และปัญญา เป็นสิ่งที่สมณะในพระพุทธศาสนาจะต้องศึกษาให้เคร่งครัดแล้วจึงจะนำไปสู่กระบวนการที่ชัดเจน หมายความว่า หน้าที่ศึกษาจะนำไปสู่การกระทำหรือการปฏิบัติที่ถูกต้อง. ศึกษา 3 หรือ ไตรสิกขานั้น หมายถึง ข้อที่จะต้องศึกษา ข้อปฏิบัติที่เป็นหลักสำหรับศึกษา คือ ฝึกหัดอบรมกาย วาจา จิตใจ และปัญญา ให้ยิ่งขึ้นไปจนบรรลุจุดหมายสูงสุด คือ พระนิพพาน ดังนั้นหน้าที่แรกของสมณะ ที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ในสมณสูตร มี 3 ประการ มีดังนี้

1. อริสัจศึกษา ศึกษา คือ สัจอันยิ่ง, ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมในทางความประพฤติอย่างสูง
2. อริจิตตศึกษา ศึกษา คือ จิตอันยิ่ง, ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมจิตเพื่อให้เกิดคุณธรรม เช่น สมาธิอย่างสูง
3. อริปัญญาศึกษา ศึกษา คือ ปัญญาอันยิ่ง, ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมปัญญา เพื่อให้เกิดความรู้แจ้งอย่างสูง

2. หน้าที่ในการปฏิบัติธรรม

การปฏิบัติธรรมนั้นถือได้ว่าเป็นรากแก้วขั้นสำคัญในพระพุทธศาสนา ถ้าไม่เช่นนั้นจะไม่ได้รับผลใดๆ เลย แต่การจะเห็นคุณค่าแห่งการปฏิบัติธรรมได้ บุคคลนั้นๆ ย่อมจะเล็งเห็นประโยชน์ มองเห็นโทษในความประมาทมัวเมาในชีวิตเร่งคิดหาวิธีที่จะบำเพ็ญตนให้ได้รับความสุขสูงสุด ความสุขสูงสุดที่จะบังเกิดได้ย่อมมาจากการประพฤติปฏิบัติธรรมในอรกานุสาสนีสูตร พระพุทธเจ้าได้ทรงยกเรื่องอภิสมาชิกขึ้นมาตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย เพื่อไม่ให้ประมาทมัวเมาในวัยในชีวิต ให้เร่งรีบขวนขวายปฏิบัติธรรม โดยทรงชี้ให้เห็นว่าชีวิตนี้สั้น ควรรีบทำกุศล ควรประพฤติพรหมจรรย์ เพราะสัตว์ที่เกิดมาแล้วจะไม่ตายไม่มี ในปัจจุบันนี้อย่างมากอยู่ได้ก็เพียงร้อยปี หรืออาจจะน้อยกว่าบ้างมากกว่าบ้าง

การปฏิบัติธรรมมีจุดมุ่งหมาย 2 ประเด็น คือ เพื่อให้ตนหลุดพ้นจากกองกิเลส ตัณหา และเพื่อช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ ในประเด็นหลังนั้นพอมองเห็นได้ แม้จะไม่มากในสังคม แต่ก็ไม่ใช่ไม่มี ส่วนประเด็นแรกอาจจะถือเป็นประเด็นหลัก เพราะถ้าไม่ปฏิบัติจนสามารถละ

ลดกิเลสของตน การที่เราจะอำนวยความสะดวกแก่ผู้อื่นก็เป็นไปได้ยาก การทำให้ตนหลุดพ้นหรือให้ถึงภาวะเกลี้ยงเกลา ไม่มีความทุกข์นั้นมิอยู่

วิธีที่จะทำให้จิตใจของคนแต่ละคนเข้าถึงภาวะเกลี้ยงเกลา ไม่มีความทุกข์เลยนั้นก็คือ ได้แก่การปฏิบัติที่ใจของตัว คือการจัดการกับจิตใจของตัวเองเสียใหม่ และพยายามที่จะรู้จักตัวนั่นเอง กล่าวคือ ถ้าถือว่าจิตใจเป็นตัวเราก็พยายามรู้จักตัวเรา หรือถ้าจะถือว่าตัวเราทั้งหมดก็พยายามรู้จักทั้งหมด คือ พยายามรู้จักโลก แล้วปฏิบัติไปให้ถูกต้องตามกฏธรรมชาติ หรือกฎความจริงที่เกี่ยวกับตัวเราหรือจิตใจนั้น เมื่อนั้นก็จะถึงภาวะที่จะเป็นความดับทุกข์ได้อย่างเกลี้ยงเกลา

3. หน้าที่ในการเผยแผ่ธรรม

การเผยแผ่ธรรมนั้น นับว่าเป็นหัวใจของการสืบอายุพระพุทธศาสนาและเป็นการแสดงเจตนาต่อพุทธประสงค์อย่างแท้จริง หน้าที่หรือว่าบทบาทในการเผยแผ่นี้ เป็นบทบาทของพระสงฆ์ที่สำคัญหากจะเทียบกับบทบาทด้านอื่น บทบาทนี้นับว่าเป็นงานที่คณะสงฆ์จัดทำมากกว่าอย่างอื่น. และในการเผยแผ่นั้น พระสงฆ์ก็ดำรงตน ในบทบาทหน้าที่ดังที่พระพุทธองค์เคยดำรงมาแล้ว เพราะการเผยแผ่ธรรมนั้นเป็นการให้ปัญญาแก่พุทธบริษัท จำต้องตั้งตนอยู่บนพื้นฐานความเป็นธรรม ผู้แสดงต้องมีภูมิธรรมความรู้ด้วย ดังพุทธพจน์ที่ว่า จงเที่ยวจาริกไปเพื่อประโยชน์นั้น คือ การกระทำหน้าที่หลักของพระสงฆ์ สิ่งใดที่เป็นประโยชน์เกื้อกูล แม้จะต้องจาริกอรอนแรมไปยังสถานที่ไกลๆ ก็ตาม พระสงฆ์ต้องทำหน้าที่เป็นผู้ให้ธรรมะ แจกธรรมะแก่ชนทั้งโลก

พระสงฆ์สาวกในสมัยพุทธกาล เป็นพระสงฆ์ที่ต้องใช้ความเพียรมาก เพื่อนำธรรมให้เข้าถึงประชาชนหรือนำประชาชนให้เข้าถึงพระศาสนา ซึ่งอาจเรียกกระยะแรกนี้ว่า ระยะออกไปหาประชาชนและในการประกาศพระศาสนาหรือเผยแผ่พระศาสนานั้น เป็นหลักการสำคัญที่จะต้องระลึกถึงหลักโอวาทปาฏิโมกข์ ซึ่งพระพุทธองค์ได้ทรงแสดงไว้แก่พระอรหันต์ 1,250 รูป ในวันมาฆปุณณมี คือ วันเพ็ญขึ้น 15 ค่ำ เดือน 3 ซึ่งเป็นพุทธโอวาทที่ประมวลสรุปพุทธวาทะ ด้วยข้อความเพียง 3 คาถาถึง ฉะนั้นพระวาทนี้จึงนับถือว่าได้แสดงหัวใจพระพุทธ- ศาสนาไว้

โอวาทปาฏิโมกข์ แปลว่า โอวาทหรือคำสอนที่เป็นหลักเป็นประธานอย่างที่เราเรียกว่าเป็นหัวใจพระพุทธศาสนา และถ้ามองในแง่ นักเผยแผ่ ก็ถือว่าโอวาทปาฏิโมกข์นี้เป็นหลักในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วย การแสดงโอวาทปาฏิโมกข์นี้ ในมหาปทานสูตร กล่าวถึงว่า พระพุทธเจ้าทุกพระองค์จะทรงแสดงในที่ประชุมสาวกครั้งใหญ่ มิใช่เฉพาะพระสมณโคดมของเราทั้งหลายเท่านั้นที่ทรงแสดงใจความตามมหาปทานสูตร ว่าดังนี้

"ขันติ ความทนทานเป็นตบะอย่างยิ่ง พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ตรัสว่าพระนิพพานเป็นธรรมอย่างยิ่ง ผู้ทำร้ายผู้อื่น ผู้เบียดเบียนผู้อื่น ไม่ชื่อว่า เป็นบรรพชิต ไม่ชื่อว่า เป็นสมณะเลย. การไม่ทำบาปทั้งสิ้น การยังกุศลให้ถึงพร้อม การทำจิตของตนให้ผ่องใส"

เมื่อกล่าวัดนี้แล้วย่อมพิจารณาได้ว่าหัวใจสำคัญในการเผยแผ่พระธรรมวินัย พระพุทธศาสนา ก็เพื่อประโยชน์สุขของชาวโลก และประโยชน์ตามพุทธประสงค์ที่ทรงวางไว้ 3 หลัก เรียกว่า อัตถะ คือ ประโยชน์, จุดหมาย, ผลที่มุ่งหมายปรารถนา ดังนี้

1. ทิฏฐธัมมิกัตถะ (ประโยชน์ในชาตินี้)
2. สัมปรายิกัตถะ (ประโยชน์ชาติหน้า)
3. ปรมัตถะ (ประโยชน์อย่างยิ่ง คือ พระนิพพาน)

ประโยชน์หรือจุดมุ่งหมายทั้ง 3 ประการนี้ คือ สิ่งที่พระพุทธองค์ทรงวางไว้ ให้พุทธบริษัท 4 เพื่อที่จะไม่คลาดไม่พลัดตกจากประโยชน์อันพึงจะได้ในพระพุทธศาสนา

4. หน้าที่ในการรักษาธรรม

การรักษาธรรม เป็นหน้าที่ซึ่งจะต้องรักษาพระธรรมวินัยให้บริสุทธิ์ บริบูรณ์ อีกทั้งเป็นการชำระไว้ซึ่งพระพุทธศาสนาในหลายๆ วิธีการ แต่สิ่งที่จะต้องคำนึงถึงเป็นอันดับแรก คือ ความตั้งมั่นแห่งพระพุทธศาสนา การไม่ทำให้พระธรรมวินัยวิปริตแปรปรวนง สิ่งที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ บัญญัติไว้ เป็นสิ่งที่ต้องใคร่ครวญและปฏิบัติตาม ไม่เพิกเฉยละเลยทอดทิ้ง ตรงกันข้ามสิ่งใดที่มีได้ทรงแสดงไว้บัญญัติไว้ที่ขัดต่อพระธรรมวินัยก็ไม่ควรกระทำ เพราะจะนำโทษทุกข์มาให้ ภิกษุสงฆ์ทั้งหลายไม่ควรชวนขวยเต็ดขาด ดังพุทธคำรัสว่า ".....อุกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพวกที่แสดงธรรมว่าธรรม แสดงสิ่งที่มีไฉวินัย ว่าเป็นวินัย ที่วินัยว่าไม่ไฉวินัย พระคำรัสที่มีได้ภายิตไว้ว่าภายิตไว้ ที่ภายิตไว้ว่ามีได้ภายิตไว้ แสดงกรรมอันตถาคตมิได้สั่งสมไว้ว่า ทรงสั่งสม ที่สั่งสมไว้ว่ามีได้ทรงสั่งสม สิ่งตถาคตมิได้ทรงบัญญัติไว้ว่าทรงบัญญัติ ที่บัญญัติไว้ว่ามีได้ทรงบัญญัติ แสดงอาบัติว่าอนาบัติ ที่อนาบัติว่าอาบัติ แสดงลหุกาบัติว่าครุกาบัติ ที่ครุกาบัติว่า ลหุกาบัติ แสดงอาบัติที่ชั่วหยาบว่าไม่ชั่วหยาบ ที่ไม่ชั่วหยาบว่าชั่วหยาบ แสดงอาบัติมีส่วนเหลือว่า ไม่มีส่วนเหลือ ที่ไม่มีส่วนเหลือว่ามีส่วนเหลือ แสดงอาบัติที่ทำคืนได้ว่าไม่ได้ ที่ไม่ได้ว่าได้ ภิกษุเหล่านั้นชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล เพื่อไม่เป็นสุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่ออนัตถะมิใช่ประโยชน์เกื้อกูลแก่ชนเป็นอันมาก เพื่อความทุกข์แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ทั้งย่อมประสพบาปมิใช่บุญเป็นอันมาก และย่อมทำให้สัตถธรรมนี้อันตรธาน"

สิ่งสำคัญที่พระพุทธองค์ทรงมีวัตถุประสงค์ ในการที่ทรงบัญญัติพระวินัยขึ้นมา ก็เพื่อประโยชน์อันไพศาล มิใช่จำเพาะกลุ่มหรือเพื่อพระพุทธองค์เอง ทั้งนี้เพื่อให้พระภิกษุตระหนัก ไม่เพิกเฉย หรือละเลย ดังวัตถุประสงค์ที่ว่า

1. เพื่อความตั้งอยู่ด้วยดีแห่งสงฆ์
2. เพื่อความอยู่สำราญแห่งสงฆ์
3. เพื่อข่มบุคคลผู้เก้อยาก

4. เพื่อการอยู่สำราญแห่งภิกษุทั้งหลายผู้มีศีลเป็นที่รัก
5. เพื่อป้องกันอาสวะทั้งหลายอันเป็นไปในปัจจุบัน
6. เพื่อกำจัดอาสวะทั้งหลายอันเป็นไปในสัมปรายภพ
7. เพื่อความเลื่อมใสแห่งบุคคลทั้งหลายผู้ยังไม่เลื่อมใส
8. เพื่อความเจริญยิ่งแห่งความเลื่อมใสของบุคคลทั้งหลายผู้เลื่อมใสแล้ว
9. เพื่อความตั้งมั่นแห่งสัตถธรรม
10. เพื่ออนุเคราะห์พระวินัย

ในวัตถุประสงค์ทั้ง 10 ข้อนี้ย่อได้ 5 หมวด คือ 15

- 1) เพื่อประโยชน์แก่สงฆ์หรือส่วนรวน ได้แก่ ความในข้อที่ 1 และ 2
- 2) เพื่อประโยชน์แก่ตัวบุคคล ได้แก่ ความในข้อที่ 3 และ 4
- 3) เพื่อประโยชน์แก่ชีวิตของมนุษย์เอง ได้แก่ ความในข้อที่ 5 และ 6
- 4) เพื่อประโยชน์แก่ประชาชนทั่วไป ได้แก่ ความในข้อที่ 7 และ 8
- 5) เพื่อประโยชน์แก่ตัวพระศาสนา ได้แก่ ความในข้อที่ 9 และ 10

มีเหตุการณ์ที่เป็นจุดแห่งการคำนึงถึงความดำรงอยู่แห่งพระพุทธศาสนาอยู่ เหตุการณ์หนึ่ง คือ ภายหลังพุทธปรินิพพานไปแล้วเพียง 7 วัน รอยริ้วแห่งสังฆมณฑลได้เริ่มเผย โคมออกมาอย่างโจ่งแจ้ง โดยที่มีพระภิกษุรูปหนึ่งผู้บวชเมื่อแก่ นามว่า สุภัททะ ได้กล่าวติเตียนพระ ธรรมวินัยโดยประการต่างๆ และแสดงความดีใจอย่างออกหน้าออกตาในการปรินิพพานของพระ พุทธองค์. นอกจากนี้ก็ยังมีพระเทวทัตอีกมากที่มีความเห็นเช่นเดียวกับพระสุภัททะ ด้วยวาทีที่ได้ กล่าวในท่ามกลางภิกษุทั้งหลายในคราวนั้นว่า "อย่าอาวุโส พวกท่านอย่าเศร้าโศก อย่ารำไรไปเลย พวกเราพ้นดีแล้ว ด้วยว่าพระมหาสมณะนั้น เบียดเบียนพวกเราอยู่ว่า สิ่งนี้ควรแก่เธอ สิ่งนี้ไม่ควรแก่ เธอ ก็บัดนี้ พวกเราปรารถนาสิ่งใด ก็จักกระทำสิ่งนั้น ไม่ปรารถนาสิ่งใด ก็จักไม่กระทำสิ่งนั้น"

ถ้อยคำของสุภัททะทำให้ท่านมหากัสสปะ สังฆมณฑลจารย์ คือ พระสงฆ์ผู้อาวุโส ที่สุดนั้นมาใคร่ครวญคำนึงด้วยความวิตก และสังเวช พร้อมกับดำริที่จะชำระมลทินเพื่อชำระไว้ซึ่ง พระพุทธศาสนา รักษาพระธรรมไว้ จึงชักชวนพระอรหันต์สาวกทั้งหลายดังนี้ว่า... "เอาเถิด ท่าน ทั้งหลาย พวกเราจงสังคายนาพระธรรมและวินัยเถิด ในภายหน้าสภาวะมิใช่ธรรมจักรุ่งเรือง ธรรม จักเสื่อมถอย สภาวะมิใช่วินัยจักรุ่งเรือง วินัยจักเสื่อมถอย ภายหน้าธรรมวาทีบุคคลจะมีกำลัง ธรรมวาทีบุคคลจักเสื่อมกำลัง อวินัยวาทีบุคคลจักมีกำลัง วินัยวาทีบุคคลจักเสื่อมกำลัง" หน้าที่ใน การชำระรักษาพระธรรมวินัยจึงเป็นสาระที่สำคัญที่สุดเรื่องหนึ่งในหลายๆ หน้าที่ของพระสงฆ์ นับ แต่สมัยพุทธกาลเป็นต้นมา

สรุปหน้าที่ของพระสงฆ์ตามพระธรรมวินัยเมื่อพิจารณาตามความในพระไตรปิฎกพบว่าเครื่องมือที่จะพิสูจน์ความบริสุทธิ์แห่งสงฆ์มีอยู่ 2 ส่วน

1) หลักพระธรรมวินัย ซึ่งเป็นหลักใหญ่ เป็นแม่แบบที่พระสงฆ์จะพึงปฏิบัติทั้งในส่วนการศึกษาธรรม การปฏิบัติธรรม การเผยแผ่ธรรม และการรักษาธรรม

2) หลักจตุปาริสุทธิศีล และหลักการพิจารณาตามเหตุผลตามความเหมาะสมคือ หลักให้พิจารณาโดยเทียบเคียง ตรวจสอบ (เรียกโดยรวมทั้งสองส่วนนี้ว่าหลักธรรมและหลักศีล)

ถ้าฟังในแง่ประโยชน์ส่วนที่ว่าด้วยข้อธรรมทั้งหลายนั้น มุ่งเน้นเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อผู้อื่นเป็นส่วนใหญ่ คือ เมื่อพระสงฆ์ดำรงชีพด้วยการอาศัยก่อนเข้าชาวบ้านแล้ว พระสงฆ์ย่อมจะอำนวยประโยชน์ให้แก่ชาวบ้านเป็นการตอบแทน ด้วยการประพฤติปฏิบัติธรรมเป็นแบบอย่าง และเสนอแนะให้แนวทางในการดำเนินชีวิตแก่บุคคล ชุมชน ข้อธรรมจึงเป็นประโยชน์ภายนอก (แก่สังคม)

สำหรับส่วนที่ว่าด้วยข้อศีลทั้งหลายนั้น มุ่งเน้นเพื่อโดยตรงสำหรับฝึกหัดขัดเกลาพระสงฆ์โดยเฉพาะ และเป็นขีดขั้นหรือพรหมแดนที่จะขีดลงไปว่า พระสงฆ์มีกรอบสำหรับความเป็นสงฆ์ซึ่งแตกต่างจากคฤหัสถ์ เพราะตนอยู่ในฐานะพิเศษ ครองศรัทธาของชาวบ้านอยู่ เมื่อประพฤติล่วงศีลก็ทำให้ความเป็นสงฆ์ต่างพร้อย และผิดศีลขั้นสูงสุดคือขาดจากความเป็นสงฆ์ หรือหมดสภาพความเป็นสงฆ์ อยู่ร่วมในสังฆกรรมหรือสังคมเดียวกันไม่ได้ ข้อศีลจึงเป็นประโยชน์ภายใน (แก่ตนเอง)

5.2.4 แนวคิดเกี่ยวกับบทบาทของพระสงฆ์

1) แนวคิดของกลุ่มที่เห็นว่าด้วยว่า พระสงฆ์ควรมีบทบาทอื่น นอกจากการปฏิบัติตามกิจของสงฆ์ นักคิดกลุ่มนี้ได้แก่ ทินพันซ์ นาเคตะ (2509: 51-52) มีความเห็นว่าพระสงฆ์ นอกจากจะมีบทบาทในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาหรือที่เป็นกิจของสงฆ์แล้ว ยังมีบทบาทในด้านอื่นอีก เช่น เป็นผู้นำในด้านการสงเคราะห์การช่วยเหลือ การดูแลทุกข์สุขของคนในชุมชน เป็นผู้ให้คำปรึกษา แนะนำในการดำรงชีวิตกับผู้คนในชุมชนเป็นผู้กระจายข่าวสารต่างๆ ให้คนในชุมชน

นิคน์ สัมมนาพันธุ์ (2529: 79) เห็นว่า พระสงฆ์ควรได้ศึกษาความรู้ทางโลกด้วย เพื่อการพัฒนาตนและพัฒนาสังคม

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2543: 94) เห็นว่าพระสงฆ์มีบทบาทสำคัญในการเข้ามาช่วยพัฒนาสังคม เช่น การรักษาผู้ป่วยโรคเอดส์ การบำบัดผู้ติดยาเสพติด การพัฒนาส่งเสริมอาชีพ และการสร้างสำนึกความร่วมมือในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในชุมชน

พินิจ ลากธนานนท์ (2549: 2) ได้รายงานผลการวิจัยเรื่อง กระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมกับการปรับเปลี่ยนบทบาทการพัฒนาของพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสาน ว่าการแสดงบทบาทในการพัฒนาของพระสงฆ์ถือว่าเป็นอีกก้าวหนึ่งของการสร้างเสริมความศรัทธาของสถาบันสงฆ์ ในกระแสสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลง

Sulak Sivaraksa (1984: 103) ที่เห็นว่าพระสงฆ์มีคุณลักษณะที่สำคัญคือ ปฏิบัติธรรมพัฒนาจิต และต้องเข้าถึงประชาชนเพื่อเป็นการถ่ายทอดคุณค่าทางจริยธรรมและจิตวิญญาณให้กับสังคม

พระไพศาล วิสาโล (2546: 458-461) มองว่า ในทรรศนะของพระสงฆ์เองที่เห็นว่าพระสงฆ์ควรมีบทบาทในการพัฒนาอื่น นอกจากศาสนพิธี คือกลุ่มพระนักพัฒนาต่างๆ เช่น กลุ่มพระนักพัฒนาในภาคอีสานและกลุ่มพระนักอนุรักษ์ ที่เห็นว่า ตนเองมีศักยภาพเพียงพอ ในการเป็นผู้นำชุมชนให้ดำเนินการพัฒนาชุมชนของตนเอง โดยไม่ต้องหวังพึ่งพิงแต่ราชการ แนวคิดของพระสงฆ์ทั้งสองกลุ่มเห็นว่า พระสงฆ์ไม่ได้แยกกับชุมชน และโลกกับธรรมมิได้แยกจากกัน

Bennett (2521: 47) ได้สรุปไว้ในงานวิจัยว่า วัดในประเทศไทยมีบทบาทต่อชุมชนมายาวนานหลายร้อยปี ในด้านการให้บริการด้านต่างๆ เช่น การศึกษาแก่เด็กชาย ให้คำปรึกษา ทำการไกล่เกลี่ยข้อพิพาท การรักษาพยาบาล และเก็บรักษาวัฒนธรรม)

พินิจ ลากธนานนท์ (2549: 38) ให้ความเห็นว่า ในมุมมองของภาครัฐ อันได้แก่สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ได้กำหนดนโยบายว่าบทบาทของพระสงฆ์ ควรสนับสนุนการพัฒนาให้ประชาชนมีเศรษฐกิจที่คืบหน้าพื้นฐานสังคมคุณธรรม หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ มีบทบาทอื่น นอกจากบทบาทด้านศาสนพิธีได้

2) แนวคิดของกลุ่มที่ไม่เห็นด้วยว่า พระสงฆ์ควรมีบทบาทอื่นนอกจากบทบาทการปฏิบัติภารกิจของสงฆ์เท่านั้น โดยมีแนวคิดว่า บทบาทของพระสงฆ์ควรที่จะพัฒนาตนเองให้เป็นที่ศรัทธาของประชาชน ไม่ควรยุ่งเกี่ยวกับเรื่องทางโลก ซึ่งควรเป็นหน้าที่ของเจ้าหน้าที่ของรัฐเป็นผู้ดำเนินการ เช่น Mulder (1969) สรุปผลการศึกษาไว้ว่า พระสงฆ์ไม่ควรเข้าไปมีบทบาทในส่วนที่เป็นหน้าที่ของรัฐอยู่แล้ว จะทำให้พระสงฆ์ตกเป็นเครื่องมือของรัฐได้ พระสงฆ์ควรที่จะพัฒนาองค์การสงฆ์ให้เป็นที่น่าเชื่อถือและศึกษาหลักธรรมให้แตกฉานเพื่อเผยแพร่พระพุทธศาสนาให้ดำรงอยู่อย่างมั่นคงตลอดไป

Passmore นักวิชาการด้านสิ่งแวดล้อมมองว่า พระพุทธศาสนาเป็นปรัชญาที่มีท่าทีปฏิเสธโลก และมุ่งหาทางหลุดพ้นเฉพาะตัวเองเป็นการแยกตัวเองออกจากโลก (Passmore, อ้างถึงใน เนื่องน้อย บุญเนตร, 2537, หน้า 134)

ในการทำงานเกี่ยวกับ Schmithausen (อ้างถึงใน ปกรณ์ สิงห์สุริยา, 2543, หน้า 31) ที่มองว่า พุทธศาสนาไม่น่าจะเป็นพื้นฐาน ให้กับจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมได้ เนื่องจากสอนที่มุ่งให้เกิดการละโลกนี้ ดังนั้นเรื่องที่จะเข้ามาจัดการเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติหรือการจัดการเรื่องใดๆ ในสังคมน่าจะขัดกับพระชนะของพระสงฆ์ ซึ่งแม้ว่าจะไม่ได้กล่าวโดยตรงถึงบทบาทหน้าที่ของพระสงฆ์ แต่ก็อาจวิเคราะห์ท่าทีของนักวิชาการทั้งสองได้ว่าพระสงฆ์น่าจะมิบทบาทเฉพาะการปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นเท่านั้น ไม่ควรยุ่งเกี่ยวกับสังคมไม่ว่าเรื่องใดๆ

5.2.5 พระป่ากับพระนักพัฒนา

ในสมัยพุทธกาล พระภิกษุทุกรูปถือว่าเป็นพระป่า พระพุทธเจ้าทรงกำชับให้ภิกษุสาวกจาริกไปปฏิบัติบำเพ็ญสมาธิตามโคนไม้ คูหาหรือเรือนร้าง คำว่า “พระป่า” ไม่มีการเรียกขานในสมัยพุทธกาล แต่หมายถึง พระที่อยู่ตามธรรมชาติด้วยมุ่งมั่นบำเพ็ญเพียรตามหลักพุทธธรรมอย่างเคร่งครัดเพื่อให้บรรลุธรรม อันนำไปสู่การหลุดพ้นจากวัฏสงสาร และเป็นจุดหมายอันสูงสุดของพระพุทธศาสนา

ศรีศักร วัลลิโภดม (2550, 10) กล่าวว่า พระป่าในประเทศไทยน่าจะมิมาดั้งแต่ก่อนสมัยสุโขทัยแต่เริ่มปรากฏเป็นลายลักษณ์อักษรอย่างชัดเจนในสมัยสุโขทัย ที่พบว่ามีกรกล่าวถึงวัดฝ่ายอรัญวาสี ซึ่งเน้นทางด้านวิปัสสนาธุระ และต่อเนื่องมายังสมัยอยุธยา สิ่งที่บ่งบอกถึงความเป็นพระป่าที่เด่นชัดคือ ปัจจัยสี่ วัตรปฏิบัติและชุดงควัตรของพระป่าที่เข้มงวด กล่าวคือ ปัจจัยสี่ของพระป่า เพื่อให้เหมาะสมต่อการดำรงชีพและการปฏิบัติบำเพ็ญเพียรซึ่งพระป่าที่เคร่งครัดจะถือเป็นนิสสัย คือ

(1) การบิณฑบาต ถือว่าเป็นกิจสำคัญอันจะขาดมิได้ เพื่อโปรดสัตว์และการดำรงชีพ

(2) การถือผ้าบังสุกุลจีวรตลอดชีวิต

(3) รุกขมูลเสนาสนัง ถือการอยู่โคนไม้ในป่าเป็นที่อยู่อาศัย

(4) การนินยาคองด้วยน้ำมูตรเน่าตลอดชีวิต

Kamala Tiyanich, 1997: 62 และ Swearer, 2003: 832 กล่าวว่า พระป่ายังถือปฏิบัติในกิจวัตรประจำอย่างเคร่งครัด คือ

(1) ทำอุโบสถในอาวาสหรือที่ใดๆ ที่มีพระภิกษุตั้งแต่สี่รูปขึ้นไปและต้องประชุมกันลงฟังพระปาฏิโมกข์ ทุก 15 วัน

(2) บิณฑบาตเลี้ยงชีพตลอดชีวิต

(3) ทำวัตร เช้า-เย็นทุกวันเว้นแต่เจ็บไข้อาการหนัก

(4) กวาดเสนาสนะ อาวาส ลานพระเจดีย์ ลานวัด และบริเวณใต้ต้นมหาโพธิ์
ถือเป็นกิจวัตรสำคัญ

(5) รักษาผ้าไตรครอง คือ สังฆาฏิ จีวร และสบง

(6) อยู่ปริวาสกรรม

(7) ปลงผม โกนหนวด ตัดเล็บ

(8) ศึกษาสิกขาบทและปฏิบัติอาจารย์

(9) แสดงอาบัติคือ การเปิดเผยโทษที่ตนทำผิดพระวินัยที่เป็นลหุโทษ แก่
ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งให้ทราบและสัญญาว่าจะสำรวมระวังมิให้เกิดทำผิดเช่นนั้นอีก

(10) พิจารณาปัจจุขณะทั้งสี่ด้วยความไม่ประมาท คือ พิจารณาสังขาร
ร่างกาย จิตใจ ให้เป็นของไม่เที่ยงถาวร ให้เห็นเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เพื่อเป็นอุบายทางปัญญา
อยู่ตลอดเวลาในอิริยาบถทั้งสี่ คือ ยืน เดิน นั่ง นอน

วัตรปฏิบัติที่สำคัญอีกอย่าง คือ ธุดงค์วัตร อันประกอบด้วย

(1) ปิงสุกุกังคะ ใช้แต่ผ้าบังสุกุลเป็นวัตร

(2) เตจิวริกังคะ ถือใช้ผ้าเพียงสามผืนเป็นวัตร

(3) ปิณฑปาติกังคะถือการเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร

(4) สप्तทานจาริกังคะ ถือการเที่ยวบิณฑบาตไปตามแถวเป็นวัตร

(5) เอกาสนิกังคะ ถือการฉันมื้อเดียวเป็นวัตร

(6) ปัตตปิณฑิกังคะ คือฉันเฉพาะในบาตรเป็นวัตร

(7) ขลุปัจฉภัตติกังคะ ถือการห้ามฉันภัตอันนำมาถวายเมื่อภายหลังเป็น

วัตร

(8) อารัญญิกังคะ ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร

(9) รุกขมุถิกังคะ ถือการอยู่โคนไม้เป็นวัตร

(10) อัปโภกาทิกังคะ ถือการอยู่ในที่แจ้งเป็นวัตร

(11) โสสานิกังคะ ถือการอยู่ป่าช้าเป็นวัตร

(12) ยถาสันถติกังคะ ถือการอยู่เสนาสนะแล้วแต่เข้าจัดให้

(13) เนลัชชิกังคะถือการ ยืน เดิน นั่ง อย่างเดียว ไม่นอนเป็นวัตร โดยกำหนด

เป็นคืนๆ ไป

พระป่าในประเทศไทยโดยเฉพาะในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ กลับมามี
บทบาทมากขึ้นภายหลังจากรัฐออกกฎหมายควบคุมพระสงฆ์ ทำให้พระสงฆ์ท้องถิ่นจำเป็นต้องละ
ทิ้งแบบแผนจารีตเดิมและเข้าสู่ระบบทางการ จึงได้ออกธุดงค์มากขึ้น

ที่จะต้องมีการเปลี่ยนแปลงบทบาทในชุมชนหรือสังคมไม่มากนักน้อย หรือบางบทบาทอาจสูญหายไปจากเดิม ในขณะที่เริ่มมีบทบาทใหม่เข้ามาแทนที่

ซึ่งนอกจากปัจจัยภายนอกที่กล่าวมาแล้ว (ภัทรพร สิริกาญจน, 2536: 2) กล่าวว่า ยังมีปัจจัยภายใน ของคณะสงฆ์เอง ไม่ว่าจะเป็นด้วยกฎระเบียบของมหาเถรสมาคม หรือ วัตรปฏิบัติที่ลดความเข้มงวดลง หรือแม้กระทั่งการจัดตั้งมหาวิทยาลัยสงฆ์ ก็เป็นการกระตุ้นให้พระสงฆ์จำเป็นต้องเรียนรู้และรับรู้เรื่องทางโลกมากขึ้น นอกจากนั้นพระสงฆ์ไทยส่วนใหญ่มิได้แยกตัวออกไปอยู่โดดเดี่ยวจากชุมชนจึงยังต้องรับรู้ปัญหาต่างๆ ในชุมชน และจำเป็นต้องแสดงบทบาทที่เกี่ยวข้องกับชุมชนทั้งในเรื่องการตั้งสอนศาสนาธรรม การปฏิบัติธรรม รวมถึงการแก้ปัญหาพัฒนาชีวิต และการเป็นผู้นำชุมชน พระสงฆ์จึงยังคงทำหน้าที่พัฒนาศีลธรรมของประชาชนอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน

ดังนั้นในช่วง 3-4 ทศวรรษที่ผ่านมา บทบาทของพระสงฆ์จึงมีการเปลี่ยนแปลงไปตามบริบทของสังคมไทยที่เป็นทั้งผู้นำชุมชนและเป็นผู้ที่ทำหน้าที่อบรมสั่งสอนหลักธรรมในการดำเนินชีวิตแก่ชาวบ้านในชุมชน

หากย้อนมองอดีตจะพบว่า การเปลี่ยนแปลงบทบาทของพระสงฆ์ได้เริ่มขึ้นมานานแล้ว โดยเฉพาะในช่วงกลางของพุทธศตวรรษ 2503 รัฐบาลได้สนับสนุนให้พระสงฆ์มีบทบาทในการพัฒนาชุมชนเพื่อต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ (Kirsch, 1978: 63) การทำงานของพระสงฆ์ในช่วงนี้ไม่เป็นไปตามธรรมชาติแต่เป็นไปแบบก้าวกระโดดตามกระแสความนิยม โดยมีหน่วยงานของรัฐและองค์การเอ็นจีโอเข้าร่วมสนับสนุน (พินิจ ลาภธนานันท์, 2549: 69)

5.2.7 บทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาชุมชน

พระสงฆ์เริ่มมีบทบาทในการพัฒนาชุมชนในสังคมไทยมาตั้งแต่ พ.ศ. 2507 การที่เข้ามามีบทบาทดังกล่าว ก็ด้วยเหตุผลหลายประการ เช่น พระสงฆ์มองเห็นความทุกข์อันเกิดจากความยากจนของชาวบ้าน (สมบุญ สุขสำราญ, 2520: 54) ซึ่งในช่วงนั้นเป็นช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504-2509) มีการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างขนานใหญ่ ทำให้ชาชนบทย้ายถิ่นฐานเข้ามาทำงานในภาคอุตสาหกรรมมากขึ้น และเกิดช่องว่างระหว่างรายได้ รวมไปถึงการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง ในปี พ.ศ. 2516-2519 มีการตื่นตัวในการสร้างความรู้และการสร้างประชาธิปไตยมากมาย ซึ่งส่งผลต่อระบบสงฆ์ถูกกระตุ้นให้ตระหนักในการเรียนรู้มากขึ้น

พินิจ ลาภธนานันท์ (2549) ได้ศึกษาถึงบทบาทของพระสงฆ์ ทำให้ทราบว่า พระสงฆ์ส่วนใหญ่เห็นว่า เป็นหน้าที่ของพระสงฆ์ที่จะเข้ามาช่วยในการพัฒนาชุมชน โดยมีแนวคิดในการพัฒนาชุมชน 5 ประการ คือ

- (1) การพัฒนาจิตใจนำการพัฒนาวัตถุโดยการอบรมสั่งสอนหลักธรรม เพื่อให้เข้าใจตามสภาพจริง มีปัญญาในการดำเนินชีวิต
- (2) แนวทางการพึ่งตนเองไม่ต้องอาศัยความช่วยเหลือจากภาครัฐหรือเอกชน โดยส่งเสริมความร่วมมือในชุมชนและแสวงหาภูมิปัญญาชุมชน
- (3) แนวทางการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน เป็นการพัฒนาทั้งด้านจิตใจและร่างกายควบคู่กันไป
- (4) แนวทางการพัฒนาแบบบูรณาการ และการมีส่วนร่วมของประชาชน
- (5) แนวทางเศรษฐกิจพอเพียง โดยอาศัยหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เป็นแนวทาง เพื่อมุ่งหวังให้ประชาชนมีความเป็นอยู่ที่เพียงพอเหมาะสมกับสภาพ

5.2.8 บทบาทพระสงฆ์กับการเมือง

พระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา คือ ผู้ที่ประพฤติปฏิบัติตามพระธรรมวินัย บำเพ็ญพรตภาวนาอยู่แต่ในอารามนั้น ในความเป็นจริง พระสงฆ์มีชีวิตที่เกี่ยวข้องกับคฤหัสถ์อยู่เสมอ เพราะปัจจัยการดำรงชีพของพระขึ้นอยู่กับชาวบ้าน ดังพระบาลีที่ว่า "ปรปถิพทฺชา เม ชีวิกา" แปลว่า การเลี้ยงชีพของเรา (พระ) เนื่องด้วยผู้อื่น ด้วยชีวิตที่ยังต้องเกี่ยวข้องกับผู้อื่นที่เป็นชาวบ้าน หรือคฤหัสถ์นี้เอง จึงเป็นความจริงที่ต้องยอมรับว่า พระสงฆ์ไม่ได้หนีไปจากสังคมแต่ประการใด ดังนั้น บทบาทหน้าที่ที่สำคัญ คือ การตอบแทนแก่ชาวบ้าน ซึ่งการตอบแทนแก่ชาวบ้านนั้น พระสงฆ์จะทำตอบแทนอย่างไร แค่นั้น ก็จะเหมาะสม พอดีและพองาม

ในส่วนของคฤหัสถ์หรือชาวบ้านที่เกี่ยวข้องกับ "การเมือง" หรือเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการทำให้บ้านเมืองสงบสุขนั้น พระสงฆ์ได้วางตนดำรงสถานะอย่างไรต่อเรื่องดังกล่าว เพราะความหมายหนึ่งที่พระสงฆ์ให้ความสำคัญ คือ การเมือง หมายถึง การจัดการทำให้คนที่อยู่ร่วมกันเป็นจำนวนมาก เป็นไปอย่างสันติสุข สงบสุข (พุทธทาสภิกขุ, ม.ป.ป.: 6) เมื่อเป็นเช่นนี้ พระสงฆ์ย่อมมีหน้าที่โดยตรงเช่นกันที่จะสอนธรรม แสดงธรรม หรือเผยแผ่ธรรมเพื่อให้ได้มาซึ่งประโยชน์สุข สันติสุขแก่ชาวเมือง

ปัจจุบันความหมายของคำว่า "การเมือง" ได้เปลี่ยนแปลงไป กล่าวคือเป็นความหมายในแง่ลบ เป็นเรื่องของอำนาจ กิเลส การแย่งชิง มีเรื่องการเมืองฝักฝ่าย และเป็นเรื่องของผลประโยชน์ จึงทำให้มองภาพพระสงฆ์ที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับเรื่องดังกล่าว ได้รับการมองไปในทางลบด้วย หรือการเข้าไปยุ่งเกี่ยวในแง่กิจกรรมทางบ้านเมือง เช่น กรณีเจ้าพระฝางในอดีต และพระสงฆ์บางกลุ่มในสมัยกรุงศรีอยุธยาล่มสลายใหม่ๆ ได้มีบทบาทในทางบ้านเมืองโดยตรง จึงทำให้มีการวิพากษ์วิจารณ์กันไปต่างๆ นานา ในแง่ของพระธรรมวินัย ความเหมาะสม หรือแม้กระทั่งการ

พยายามอาศัยความเป็นสงฆ์เพื่อประโยชน์ในทางการเมือง เช่น การบวชเพื่อหลบราชภัย การบวชเพื่อแสวงหาช่องโอกาสในการขึ้นสู่อำนาจในบ้านเมือง เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ก็มีตัวอย่างมากมายเช่นกันที่แสดงให้เห็นว่า แม้พระสงฆ์จะเกี่ยวข้องกับการเมือง ก็เกี่ยวข้องอย่างน่าชมเชย เช่น กรณีสมเด็จพระพนรัตน์ วัดป่าแก้ว พร้อมพระราชกณะ คณะสงฆ์ผู้ใหญ่ ถึง 25 รูป ที่เข้าไปแสดงธรรมถึงในพระราชฐานแต่สมเด็จพระนเรศวรมหาราช เพื่อยับยั้งโทษประหารชีวิตแม่ทัพนายกองที่ตามเสด็จไม่ทันคราวกระทำยุทธหัตถีกับพระมหาอุปราชาและมังจาหะโรแห่งกรุงหงสาวดี เป็นต้น

ในปัจจุบัน ยังพบเห็นหรือได้ยินเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพระสงฆ์ต่อเรื่องการเมืองในแง่ต่างๆ เช่น การเทศน์สอนผู้นำทางการเมือง ผู้บริหารบ้านเมือง แม้กระทั่งการใช้วัดเป็นสถานที่เลือกตั้ง หรือคัดสรรบุคคลเข้าไปบริหารประเทศตามระบอบประชาธิปไตย และบางครั้งพระสงฆ์ก็ต้องเป็นผู้กระตุ้นเตือนชักชวนในการสร้างประชาธิปไตย ดังนั้นการที่พระสงฆ์เข้าไปเกี่ยวข้องกับการเมือง จึงอาจจำแนกได้ใน 2 ลักษณะใหญ่ๆ คือ

- 1) พระสงฆ์ได้พยายามแสดงธรรม เสนอธรรมเพื่อความผาสุกสวัสดิ์ของชาวเมือง
- 2) พระสงฆ์และผู้อาศัยความความเป็นสงฆ์เป็นช่องทางเพื่อหาผลประโยชน์ในทางการเมือง

เราจะเห็นพระสงฆ์ออกมาเคลื่อนไหวเรียกร้องทางการเมืองมากยิ่งขึ้น ตั้งแต่มีการเรียกร้องให้มีกระทรวงพระพุทธศาสนา จนในที่สุดก็ได้มีสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ จากนั้นเป็นต้นมา ขบวนการเรียกร้องของพระสงฆ์ก็มีให้เห็นมากขึ้น เช่น กลุ่มรัฐสภาอารามเดินขบวนต่อต้านรัฐบาล จนถึงปัจจุบันได้มีพระสงฆ์ออกอาหารเพื่อเรียกร้องให้บรรจุคำว่า "พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติในรัฐธรรมนูญ" มีชาวพุทธหลายกลุ่มทั้งเห็นด้วยและไม่เห็นด้วยกับการกระทำของพระสงฆ์ ด้วยเหตุนี้ พระสงฆ์ไทยจึงได้เข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในกิจกรรมทางการเมืองทั้งทางโดยตรงและโดยอ้อม และทั้งอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ สืบค้นจาก <http://www.gotokhonw.org/blogs/posts/387490?> ของ นายวงศวิวัฒน์ มีโคตร เมื่อวันที่ 9 เมษายน 2555 เวลา 17.00 น.

ดังนั้น จากการศึกษาบทบาทของพระสงฆ์กับการเมือง ทั้งในอดีตและปัจจุบัน ทำให้สรุปได้ว่า บทบาทของพระสงฆ์ในการเสริมสร้างวัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตย ก็คือการอบรมสั่งสอนให้ประชาชน ผู้นำทางการเมือง ผู้นำทางการปกครอง ได้ใช้สติในการพิจารณาถึงหลักการของระบอบประชาธิปไตยโดยใช้หลักพุทธศาสนาอบรมกล่อมเกลา ปลูกฝังให้

เกิดจิตสำนึกของการมีคุณธรรม จริยธรรม คำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าส่วนตน เพื่อให้เกิดความชอบธรรมกับประชาชนผู้ซึ่งเป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตย

6. ข้อมูลพื้นฐานของหน่วยที่ทำการวิจัย

จังหวัดกระบี่ เป็นจังหวัดหนึ่งในภาคใต้ของประเทศไทย เป็นเมืองท่องเที่ยวที่มีชื่อเสียงหลายแห่ง เช่น หาดทรายขาว น้ำทะเลใส ปะการัง ถ้ำ และหมู่เกาะน้อยใหญ่กว่า 100 เกาะ

6.1 ที่ตั้ง จังหวัดกระบี่ตั้งอยู่ริมฝั่งทะเลอันดามัน อยู่ห่างจากกรุงเทพฯ 814 กิโลเมตร ตามทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 4 (ถนนเพชรเกษม) มีเนื้อที่ประมาณ 4,708.512 ตารางกิโลเมตร

6.2 หน่วยการปกครอง แบ่งออกเป็น 8 อำเภอ 53 ตำบล 374 หมู่บ้าน

6.3 ข้อมูลประชากร สำรวจ เมื่อปี พ.ศ.2553 จำนวน 432,794 คน นับถือศาสนาพุทธและศาสนาอิสลามรองลงไป ประกอบอาชีพเกษตรกรรมและการท่องเที่ยว

6.4 ศาสนสถานในจังหวัดกระบี่ จังหวัดกระบี่ มีประชากรที่นับถือทั้งศาสนาพุทธและศาสนาอิสลาม จึงมีศาสนสถานทั้งมัสยิดและวัด ดังนี้

- 1) วัด จังหวัดกระบี่ มีวัดทั้งสิ้น 74 แห่ง
- 2) มัสยิด มีเฉพาะในอำเภอ อำเภอเกาะลันตา 19 แห่ง

7. ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

สมจิตร อธิปญโญ (2554) ศึกษาวิจัยเรื่อง “บทบาทพระสงฆ์ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของชุมชน : กรณีศึกษาคณะสงฆ์อำเภอคลอง จังหวัดแพร่” การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยแบบผสมผสาน (Mixed Method Research) ประกอบด้วย การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) และการวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative Research) มีวัตถุประสงค์ 3 ประการคือ 1) เพื่อศึกษาบทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของชุมชน 2) เพื่อศึกษาความคิดเห็นของประชาชนต่อบทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน 3) เพื่อศึกษาปัญหา อุปสรรคในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนโดยพระสงฆ์ในเขตพื้นที่อำเภอคลอง จังหวัดแพร่ ประชากรที่ใช้ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ คือ ประชาชนใน ตำบลทุ่งแต้ อำเภอคลองจังหวัดแพร่ กลุ่มตัวอย่าง จำนวน 380 คน ได้มาโดยวิธีสุ่มตัวอย่างแบบง่าย เครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลประกอบด้วยแบบสัมภาษณ์ แบบบันทึกข้อมูลภาคสนาม และแบบสอบถามความคิดเห็น การวิเคราะห์ข้อมูลจากแบบสอบถามใช้โปรแกรมสำเร็จรูปโดยใช้สถิติร้อยละสำหรับข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม

และใช้สถิติ ค่าเฉลี่ยและส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานสำหรับระดับความคิดเห็น ข้อมูลจากการบันทึกภาคสนามใช้การวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis)

ผลการศึกษาเอกสาร พบว่า บทบาทของพระสงฆ์ มีความสำคัญต่อการพัฒนาชุมชนตั้งแต่สมัยโบราณ เพื่อจรรโลงไว้ซึ่งพุทธธรรมอันจะก่อให้เกิดประโยชน์สุข ความสัมพันธ์ที่พระสงฆ์ กับชุมชนมีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน พระสงฆ์ยังมีบทบาทหน้าที่ที่ต้องประพฤติปฏิบัติปฏิบัติชอบ เพื่อเที่ยวจาริกออกแสดงสังฆธรรมคำสอนของพระศาสดาให้แก่ชาวโลกได้เรียนรู้ และรับรู้สู่การปฏิบัติ พระสงฆ์มีหน้าที่ในการศึกษา การเผยแผ่ และการสงเคราะห์ อีกทั้งได้มีหลายภาคส่วนเข้ามาร่วมดำเนินการ ก่อให้เกิดประโยชน์แก่ประชาชนในชุมชนมากขึ้น

ผลการศึกษาจากการสัมภาษณ์ พบว่า พระสงฆ์ในตำบลทุ่งแล้ง ได้มีการพัฒนาคุณภาพชีวิตของชุมชนตามหลักธรรม 8 ด้าน คือ 1) ด้านการส่งเสริมศีลธรรม จริยธรรม และวัฒนธรรมประเพณี 2) ด้านสุขภาพอนามัย 3) ด้านสัมมาอาชีพ 4) ด้านสันติสุข 5) ด้านการศึกษา สงเคราะห์ 6) ด้านสาธารณะสงเคราะห์ 7) ด้านกตัญญูกตเวทิตาธรรม 8) ด้านสามัคคีธรรม

ผลการศึกษา พบว่า ระดับความคิดเห็นของประชาชนต่อบทบาทของพระสงฆ์ ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของชุมชน ในภาพรวมอยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณาเป็นรายด้านทั้ง 3 ด้าน พบว่า ด้านการให้ความรู้เกี่ยวกับการดำเนินชีวิตตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาและ การดำรงชีวิตตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง ที่มีค่าเฉลี่ยสูงสุด คือ พระสงฆ์มีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของท่านด้านคุณธรรม จริยธรรม ด้านการเป็นแบบอย่างที่ดีในเรื่องการเป็นพระสงฆ์ นักพัฒนา และใช้แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินกิจการต่างๆ ของวัด ที่มีค่าเฉลี่ยสูงสุด คือ พระสงฆ์ปรับปรุง พัฒนาวัดโดยให้ประชาชนในชุมชนมีส่วนร่วมเสมอ และด้านการสนับสนุน ส่งเสริม ประสานงานจากภาคส่วนต่างๆ เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตประชาชน ที่มีค่าเฉลี่ยสูงสุด คือ พระสงฆ์สามารถเป็นผู้ประสานระหว่างประชาชนและหน่วยงานต่างๆ ให้เกิดความเข้าใจนำไปสู่การพัฒนาที่แท้จริงได้ ปัญหาและอุปสรรคของพระสงฆ์ ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนตามความคิดเห็นของพระสงฆ์เอง ได้แก่ การขาดความรู้ และข้อมูลที่เป็นเกี่ยวกับการส่งเสริมคุณภาพชีวิตของประชาชน ตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง พฤติกรรมของพระสงฆ์ ที่มีความสมถะน้อยลง และประชาชน เข้าวัดน้อยลง ข้อเสนอแนะจากการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ คือ ควรให้ทุกภาคส่วนร่วมมือกันอย่างจริงจังในการพัฒนาคุณภาพชีวิตตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อลดผลกระทบทางลบที่จะเกิดขึ้นกับประชาชนจากกระแสโลกาภิวัตน์ และอิทธิพลของสื่อยุคใหม่

สำเรียง เนื่องกระโทก (2554) ศึกษาวิจัยเรื่อง “การประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมในงานพัฒนาชุมชนของพระสงฆ์เขตการปกครองอำเภอจตุรัส จังหวัดชัยภูมิ” วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ มี

วัตถุประสงค์ของการศึกษา 3 ประการคือ (1) เพื่อศึกษางานพัฒนาชุมชนของพระสงฆ์เขตการปกครองอำเภอจตุรัส (2) เพื่อศึกษาหลักธรรมที่ปรากฏในงานพัฒนาชุมชนของพระสงฆ์เขตการปกครอง อำเภอจตุรัส และ (3) เพื่อศึกษาการประยุกต์ใช้หลักธรรมในงานพัฒนาชุมชนของพระสงฆ์เขตการปกครองอำเภอจตุรัส จังหวัดชัยภูมิ ผลการวิจัยพบว่า งานพัฒนาชุมชนของพระสงฆ์เขตการปกครองอำเภอจตุรัส จังหวัดชัยภูมิ นั้นมีแนวทางตามรูปแบบของโครงการคือโครงการที่พระสงฆ์เข้าไปมีบทบาทเกี่ยวกับการพัฒนามี 6 โครงการ คือ (1) โครงการอบรมศีลธรรม (2) โครงการอบรมประชาชนประจำตำบล (3) โครงการศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ในวัด (4) โครงการบรรพชาสามเณรภาคฤดูร้อน (5) โครงการพัฒนาคุณภาพทางจิตเพื่อคุณภาพที่ดี (รักษาอุโบสถศีล) และ (6) โครงการอบรมปฏิบัติธรรมให้กับนักเรียนนักศึกษา และประชาชนทั่วไป การพัฒนาสิ่งแวดล้อมในชุมชนซึ่งแสดงออกโดยผ่านกิจกรรมพัฒนาชนบท ต่างๆ และมีการพัฒนาสิ่งแวดล้อมควบคู่ไปกับการพัฒนาคน เพราะว่าการพัฒนาคนแต่เพียงอย่างเดียวเป็นสิ่งที่ยากลำบากมากและต้องใช้เวลามาก ประกอบกับในชุมชนนั้น จะต้องประกอบด้วยคนและสิ่งแวดล้อมที่แยกออกจากกันอย่างเด็ดขาดไม่ได้ เพราะสิ่งแวดล้อมนี้ถือเสมือนว่าเป็นส่วนหนึ่งของคน เกี่ยวกับบทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาด้านสิ่งแวดล้อม คือ ซึ่งผู้วิจัยได้ศึกษามี 5 โครงการ คือ (1) โครงการอบรมอาชีพ (2) โครงการปลูกป่าสมุนไพรม (3) โครงการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น (4) โครงการอนุรักษ์ด้านสิ่งแวดล้อม และ (5) โครงการปรับปรุงแหล่งน้ำ

การประยุกต์ใช้หลักธรรมในงานพัฒนาชุมชนของพระสงฆ์เขตการปกครองอำเภอจตุรัส จังหวัดชัยภูมิ คือ การประยุกต์ใช้หลักธรรมที่ฐฐฐฐฐมีกัตตะประโยชน์ หลักธรรมอิทธิบาท หลักธรรมพรหมวิหาร และ หลักธรรมสัมมาอาชีวะ หลักธรรมทั้ง 4 ประการนี้ พระสงฆ์ได้ใช้ในงานพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนของพระสงฆ์ ท่านนำมาใช้ในการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน เพื่อส่งเสริมให้ชาวบ้านนำมาใช้เป็นหลักในการแก้ปัญหาการประกอบอาชีพ เกษตรกรรมธรรมชาติ คือนำมาเป็นหลักในการทำงาน ซึ่งหลักธรรมเหล่านี้ส่งเสริมให้ชาวบ้านพึ่งพาตนเอง เป็นอยู่อย่างพอเพียงและตัวพระสงฆ์เองในการทำงานพัฒนาชุมชน คือ ได้นำมาเป็นฐานในการทำงาน ได้นำมาเป็นหลักยึดในการทำงาน และ ได้นำมาเป็นหลักในการส่งเสริมอาชีพให้แก่ชุมชน เช่น ในเรื่องของการออม คือการรักษา ไม่ว่าจะเป็นการออมน้ำ ออมดิน ออมทรัพย์ การออมสิ่งต่างๆ จะต้องมีความหมั่น ขยัน อดทน เพื่อที่จะรักษาไว้ให้ได้ใช้ประโยชน์ นานๆ โดยเฉพาะการออมทรัพย์ที่เป็นปัจจัยสำคัญในการทำงานดำรงชีพ เราจะต้องใช้จ่ายให้พอเหมาะแก่ฐานะ ไม่ดิ้นรนให้เกินตนเอง ห้ามใจให้ได้ แล้วก็ใช้ตัวเองให้เป็น มีความสันโดษอยู่พอเพียงรู้จักสิ่งที่เหมาะสมแก่พื้นที่ จึงทำให้ชีวิตพบความสุข และพระสงฆ์ทำงานสำเร็จตามเป้าหมายทุกโครงการ

พระมหาราชชาลย์ ตนต์ปิลาโล (2554) ศึกษาวิจัยเรื่อง บทบาทการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระวิกรมมุนี (บุญรอด ปญญาโว) การศึกษาวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ 1) เพื่อศึกษาพุทธวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนา 2) เพื่อศึกษาบทบาทการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระวิกรมมุนี 3) เพื่อศึกษาความสัมพันธ์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระวิกรมมุนี การศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาในเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยศึกษาข้อมูลจาก พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา หนังสือและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง แล้วนำมาวิเคราะห์สรุปข้อมูลในเชิงพรรณนา

ผลการศึกษาพบว่า ในพุทธวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนา พระพุทธองค์ทรงใช้วิธีการแสดงธรรม การสนทนาเป็นโอกาสในการสอน การตอบปัญหาธรรม โดยทรงยับยั้งปัญหาไร้สาระและสอนสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ผู้ที่มาถามปัญหา ทรงมีพุทธวิธีการสอนที่น่าอัศจรรย์ ทรงวิเคราะห์ผู้ที่มาสอน จำแนกพระธรรมคำสอนให้เหมาะแก่ผู้ที่จะสอน เมื่อเกิดพุทธบริษัทผู้นับถือพระพุทธศาสนามากขึ้น พระองค์ทรงใช้พุทธวิธีในการบริหารที่เยี่ยมยอด มีการบริหารจัดการอย่างเป็นระบบ การวางแผนประกาศพระศาสนา การจัดการองค์กรให้เป็นระเบียบ การกระจายอำนาจการปกครอง การบริหารบุคคลากรทรงมอบอำนาจความเป็นใหญ่ให้คณะสงฆ์ การอำนวยการ การสั่งการในแต่ละครั้งจะทรงใช้แรงจูงใจมิได้บังคับ ทรงปกครองแบบธรรมาธิปไตยในการกำกับดูแล พระองค์ทรงใช้พระวินัยในการควบคุมดูแลคณะสงฆ์ ทรงสอนวิธีการปฏิบัติ เพื่อเป็นแนวทางการปฏิบัติให้ถึงความพ้นทุกข์ที่แท้จริง ทำให้ผู้ศรัทธารู้ยิ่งเห็นจริงในธรรมที่ควรรู้ควรเห็น เมื่อปฏิบัติก็พ้นทุกข์ได้จริง จึงทำให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองมาถึงปัจจุบัน

การศึกษายบทบาทการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระวิกรมมุนี ทำให้ทราบถึงบทบาทของนักเผยแผ่ที่ดี ต้องหมั่นศึกษาหาความรู้อยู่เสมอ เพื่อให้มีความรู้จริง คู่ออก บอกได้ ทำเป็น และการทำตนให้เป็นแบบอย่างที่ดี เพื่อสร้างความศรัทธาเลื่อมใสให้กับผู้พบเห็น สำคัญต้องมีปัญญาในการประยุกต์หลักธรรมคำสอนมาใช้ให้เหมาะสมกับบุคคล กับสถานที่ กับงาน กับเวลา พระวิกรมมุนีมีรูปแบบและวิธีการในการเผยแผ่ที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวคือ มีคำพูดคำคมที่มีคติสอนใจ ทำให้ผู้ฟังสนใจ รู้จักวิธีการใช้สื่อในการเผยแผ่หลักธรรมด้วยวาจาธรรมเล่มเล็กขนาดพกพา อ่านง่ายข้อความกระชับ ทำให้ผู้อ่านสามารถอ่านจบและเข้าใจได้ง่ายในระยะเวลาอันสั้น การจัดทำหนังสือคู่มือการปฏิบัติธรรม เพื่อให้เหมาะสมกับผู้สนใจในการศึกษาปฏิบัติธรรม ท่านได้พัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ธรรมและปฏิบัติธรรม

อิทธิพลของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระวิกรมมุนี ทำให้เกิดการพัฒนารูปแบบการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้มีความน่าสนใจยิ่งขึ้น ท่านได้ริเริ่มโครงการต่างๆ ที่เป็นรูปแบบในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่เหมาะสมกับสังคมปัจจุบัน เช่น โครงการฝึกอบรมพระ

นวกะ โครงการฝึกอบรมพระมหาลกะ โครงการบวชศีลจาริณี โครงการฝึกอบรมนักเรียนนิสิต นักศึกษาและข้าราชการ เปิดโอกาสให้ประชาชนทั่วไปได้ศึกษาปฏิบัติธรรม เป็นต้น รูปแบบการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของท่านได้มีการนำไปใช้ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาตามสถานที่ต่างๆ มากมายในปัจจุบัน

โดยสรุปแล้วอาจกล่าวได้ว่า พุทธวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนามีการแสดงธรรม เป็นหลักสำคัญ พุทธวิธีในการบริหารมีหลักธรรมมาธิปไตยเป็นแนวทางการบริหารงานทางพระพุทธศาสนา พุทธองค์ทรงสอนแนวทางการปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์คือ พระนิพพานเป็น เป้าหมายสูงสุด พระวิกรมมุนีท่านได้นำพุทธวิธีมาประยุกต์ใช้ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา โดยสร้างรูปแบบการเผยแผ่ให้เหมาะสมกับสังคมปัจจุบัน รักษาไว้ซึ่งหลัก ปรัชญา ปฏิบัติ ปฏิเวธ ทำให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองในอนาคตสืบต่อไป

พระครูปลัดกิจเมธี ดิถุขวิโร (2554) ศึกษาวิจัยเรื่อง บทบาทของพระสงฆ์ในการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของเยาวชนในเขตตำบลคอนมูล อำเภอสูงเม่น จังหวัดแพร่ มีวัตถุประสงค์ เพื่อต้องการศึกษา รูปแบบและวิธีการที่พระสงฆ์ ในเขตตำบลคอนมูล อำเภอสูงเม่น จังหวัดแพร่ ที่นำมาใช้ในการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของเยาวชน โดยใช้การเก็บข้อมูล โดยการจัดสนทนากลุ่ม กับผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของเยาวชนในเขตตำบลคอนมูลโดยตรง คือ พระสงฆ์ เยาวชน ผู้ปกครอง ผู้นำชุมชน และเจ้าหน้าที่ตำรวจ ในชุมชนคอนมูล ชุมชนคอนแท่น และชุมชนร้องแห่่ง จำนวน 60 รูป/คน

ผลการศึกษาพบว่า พบว่า พฤติกรรมของเยาวชนที่ไม่พึงประสงค์ในชุมชน คือ 1) ปัญหาการมั่วสุมของเด็ก 2) ปัญหาการเสพยาเสพติด 3) ปัญหาขกพวกตีกัน และ 4) ปัญหาการมีเพศสัมพันธ์ก่อนวัยอันควร โดยมีสาเหตุของพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ มาจากปัญหาทางสังคม สิ่งแวดล้อม การเลี้ยงดู ปัญหาของพ่อแม่ ซึ่งทั้ง 3 ชุมชน มีความคิดเห็นที่สอดคล้องกัน การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของเยาวชนอยู่ในรูปแบบของการจัดกิจกรรม คือ 1) การจัดกิจกรรม เสริมสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในครอบครัว 2) กิจกรรมอบรมให้เยาวชนมีความรู้ความเข้าใจ เกี่ยวกับปัญหาและผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการมีเพศสัมพันธ์ก่อนวัย อันควร 3) การสอนให้เยาวชนได้ไหว้พระสวดมนต์ ฟังสมาธิ การแผ่บารมี การแผ่เมตตา 4) การเผยแผ่หลักคำสอน ทางพระพุทธศาสนา และ 5) การให้คำแนะนำทางด้านการอบรมแก่เยาวชนในโอกาสต่างๆ เช่น บรรพชาสามเณรภาคฤดูร้อน การนำเยาวชนเข้าค่ายพุทธบุตรโดยมุ่งพัฒนาให้ผู้ที่เข้ารับการอบรม ให้มีคุณลักษณะอันพึงประสงค์สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคมได้อย่างมีความสุข

จากการสังเคราะห์ข้อเสนอแนะจากผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง พบว่าบทบาทของพระสงฆ์ในการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของเยาวชน คือ 1) เพิ่มเติมความรู้ความเข้าใจในบทบาท

หน้าที่ของสมาชิกครอบครัว ปลูกฝังวิถีการดำเนินชีวิตที่ดี 2) อบรมสั่งสอนเยาวชน ให้เป็นคนดี มีคุณธรรม จริยธรรม รู้จักหน้าที่ความรับผิดชอบ มีพฤติกรรมที่เหมาะสมตามวัย และ 3) เสริมสร้างความรู้ ในการป้องกันและแก้ไขปัญหาความรุนแรงต่อเด็ก สตรี และบุคคลในครอบครัว โดยบทบาทที่สำคัญของพระสงฆ์ที่พึงปฏิบัติในการแก้ไขปัญหาพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ของเยาวชนในเขตพื้นที่ คือ 1) การสร้างเครือข่ายเฝ้าระวังปัญหา ระหว่างบ้าน โรงเรียน ชุมชน และกลุ่มเพื่อนวัยรุ่น ให้ผู้นำชุมชน ได้มีบทบาทในการช่วยกันประสานงานกับเจ้าหน้าที่ตำรวจ อาสาสมัคร ตำรวจบ้าน ผู้ปกครอง ครู อาจารย์ และประชาชนในชุมชน ช่วยกันเฝ้าระวังพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมของเด็กวัยรุ่น ไม่ให้เกิดปัญหาภายในชุมชน 2) โรงเรียนควรให้การสนับสนุนพระสงฆ์ ได้มีโอกาสเข้ามามีส่วนร่วมในการเรียนการสอนจริยศึกษา ในโรงเรียนอย่างจริงจัง และมีระบบระเบียบมากขึ้น ควรจะเปิดโอกาสให้นักเรียนได้รับความรู้และประสบการณ์ต่างๆ ทางด้านจริยธรรมอย่างกว้างขวาง 3) ควรให้การสนับสนุนและส่งเสริมให้นักเรียน ได้มีโอกาสเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ ทางจริยธรรม และ 4) พระสงฆ์ควรปรับปรุงบทบาทของตนในเรื่องของการเป็นแบบอย่างที่ดีทางด้านจริยธรรมให้สมาชิกในสังคม เกิดการยอมรับและเลื่อมใส ซึ่งจะทำให้การสั่งสอนอบรมของพระสงฆ์มีประสิทธิภาพและประสบผลสำเร็จยิ่งขึ้น

จิริยา จักุพร (2554) ศึกษาวิจัยเรื่อง บทบาทและหน้าที่ของพระสงฆ์ ไทยในปัจจุบัน : กรณีศึกษาบทบาทและหน้าที่ของ พระมหาไพเราะ ฐิตสีโล, ดร. (กฤษณา) มีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ 1) เพื่อศึกษาบทบาทและหน้าที่ของพระสงฆ์ไทยในปัจจุบัน 2) เพื่อศึกษาบทบาทและหน้าที่ของพระมหาไพเราะ ฐิตสีโล, ดร.(กฤษณา) 3) เพื่อศึกษาวิเคราะห์ผลของการปฏิบัติหน้าที่ในแต่ละบทบาทของพระมหาไพเราะ ฐิตสีโล, ดร. (กฤษณา)

การศึกษาวินิจฉัยพบว่า พระสงฆ์ไทยในปัจจุบันมีบทบาทหน้าที่ทั้งทางโลกและทางธรรม ซึ่งควรค่าอย่างยิ่งแก่การศึกษา เพื่อให้บุคคลทั่วไปได้ทราบว่า พระสงฆ์ มิใช่มีบทบาทและหน้าที่เฉพาะพิธีกรรมทางศาสนาเพียงอย่างเดียว ตามความเข้าใจของคนส่วนใหญ่ ในขณะที่พระสงฆ์ต้องประพฤติปฏิบัติตนตามพระธรรมวินัย ท่านยังมีความสามารถในการเป็นผู้นำด้านการบริหาร การช่วยเหลือสังคมเพื่อประโยชน์สุขแก่ชาวโลก

พระราโชบายของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) ทรงมีพระวิสัยทัศน์อันยาวไกล พระองค์ต้องการให้พระพุทธศาสนารุ่งเรืองถาวร จึงได้ทรงวางแผนให้พระสงฆ์มีบทบาทในการส่งเสริมพระพุทธศาสนา บำรุงส่งเสริมการศึกษาของชาติ พระองค์ได้มอบหมายให้มหาเถรสมาคม มีอำนาจในการบริหารและปกครองพระสงฆ์ จนถึงระดับสูงสุดและให้การบำรุงการศึกษาแก่พระสงฆ์ ทำให้พระสงฆ์มีบทบาทและหน้าที่เกี่ยวข้องกับ บ้าน วัด โรงเรียนหรือรัฐบาล (บ-ว-ร) จนถึงปัจจุบัน จะเห็นว่า ในยุคข้อมูลข่าวสารและการค้าไร้พรมแดน

เทคโนโลยีอันทันสมัยได้เข้ามามีบทบาทอย่างมาก ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่มีผลกระทบต่อสังคมไทยในทุกๆ ด้าน พระสงฆ์ไทยจึงต้องมีการศึกษาสูงขึ้นเพื่อให้ทันต่อสังคมยุคใหม่และต้องมีความรู้ที่กว้างขวางในการช่วยเหลือสงเคราะห์สังคมมากขึ้น

นอกจากนั้น พระสงฆ์ยังต้องนำพุทธวิธีต่างๆ ของพระพุทธศาสนาไปใช้ในการบริหาร การอำนวยความสะดวก การประชาสัมพันธ์ การเผยแผ่พระพุทธศาสนา เพื่อการพัฒนาและแก้ปัญหา บ้าน วัด โรงเรียน เป็นผู้ให้ด้วยศิลปะในการให้ การมีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี การใช้หลักธรรม (สังคหวัตถุ ๔) เพื่อครองใจคน การประสานสามัคคีในหมู่ชนเพื่อให้เกิดความรักความสามัคคีกัน พระสงฆ์จะต้องสามารถ ครองตน ครองคน ครองงาน ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

พระมหาไพเราะ จิตสีโล,ดร.(กฤษณา) เป็นพระสงฆ์ไทยในปัจจุบันที่มีความรู้ความสามารถในด้านต่างๆ ทั้งบทบาทและหน้าที่การงานเพื่อสังคม และการงานของพระสงฆ์ได้เป็นอย่างดี ดังนี้ การปกครอง การศาสนศึกษา การสาธารณูปการ การสังคมสงเคราะห์ การสาธารณสงเคราะห์ การเผยแผ่พระพุทธศาสนา พระมหาไพเราะ จิตสีโล,ดร.(กฤษณา) มีบทบาทแต่หน้าที่รับผิดชอบในฐานะผู้บริหาร ท่านมีหลักการในการครองตน ครองคน ครองงาน กับการสร้างมนุษยสัมพันธ์ที่ดี ด้วยการนำหลักธรรมของการมีมนุษยสัมพันธ์ ใช้เทคโนโลยี และพุทธโฆโลยี ที่ทันสมัย ทันต่อเหตุการณ์แสดงให้เห็นถึงความโดดเด่นของท่านใน ด้านความเป็นผู้บริหาร ที่ประพฤติตนเป็นแบบอย่างที่ดี ท่านใช้เทคนิคการทำให้ดูเป็นตัวอย่าง เป็นปัจจัยส่งเสริมสนับสนุนในการปฏิบัติงานในบทบาทและหน้าที่ประสบผลสำเร็จอย่างยิ่ง สามารถนำไปเป็นแบบอย่างหรือประยุกต์ใช้ในการทำงานของพระสงฆ์ในปัจจุบัน ในเชิงบูรณาการ การจัดการศึกษาพระพุทธศาสนา กับศาสตร์สมัยใหม่ เพื่อพัฒนาจิตใจและสังคม เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อองค์กรคณะสงฆ์โดยใช้เป็นยุทธศาสตร์ในการพัฒนากิจการคณะสงฆ์และมหาวิทยาลัยสงฆ์ สร้างระบบเครือข่ายทั่วโลก เพื่อดำรงพระพุทธศาสนาให้ยั่งยืนสืบไป

พระมหาสังเวียร ปญฺญารโ (2550) ศึกษาวิจัยเรื่อง “บทบาทของพระสงฆ์ในการนำหลักพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน: กรณีศึกษา พระครูสุภาจารวัฒน์” มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาบทบาทของพระครูสุภาจารวัฒน์ในการนำหลักพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน โดยใช้วิธีการวิจัยทั้งเอกสาร และภาคสนาม โดยการรวบรวมข้อมูล จากตำราหรือเอกสารที่เกี่ยวข้อง

จากการศึกษาภาคสนามที่วัดท่าลาด บ้านท่าลาด ตำบลนาโเส อำเภอกุดชุม จังหวัดยโสธร ดำเนินการโดยการรวบรวมข้อมูลมาวิเคราะห์ เพื่อหาข้อสรุปและข้อเสนอแนะจากการวิจัยพบว่า พระครูสุภาจารวัฒน์มีความเป็นผู้นำทั้งในทางธรรมและทางโลกนำพาชาวบ้านทำกิจกรรมเกี่ยวกับการประกอบอาชีพเกษตรกรรมที่อยู่บนพื้นฐานการพึ่งพาธรรมชาติ กิจกรรมที่ทำประกอบด้วย

การฟื้นฟูอนุรักษ์ภูมิปัญญาพื้นบ้านเกี่ยวกับยาสมุนไพรศูนย์รักษาสุขภาพ กิจกรรมเกษตรพอเพียง เช่น เกษตรผสมผสาน เกษตรกรรมธรรมชาติ กองทุนพันธุ์ไม้และการพัฒนาแหล่งน้ำ การปลูกป่าชุมชน โรงเรียนข้าวปลอดสารเคมีโดยรับซื้อผลผลิตจากสมาชิกในราคายุติธรรมให้สมาชิกมีรายได้จากการทำนาปลูกข้าวปลอดสารเคมี กิจกรรมปลูกผักปลอดสารพิษไว้บริโภค และกิจกรรมอื่น ๆ ที่มีความสอดคล้องกับหลักแห่งพุทธธรรม วิถีชีวิตในสังคมชนบท นำไปสู่การดำรงชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียง คือพออยู่ พอกินและพอเพียงด้าน

หลักพุทธธรรมสำคัญที่พระครูสุภาจารวัฒน์นำมาใช้ คือ หลักอริยบท 4 หลักสังคหวัตถุ 4 และหลักฆราวาสธรรม 4 เป็นต้น มาเป็นหลักในการทำงาน โดยเฉพาะในด้านการส่งเสริมเศรษฐกิจชุมชน เพราะเป็นธรรมที่สอดคล้องกับการทำงาน เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ เป็นการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างหน่วยงานกับชุมชน ทำให้ชุมชนมีคุณธรรมโดยผ่านกิจกรรมร่วมกันการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน และทำให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้ ความเป็นอยู่ดีขึ้นพระครูสุภาจารวัฒน์ เป็นพุทธสาวกรูปหนึ่งผู้ซึ่งได้นำคำสอนของพระพุทธเจ้ามาปฏิบัติให้เห็นประจักษ์ในชีวิตประจำวันและปลูกคนอื่นให้มีความสนใจและปฏิบัติตามพระธรรมคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยการยึดหลักแห่งความเสียสละและการให้โอกาสคนอื่นเสมอในการทำงานร่วมกัน

พระมหาธีระวุฒิ ธีรชโม (2543) ศึกษาเรื่อง “บทบาทของพระสงฆ์ต่อบุคคลในการชี้นำและปลูกจิตสำนึกประชาชนชนบท เพื่อการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ : ศึกษาเฉพาะกรณี พระสังฆาธิการระดับเจ้า” การศึกษาวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงสำรวจ (Survey Reserch) ศึกษาเฉพาะกลุ่มประชากรพระสงฆ์ระดับเจ้าอาวาสในจังหวัดอุบลราชธานีจำนวน ๒๐๐ รูป โดยใช้สถิติเชิงพรรณนา ได้แก่ จำนวนและร้อยละในการวิเคราะห์ข้อมูล และใช้สถิติ t-test และไค-สแควร์ (Chi-Square Test) ในการทดสอบสมมติฐาน ซึ่งผลการวิจัยมีปรากฏดังนี้

ประชากรพระสงฆ์ส่วนใหญ่ มีบทบาทในการชี้นำ และปลูกจิตสำนึกประชาชนชนบท เพื่อการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ อยู่ในระดับปานกลาง คิดเป็นร้อยละ 33.5 และอยู่ในระดับมากคิดเป็นร้อยละ 33.0

ประชากรพระสงฆ์ส่วนใหญ่ได้มีการเปิดรับข่าวสารเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้จากสื่อวิทยุโทรทัศน์มากที่สุด คิดเป็นร้อยละ 57.0 โดยมีการติดตามในระดับทุกวันมากที่สุด คิดเป็นร้อยละ 25.5 และประชากรพระสงฆ์ส่วนใหญ่ยังได้นำข่าวสารที่ได้รับไปชี้แนะนำ เทศน์สอนประชาชนชนบท คิดเป็นร้อยละ 76.0 แต่มีความถี่ในการนำไปใช้ไม่มาก คือนำไปใช้ในระดับมากกว่า 2 สัปดาห์ ต่อครั้ง คิดเป็นร้อยละ 33.5

ประชากรพระสงฆ์ส่วนใหญ่ได้เลือกใช้วิธีการสื่อสารแบบเผชิญหน้าโดยการลงมือทำเป็นแบบอย่างหรือสาธิตมากที่สุด คิดเป็นร้อยละ 36.5 และเลือกใช้วิธีการเทศน์สอน ชี้นำหรือบรรยาย คิดเป็นร้อยละ 26.0 ส่วนวิธีการสื่อสารโดยผ่านสื่อมวลชนต่างๆ พบว่า ประชากรพระสงฆ์ส่วนใหญ่เลือกใช้สื่อวิทยุกระจายเสียงและหนังสือพิมพ์มากที่สุดคิดเป็นร้อยละ 24.0 เท่ากัน รองลงมาเลือกใช้สื่อวิทยุโทรทัศน์ คิดเป็นร้อยละ 21.0

ผลการทดสอบสมมติฐานพบว่า ภูมิหลังของประชากรพระสงฆ์ที่แตกต่างกันมีบทบาทในการชี้นำและปลูกจิตสำนึกประชาชนชนบท เพื่อการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ไม่แตกต่างกัน ส่วนระดับการเลือกใช้วิธีการสื่อสารแบบเผชิญหน้าโดยการเทศน์สอน ชี้นำหรือบรรยายธรรม และการสื่อสาร โดยการลงมือทำเป็นแบบอย่างหรือสาธิต รวมถึงระดับวิธีการสื่อสารแบบสองขั้นตอนโดยผ่านผู้นำชุมชนเช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เป็นต้น ของประชากรพระสงฆ์ที่แตกต่างกัน มีบทบาทในการ ชี้นำและปลูกจิตสำนึกประชาชนชนบทแตกต่างกัน แต่ระดับการเลือกใช้วิธีการสื่อสารของประชากรพระสงฆ์แบบสองขั้นตอน โดยผ่านหน่วยงานของรัฐที่แตกต่างกัน มีบทบาทในการชี้นำประชาชนชนบทไม่แตกต่างกัน

ส่วนระดับการเลือกใช้วิธีการสื่อสาร โดยผ่านสื่อวิทยุและโทรทัศน์ของประชากรพระสงฆ์ที่แตกต่างกัน มีบทบาทในการชี้นำประชาชนชนบทแตกต่างกัน แต่ระดับการเลือกใช้วิธีการสื่อสารโดยผ่านสื่อหนังสือพิมพ์ เอกสารแผ่นพับ หรือโปสเตอร์ที่แตกต่างกันมีบทบาทในการชี้นำประชาชนไม่แตกต่างกัน

สำหรับข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะของประชากรพระสงฆ์พบว่า ประชากรพระสงฆ์ส่วนใหญ่ เห็นด้วยอย่างยิ่งกับบทบาทของพระสงฆ์ในการเข้ามามีส่วนสำคัญในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ และมีความพร้อมในบทบาทดังกล่าว พระสงฆ์ควรจะทำให้ความสนใจติดตามข่าวสารการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ จากสื่อมวลชนต่างๆ เพื่อนำข่าวสารที่ได้รับและหลักธรรมต่างๆ ได้แก่ เมตตาธรรม กตัญญูทศเวท ศีล ๕ และความสันโดษ เป็นต้น ไปชี้แนะหรือเทศน์สอนประชาชน ให้มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ โดยเลือกใช้วิธีการสื่อสารที่เหมาะสมตลอดถึงสื่อมวลชนต่างๆ ก็ควรนำเสนอข่าวสารเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ให้มากขึ้นกว่านี้.

บรรจง แก้ววิเชียร (2544) ศึกษาเรื่อง “ความคิดเห็นและการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการประสานสามัคคี บ้าน วัด โรงเรียน หรือ “บวร” วัดพระราม 9 กาญจนภิเษก กรุงเทพมหานคร” วัตถุประสงค์ในการศึกษาเรื่องนี้ เพื่อศึกษาปัจจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับโครงการประสานสามัคคี บ้าน วัด โรงเรียน หรือ “บวร” ของวัดพระราม 9 กาญจนภิเษก เขตห้วยขวาง กรุงเทพมหานคร และศึกษาความคิดเห็นและการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการประสานสามัคคี บ้าน วัด โรงเรียน หรือ “บวร” กลุ่มประชากรที่ใช้ในการศึกษา ได้แก่ ชุมชนบึงพระราม 9

ชุมชนโรงเรียนไทย- ญี่ปุ่น ผู้ปกครองนักเรียนโรงเรียนพระราม 9 กาญจนภิเษก ประชาชนทั่วไป ที่เข้าร่วมกิจกรรมวัดพระราม 9 กาญจนภิเษก ผลการศึกษาพบว่า ประชากรส่วนใหญ่มีการศึกษา อยู่ในระดับประถมศึกษา และต่ำกว่าประถมศึกษา อาชีพรับจ้างทั่วไป และเป็นลูกจ้าง รายได้เฉลี่ย ต่อเดือน 4,000 - 6,000 บาท เป็นชุมชนดั้งเดิมที่อาศัยอยู่ใกล้ตัววัดมากกว่า 10 ปีขึ้นไป วิถีชีวิต ชุมชนดีขึ้นหลังจากมีโครงการประสานสามัคคี บ้าน วัด โรงเรียน หรือ “บวร” ทราบข่าวโครงการ โดยตัวแทนของชุมชน พระสงฆ์ เอกสารทางราชการ การอบรมสัมมนา ประชาชนเห็นว่า มีประโยชน์และสามารถนำไปใช้หรือขยายผลไปพัฒนาให้กับชุมชนอื่นได้ กิจกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้น ตามโครงการประสานสามัคคี บ้าน วัด โรงเรียน หรือ “บวร” อยู่ในระดับดีมาก การมีส่วนร่วม ของประชาชนในกิจกรรมต่างๆ อยู่ในระดับพอใช้

ภิรมย์ จันทาร และคณะ (2547) ศึกษาวิจัยเรื่อง “พัฒนารูปแบบการพัฒนาชนบท บ้าน วัด โรงเรียน : โดยมหาวิทยาลัยสงฆ์ วัดอุประสงค์ในการศึกษาวิจัยเรื่องนี้ เพื่อศึกษาหาข้อมูล ของท้องถิ่นอย่างเป็นระบบและครอบคลุม เน้นที่อำเภอเป้าหมาย โดยใช้ระบบข้อมูลทางกายภาพ เพื่อศึกษาการมีส่วนร่วมของประชากรในการพัฒนาชนบทระดับตำบล และพัฒนาแนวทางการ ขยายรูปแบบการพัฒนาออกไปต่างพื้นที่ในอำเภอเดียวกัน ตลอดถึงเพื่อพัฒนากระบวนการ การเรียนรู้ การพัฒนาชนบทรูปแบบการมีส่วนร่วมของประชากรในกรอบบ้าน วัด โรงเรียน โดยสถาบันการศึกษา สงฆ์มีบทบาทนำในการพัฒนาระดับท้องถิ่น ศึกษาจากประชากรจำนวน 160 คน / รูป ในพื้นที่ ตำบลเขาหิน อำเภอบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา ผลการศึกษาพบว่า พื้นที่เดิมของอำเภอบางปะกง อุดมสมบูรณ์ไปด้วยป่าไม้ แต่ถูกกิจกรรมการพัฒนาให้กลายเป็นที่ตั้งนิคมอุตสาหกรรม โรงงาน และโรงไฟฟ้าขนาดใหญ่ การพัฒนาที่เปลี่ยนวิถีชีวิตชุมชนจากการอยู่ร่วมกันด้วยหลักการทาง สังคมทั้ง 3 หลัก คือ บ้าน วัด โรงเรียน (ชุมชน บ-ว-ร) กลายเป็นต่างคนต่างอยู่ แต่ยังพบว่า พื้นที่ ชุมชนวัดเขาหินยังเหลือร่องรอยรูปแบบการเป็นชุมชนบวรอย่างดี ด้วยเหตุผล 3 ประการ คือ

1) ลักษณะทางกายภาพของชุมชน ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ยึดวัดเป็นศูนย์กลาง ในการพัฒนา บทบาทของเจ้าอาวาสมีส่วนสำคัญต่อการประสานความร่วมมือให้คนในชุมชนมี ความปรองดองกัน พื้นที่ของชุมชนจึงถูกกำหนดให้เป็นพื้นที่สีเขียว เพราะปราศจากที่ตั้ง โรงงาน อุตสาหกรรม

2) การมีส่วนร่วมของประชาชนที่มาจากฐานของ บ้าน วัด โรงเรียน ประสานการ พัฒนาด้วยความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แม้ยุคสมัยจะเปลี่ยนไป แต่ความเป็นเอกลักษณ์ของ ชุมชน “บวร” ยังมีร่องรอยของความกลมเกลียวและความสามัคคีกันอยู่ กิจกรรมของชุมชนที่ เริ่มจากงานบุญ งานประเพณี วัฒนธรรม ที่อยู่ในรูปของการเป็นคณะกรรมการชุมชน ผู้นำเป็น แบบอย่างของการเริ่มรวมคนในชุมชน ให้มีความคิดเป็นไปในทิศทางเดียวกัน เพื่อพัฒนาชนบทให้

สามารถพึ่งตนเองได้ และพึ่งพาซึ่งกันและกันได้ ให้เป็นรูปแบบที่สามารถนำไปใช้พัฒนาพื้นที่อื่นได้ โดยมีองค์ประกอบของชุมชนครบทั้ง 3 ส่วน ดำเนินกิจกรรมในรูปแบบ 3 ประสาน คือ มีวัดเป็นศูนย์กลาง มีเจ้าอาวาสที่เป็นที่ศรัทธาของชาวบ้านให้เป็นไปในทิศทางเดียวกัน สามารถประสานทุกฝ่ายให้พัฒนาไปสู่ความเข้มแข็งยืนอยู่บนพื้นฐานของตนเอง

3) กระบวนการเรียนรู้การพัฒนาชนบทรูปแบบ บ-ว-ร พบว่า มีกระบวนการที่นำเสนอใจอยู่ 3 ประการ ได้แก่

ประการแรก บทบาทของชาวบ้านขึ้นอยู่กับวิธีการที่สามารถจะนำชาวบ้านมาสู่กระบวนการโดยรูปแบบใดเท่านั้น

ประการที่สอง บทบาทของพระสงฆ์ ซึ่งหัวใจของการพัฒนาในรูปแบบ บ-ว-ร คือ พระสงฆ์ ที่มีศักยภาพความเป็นผู้นำแห่งศรัทธาเข้าไปกับคนทุกระดับ ดังนั้นบทบาทของพระสงฆ์ในท้องถิ่นกับบทบาทของพระนิสิต สามารถเรียนรู้ได้อย่างเป็นกระบวนการ

ประการที่สาม ผลสัมฤทธิ์ของกระบวนการเรียนรู้ชุมชน บ-ว-ร คือ การแลกเปลี่ยนการเรียนรู้ซึ่งกันและกัน นำไปสู่ประโยชน์ร่วมกันของชุมชน ด้วยการพัฒนากันเป็นทีมทั้งในด้านการวางแผน แสดงความคิดเห็น สร้างความรู้ ความเข้าใจโดยชุมชนเอง ทำให้ชุมชนเกิดกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมได้อย่างรวดเร็วและชัดเจน

ดังนั้น ชุมชน บ-ว-ร ที่ดีนั้น ต้องมีองค์ประกอบที่สำคัญ คือ (1) สถาบันการศึกษา : ผู้เป็นเจ้าภาพ (2) พระสงฆ์ : ผู้นำโดยธรรมชาติ (3) ชุมชน : ที่พร้อมจะพัฒนา (4) คน : ที่พร้อมจะเรียนรู้ การพัฒนาจะเข้าไปสู่รูปแบบชุมชน บ-ว-ร ได้ นั้น จะต้องต้องมีทั้งสถาบันสงฆ์เข้าไปให้คำแนะนำและลงไปดำเนินการ มีเจ้าอาวาสที่เป็นผู้นำโดยธรรมชาติ มีชุมชนที่มีความพร้อมจะพัฒนาและมีคนที่พร้อมจะเรียนรู้ เพื่อสร้างสรรค์ชุมชนให้ไปสู่เป้าหมายที่ต้องการ

วุฒินันท์ กันทะเตียน (2541) งานวิจัยเรื่อง พระสงฆ์กับการเมือง: แนวคิดและบทบาทในสังคมไทยปัจจุบัน ใช้วิธีการศึกษาค้นคว้าจากคัมภีร์ต่างๆ ที่ปรากฏในพระพุทธศาสนา เอกสารทางประวัติศาสตร์ เอกสารอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องรวมถึงการสัมภาษณ์แนวคิดและบทบาทของพระเถระผู้ทรงคุณวุฒิ พระสงฆ์นักวิชาการ นักเผยแผ่ที่มีบทบาทในทางการเมืองในปัจจุบัน ซึ่งเป็นที่รู้จักและยอมรับของประชาชนโดยทั่วไป

งานวิจัยนี้มีจุดมุ่งหมาย ที่จะศึกษาถึง หน้าที่ของพระสงฆ์ตามพระธรรมวินัย บทบาทที่มีในทางการเมืองทั้งในประวัติศาสตร์และในปัจจุบัน และศึกษาความสอดคล้องและไม่สอดคล้องระหว่างหน้าที่ตามพระธรรมวินัยกับบทบาทที่ได้แสดงออกในทางการเมือง

ผลการวิจัยพบว่า "พระสงฆ์" ได้ทำหน้าที่ตามพระธรรมวินัย และ แนวทางที่มีในพระธรรมวินัยนั่นเองเป็นช่องทางที่ทำให้พระสงฆ์เข้าไปเกี่ยวข้องกับการเมือง จากการ ศึกษาถึง

บทบาทของพระสงฆ์ในประวัติศาสตร์ไทย พบว่าพระสงฆ์ได้เข้าไปเกี่ยวข้องกับ การเมืองถึงระดับชาติ จากการสัมภรณ์ถึงแนวคิดและบทบาทของพระเถระส่วนหนึ่งที่เลือก

ในการศึกษานี้พบว่า พระสงฆ์มีความเกี่ยวข้องกับการเมืองได้ แต่ต้องไม่ผิดพระธรรมวินัย และแนวคิดและบทบาทของพระสงฆ์ในทางการเมืองนั้นมีทั้งสอดคล้องและไม่สอดคล้องกับ หน้าที่ตามพระธรรมวินัย ในส่วนที่สอดคล้อง พบว่าพระสงฆ์มีจุดมุ่งหมายในการแสดงแนวคิด และบทบาทในทางการเมืองเพื่อความผาสุกของบ้านเมือง โดยปราศจากอคติ วางตนเป็น กลางไม่ประพฤติตนเอียงเข้าข้างฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง แสดงตนอยู่ในฐานะที่ประชาชนรับได้ และไม่ผิดพระธรรมวินัย ในส่วนที่ไม่สอดคล้อง พบว่าพระสงฆ์ที่เข้าไปมีบทบาทนั้น ฝ่าฝืนในอำนาจ และมุ่งหวังผลประโยชน์จนเกินขอบเขต ซึ่งประชาชนรับไม่ได้และผิดพระธรรมวินัยด้วย

